

A MAGYAR
HADI TÖRTÉNETHEZ

A VEZÉREK KORÁBAN.

(KÜTFÖTANULMÁNY A IX. SZÁZADBELI BYZANTI TAKTIKAI MŰVEKRŐL.)

IRTA

SALAMON FERENCZ.

BUDAPEST.

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R. TÁRS. NYOMDÁJÁBAN.

1877.

Ö

CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI FENSÉGÉNEK

RUDOLF

FŐHERCZEG ÚRNAK,

AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA

TRÓNÖRÖKÖSÉNEK

MAGYAR- ÉS CSEHORSZÁG KIR. HERCZEGÉNEK STB.

LEGMÉLYEBB HÓDOLATTAL

AJÁNLJA

A SZERZŐ.

TARTALOM.

	Lap.
I. Az irodalmi kritika következtetései	1
II. A magyar csatarend görög fölfogás szerint	7
III. A magyar csatarend elméleti magyarázata	12
IV. A magyar sereg egyes osztályai a föllállításban	17
V. Következtetések a monarchicus szervezetre	31
VI. Combinatiók a politikai és társadalmi osztályokra nézve . . .	45
VII. Támadó fegyverek	66
VIII. Védő fegyverek, fegyvernem, és fölszerelés	86
IX. A magyar taktika	101
X. Egy két ütközet magyarázata az első Árpádok korából (Stratégia.)	127
Végszó	153
Név és tárgymutató	177

I.

AZ IRODALMI CRITICA KÖVETKEZTETÉSEI.

Historicusok — hazaiak és külföldiek — forrásaik méltatásában azon hibába esnek olykor, hogy a törvény előtti egyenlőséget vallják. A múlt tanúinak vallomását nagyon is egyenlő értékűnek veszik, s olyankor is egyeztetik, mikor teljes ellenmondásban vannak. Már pedig sokszor igen helyén van az az aristocraticus igazságszolgáltatás, hogy egy szellemileg előkelőbbnek tanúvallomása többet nyomjon mint tíz lelki szegényé. Különben a historicus sokszor helytelen ítéletet mond ki. Mindenki iránt igazságos akarván lenni, igazságtalan lesz az iránt, a ki legigazabb.

Hasonló igazságtalanságot követ el csaknem az egész világ-irodalom bölcse Leo császár ellen. Égre kiáltó igazságtalanság némely alább ismertetendő műve mellett bármely más byzant, olasz vagy német krónikást mint közel egyenlő értékűt idézni. — Már pedig az igazságtalanság még tovább megy iránta. Különösen a német tudomány, mely többek közt a byzanti írókra is nagy figyelmet fordított, Leo császárt hallgatással mellőzi. — Az óriási vállalatban, a byzanti írók számos kötetű bonni kiadásában sok üres phrasisos historiának szalmája, és száraz krónikák polyvája talált

¹⁾ Ezen értekezés némely fontosabb részét a m. tud. Akadémiában székfoglaló értekezésül olvasta föl a szerző; de a sajtóban az sem látott még napvilágot.

helyet, rangot és kitüntetést. De nem jutott tér, idő, vagy inkább nem akadt ember arra, hogy Leo császár hadi tacticáról írt könyve legalább ama nagyon vegyes társaságban új, javított kiadásban jelenhessék meg. Pedig ama könyv alaposabban megfejtí a német históriának is egy pár száz évét mint magok azon német klastromi krónikáirók, kiknek egyoldalú és a világi dolgok folyásában többnyire igen vastag tudatlanságot eláruló iratait Pertz »Monumentá-i« kegyeletig menő gondossággal új kiadásban közlik. Leo császár művének azon lapja, hol a német hadszervezetről szól, nemcsak hitelesség, hanem jellemzetesség dolgában fölér több krónikáiró egész munkájával. Mily igazat mond Leo császár a németekről, bizonyítják az események s mindaz, a mit erre nézve más eredeti okmányokból merithetünk. De ezen »igazság« nem hízelegvén a német *nemzeti hiúságnak*, Leo császárra nézve »silentium« uralkodik. — Itt is, mint a német históriai irodalom egész homlokvonalán azt tapasztaljuk, hogy szomszédaink tovább mennek a tudomány *germanisálásában*, mintsem egészséges volna a tudományra nézve.

Mi magyarok jobban megbecsültük Leo császár, sőt fia, Konstantin Porphyrogennéta műveit is. — De valjuk be, meg lehet azért, mert a mit írnak, többnyire igen becsületére válik Árpád apánknak és az ősi magyarok szervező talentumának. Mert bár a múlt században Kollár, s a jelenben Szabó Károly tüzetesebben ismertették, de tudtommal nem mondta ki senki, a mit ki kell mondaní, s szem előtt tartani, hogy az egész magyar történet régi korára 890-től 1000-ig krónikáink távolról sem oly hitelesek, mint Leo és Konstantin Porphyrogennéta.

Nemcsak az az előnyük, hogy egykorú dolgokról írnak, midőn a magyarokat a vezérek korában ismertetik, hanem ezen görög munkákat természetök is minden bármi névvel nevezendő krónikák fölébe helyezi. Mondhatni okmány hitelességük. A görög a középkorban, míg Velence e téren túl nem tett rajta, az egyedüli diplomata nép volt, azaz olyan, mely állami létének egyik fő gyökérszálát a diplomatiában kereste és találta meg. Életérdeke volt pontosan ismerni az idegen, legalább vele érintkezésbe jöhető nemzeteket. Az objectivitásnak igen nagy mértéke az, mely Leo és Konstantin műveit föltűnően megkülönbözteti a középkori krónikáktól, melyek objectivitás hiányában ép annyira szenvednek,

mint a dolgok ismerete hiányában. Ha akartak volna, sem bírtak volna igazak lenni; de általános jellemvonásuk, hogy nem is akartak mindig és mindenben. Azt a physiologiai lehetetlenséget, hogy a magyar vért iszik, még pedig *embervért*, a Reginó-k szenvedélyből írták, a bornirt Anonymus butaságból írja utána. Leo császárban a szenvedély tendenciáit nem találjuk. Csaknem hallatlan kivétel egy középkori íróban. De a népek, emberek ismeretében is magasabban áll, mint ama krónikások szoktak, mert műve egészen az akkori élet *gyakorlati használatára* van írva, s nem az egykorúak mulattatására, vagy az utókor tendentiosus félrevezetésére mint pl. egy Luitprandnak csaknem egykorú följegyzései

Azért sajnós, hogy a bonni gyűjteményben nem tulajdonítottak egy criticaibb kiadással oly becsset neki, minőt megérdemelt. Még mindig az 1745-iki florenczi hiányos kiadással kell beérnünk.

Mint saját magam meggyőződtem, a bécsi cs. könyvtár codexei magok is nyújtának nemcsak correctebb variánsokat, egy új kiadásra, hanem a nagyon kűszált Lami-féle kiadásnak jobb rendbe hozatalára is. Ezenkívül Münchenben és másutt kétségkívül találhatók e czélra használandó codexek, melyeket a korábbi kiadók nem használtak. Hazánkfiak közül, az Akadémia buzdítására és segítségével, egy új kiadás rendezésére vállalkozó, becses munkát végezne nemcsak a magyar, hanem az európai tudományosságra nézve is, mely utóbbi semmi részben nem látszott eddig érdeme szerint méltatni ama »Taktika« című műveket. ¹⁾

A művek keletkezésének módjára nézve is homályban hagynak az eddigi vizsgálatok. Ezen lényeges pontra nézve az irodalmi critica, s nem közvetlen, egyenes adatok a következő megjegyzésekre vezettek.

Lamius ugyanazon 6-dik kötetében Mevrsius művei kiadásának, melyben Leo Taktikája foglaltatik, kiadta Konstantin Porphy-

¹⁾ Már mintegy 100 évvel ezelőtt Gibbon kifejezte azt az óhajtatást: Minden »Scriptores Tactici« jó kiadása jeles tudósokhoz méltó munka volna. (III. k. 287. l. Murray 1869-diki 3 kötetes kiadásában.) Gibbon is, mint mindenki, a ki az ismert kiadásokat forgatja, fájlalhatja azok hibáit, hiányait, sőt a rendetlenséget, melylyel össze vannak állítva.

rogennéta császár Taktikáját is. Utóbbi nincs ugyan czimekkel ellátott fejezetekre és szakaszokra osztva, mint Leo császáré, hézagossabb is az utóbbinál, de lényegében ugyanaz. Constantin átírta atyja, bölcse Leo művét s a saját magáé gyanánt adta ki. Leo pedig átírt egy korábbi taktikát — és saját bölcsesége gyanánt árulta, — ezt mutatja a látszat, ezt látszik hinni a világ.

A szövegek ezen egyezését Gibbon és azóta mások nézetem szerint hibásan magyarázták. Egészen tévesztett az ő szempontjuk, midőn az írói talentumot veszik bírálat alá oly műnél, mely már bevezetésében azt vallja, hogy szerzője nem törekszik írói dicsőségre, classicismusra, — hanem egy mindenki által gyakorlati czélra használható utasítást ad a hadi emberek kezébe, melyben a tudományosabb kitételeket is kerülve, a közhasználatban levő bármily bárbar hangzású szavakat fogadja el.

Nézetem szerint abból, hogy a két császár, az apa és fiú oly egyező utasítást ad hadvezéreinek, más következtetést is lehet vonni. Azt t. i., hogy nem egy, hanem több császár is írván, vagy inkább íratván a hadsereg számára egyező utasítást, ezen »Taktikák« nem az illető császár irodalmi magánkedvtelései, hanem a miket ma »reglement«-oknak neveznek, habár más stýlben vannak is tartva, mint ezek szoktak lenni, melyeket az uralkodó nem ír, talán sajátkezűleg, hanem szakértőivel a bureaukban készíttette. de azért saját neve alatt s nevében keltek és forogtak a hadseregben köz kézen.

A valószínűséget emeli az is, a mi a IX. században történt más szakokban, hogy t. i. Basilius császár összegyűjté Justinian és Theodosius törvény codexét s azt időszerű módosításokkal adta ki. Alig hihető, hogy ezt sajátkezűleg írta volna, ámbár »Basilikon« néven nevezték és nevezik. Ezen Basilikon kiegészítéséhez Leo és Constantin is járultak. Ily viszony lehet a különböző Taktikákra nézve is. Csakhogy Basilius császár Taktikája e néven még nem ismeretes.

Constantin taktikája csak töredékben jelent meg ugyan, de a mi meg van, némileg másolata lévén Leo császárénak, az azonoságban kételkedni nem lehet. —

Véleményem szerint tehát Leo és Constantin Taktikája állam-

okirat, valamint a X-ik század századbéli Niképhoros császárnak a hadi portyázásokról írt könyve, mely a bonni kiadásban megjelent, az érdemes kiadó német tudós bevallván, hogy a katonákra bízta megítélni, van-e értéke, holott némely igazán silány görög krónika kiadására nézve ily scrupulositást nem jelentenek ki.

Az említett két egyező Taktikán kívül megjelent egy harmadik, mely irodalmunkban nem használtatott történelmi forrásul, — igaz, hogy a könyv maga ritkább.

Ennek czíme: »Maurikiou Stratégikon.« Kiadta Scheffer János 1664-ben Upsalában, hozzá kötve Arrián Taktikájának kiadásához.

Habár a kiadó Scheffer nem hiszi, hogy ezen »Stratégikon« Mauricius császár műve volna, úgy látszik, e XVII-dik század ezen tévedése ma sem enyészett el. Hogy mást ne említsek, ime az angol Anthony Rich alapos és használható régiségtani szótárában elmondja, hogy a rómaiak nyergeset nem használtak, következőleg kengyelt sem. Nyereg és kengyel a VI. században jött divatba Rich ezen állítás bizonyítására Mauriciust, mint VI-dik századbéli író-t idézi. (Lásd »Scala« szó alatt Rich szótárát.)

Mauricius császár K. u. 602-ben halt meg. Ha a Stratégikont ő írja, az 300 évvel lenne idősebb Leo császár Taktikájánál. Miután Leo műve mintegy kibővítése ezen Stratégikonnak, a bölcs melléknevet viselő császár azon szánandó színben tűnnék föl, hogy a 300 év óta nagyon változott viszonyokra alkalmazza az elavult rendeleteket. S csakugyan ezen önkényes fölvétel ártott Leo könyve hitelének.

De nincs egyetlen hiteles adat, melynél fogva nemcsak hogy Mauricius császárnak lehetne tulajdonítani a munkát, hanem általán kelti ideje pozitív módon meg volna határozható.

Scheffer kiadásához az előszó s a fejezetek czímei a medici codexből vétettek. Ott az előszó, nem Maurikios, hanem bizonyos Urbikios nevét viseli. »*Ourbikiou Taktika Stratégika*« ez ott a czíme.

E szerint már a szerző, vagy összeíró nevére nézve is van bizonytalanság.

Az olvasó elengedi nekem ezúttal a részletesebb bizonyítékot azon véleményemre nézve, mely szerint az úgynevezett Mau-

rikios munkája semmi esetre nem lehet sokkal régibb Leo császár Taktikájánál. A tartalom közel rokonságából s néhutt azonosságából nem következtetem jogosulatlanul Leo császár szolgáltságát, hanem jogosultabban a két munka *keletkeztének* időben való közelségét.

Ha, mint föntebb, ezen Taktikáknak nem irodalmi, hanem hivatalos jellemet tulajdonítunk, — nem okozhat nagy zavart az, valjon Maurikiosnak, vagy Ourbikiosnak nevezték-e azon császári íródiákat, a ki össze szerkesztette vagy compilálta.

Sajátságos, hogy Maurikios könyve mindazon helyeken, *avarokat* és *Turkokat* mond, hol Leo könyve *bolgárokat* és *turkokat* említ. (Turk alatt magyart értve). Az avar és magyar említése együtt anachronismus. Ha valaki az avar név emlegetéséből IX. század előtti kelti időre vonna következtetést, az ellenében megjegyezhetnők, hogy a IX. század előtt nem kelhetett oly görög könyv, mely turkokról vagy is a magyarokról beszél. Tehát Maurikios nem előbbi a IX. századnál.

Hogy avarokról beszél, annak több magyarázata is van. Ha csakugyan elenyészett volna is az avar nép (a mi nagyítás), élt még emléke elevenen. De hihetőbb a másik magyarázat. Az, mely szerint nem akarták a hivatalos iratokban, melyek közkézen foroghattak, a keresztyén és a tőszomszéd bolgárokat ellenséggként tüntetni föl. Maga Leo császár az illető helyeken nagyon kiemeli, hogy nem azért írja a bolgárokról, a mit ír, mintha ezen keresztyén népet bántani akarná vele. Pedig Leo folytonos harcban állt Simon bolgár fejedelemmel. De már Constantin Porphyrogennéta látszólag anachronismussal *avarokat* említ azon helyen, hol Leo *bolgárokat* írt. Pedig senki sem ismerhette jobban színűrszínre a bolgárokat, mint Constantin, s senki sem tudta jobban, mik voltak az *avarok*.

Ezen anachronismus egyebet nem bizonyít, mint azt, hogy Constantin régibb munkákból készített módosításokkal egy compilatiót — s talán maga Leo is. Ha idő rendben első Maurikios Taktikája, utána Leo császáré, s utolsó Constantiné, föltűnő, hogy az utolsó az avar név használatában egyezik a legrégebbel, s eltér a hozzá közelebb állótól.

Maurikiost illetőleg sejtelnem, s csupán sejtelnem az, hogy

Taktikája, a nagy Basilius császár idejében s talán rendeletére kelt. Még mint nem régi népről beszélhettek akkor az avarokról, s mint új tűneményről a turkokról. Minthogy bolgár és avar egy időben zúdult volt a keleti birodalomra, régiebb szokásnál fogva fölcserélhették még a két nevet.

És valamint a Basilikonban foglalt polgári törvényeket Basilius fia, bölcs Leo, s unokája Constantin kibővítették, úgy bővíthették ki a Maurikios neve alatt most ismert Taktikát ugyanazok. Értekezésemben erre nem fektetek súlyt.

A mit fontosnak tartok kiemelni az, hogy Maurikios kétés nevénél sokkal többet bizonyít maga a könyv egész tartalma. Ezen tartalom pedig egy törül nőtt hajtás Leo és Constantin Taktikájával, habár a berendezés más s itt-ott lényegtelen eltérések vannak bennök. Ezúttal egyfelől ezen iratok hivatalos jellemét akartam kiemelni, másfelől legalább nagyjából indokolni eleve is azt, hogy alább bátorságot veszek magamnak Maurikiost kiegészítésül és magyarázatul használni Leo császár művéhez. (Rövidség okáért legyen szabad a bevett szerzői neveket használnom.)

II.

A MAGYAR CSATAREND GÖRÖG FÖLFOGÁS SZERINT.

És most tekintsünk a codexek holt betűiről az eleven életbe. Csak itt-ott törülgetvén le még a port, használjuk tiszta ablaküvegül, hogy valóságot láthassunk rajta keresztül.

Leo császár műve, a maga egészében véve föltárja előttünk a görög római világ egy érdekes metamorphosisát. — A görög hadsereg, melynek szervezetét hadi szokásait leírja, hasonlít a hellének phalanxához is, meg a rómaiak legiójához is. A traditiókhoz való ragaszkodás okozza főképp, hogy a görög-római keleti birodalom az egyedüli állam a megtelepült Európában, melynek *hadserge*, rendes hadserge van, s hasonlíthatatlanul különb taktikája, mint az akkori olaszoknak, németeknek és francziának, kiknek hadi eljárásaik oly primitívek a magyarok bejövetelekor, hogy a taktika nevet alig érdemlik meg.

A görög seregnek ellenben számos vereségei daczára a bár

sok részben avúlt rend, az úgynevezett slendrián, szívósságot kölcsönöz.

Ezen rendszeresség és conservativismus túl vive sok hátránnyal járt; de egy második gyökérszála volt az annyi vihar ostromolta vén birodalomnak. Mihelyt jó vezére akadt, életrevalónak bizonyult be.

A görög hadsereg a X. században a tradíciók mellett, tanult sokat ellenségeitől is. Érdekes, hogy különösen az úgynevezett scytha népektől kölcsönzött fegyvernemet; kengyelt, nyeret s más szereket és sok részben taktikát is. Leo idejében majdnem egészen lovas a görög sereg, holott a hajdani római sergek, még az első császárok alatt is, gyalogok voltak. Lovasokul sok századon át leginkább a barbár szövetségeseket és a gallokat használták. Hunoktól, bolgároktul, avaroktól magok kárán tanultak. — Míg a rómaiaknál, görögöknél a nyíl nem volt hadi fegyver, hanem vadászati és játékszer, Leo idejében a görög seregben, úgyszólván, ez a fegyverek királya. Két harmada a seregnek íjász s csak egy harmada tartja meg a régi görög »kontos«t, vagyis lándzsát.

Íme csak ezekben is, a taktikai fogásokat mellőzve, kitűnik, hogy Leo császár könyvének sokkal több része vonatkozik közvetve a lovas nomád népek szokásaira, mint a mikben világosan említi a magyart és bolgárt.

De a magyarokról szóló szakaszok is csak úgy érthetők elég világosan, ha a görögökről írt fejezetekből az író sajátosság fölfogását pontosan ismerjük.

A magyar csatarend leírásáról szóló rövid szakaszok, mint a melyek legjellemzőbbek, érdekes illusztratiót nyernek a görög csatarenddel való összehasonlításban. Lássuk az egyik legfontosabb szakaszt:

Előre bocsátom, hogy az idézendő hely görög szövege egészen azonos Leonál és Maurikiosnál, s azon két kézírati codexben melyeket a bécsi cs. könyvtárban olvastam. ¹⁾

A magyarokrul ezt írja Leo császár: »Csatában nem rendezkednek, mint a rómaiak 3 részben, hanem különböző csapatok-

¹⁾ Maurikios, Scheffer kiadása 263. lap.

ban ezredenként állnak össze, s a csapatok egymástól oly kis távra állnak, hogy az egész hadrend egynek látszik.«

Ezt Szabó Károly fordítása szerint idézem, ki a Lamius kiadása szerinti eredetiből, a latin fordítás hiányait kijavította.²⁾

Azonban a fordítás jósága mellett is vagy félreértésre, vagy nem elég világos értésre vezet az, ha össze nem vetjük nemcsak a szavakat a görög hadseregről Leo által mondottakkal, hanem a görög hadsereg szervezete módjával is.

Mit tesz az, hogy a magyarok nem osztják három részre sergöket, mint a görögök? Ez azon hitre vezethet és vezetett is némelyeket, mintha a görög sereg szabályszerint, centrumból, jobb- és balszárnnyból állott volna — míg hasonló rend a magyarnál nem uralkodott. — De a mint látni fogjuk, egészen egyébről, nem szárnyakról van itt szó.

Leo császár az itt szóban forgó sereg részeket *meré* néven nevezi, s erre néha synonymként a *turma* szót is használja. Ez pedig a görög sereg akkori szervezetében nem azon jelentésű, mint a mai jobb- vagy balszárnny.

A hol mind Leo, mind Constantin leírja az akár lovas, akár gyalog görög sereg csatarendjét, azt mondja, három fő részre osztandó az egész sereg. Egyik a közép, másik a jobb, harmadik a bal *meré*. A csatatéren ezek, míg lőtávolságban nincs még az ellenség, nyílást hagynak egymás közt, hogy menet közben tolongás ne támadjon. Mihelyt azonban az összeecsapás percze közeledik, mindjárt teljesen zárkoznak.

Íme hát az egész görög sereg egy phalanxsza tömörülve a csata perczében, minden hézag nélkül. Sem jobb, sem balszárnnyról nincs itt szó, hanem a sereg zöméről, a centrumáról, — mely compact tömeggé egyesülten harcol.

Szükségesnek tartották ezt Leo idejében, azért, hogy a központon levő főparancsnok szavai könnyen legyenek tovább adhatók. Nem szárnysegédek és nyargonczok vitték, mint ma a parancsot, hanem a vezér magában a közép merében vagy közvetlenül annak háta mögött foglalt állást. Benne van ebben némileg egy

²⁾ Megjelent az Új M. Muzeum 1851 — 2-diki folyamának 299. és köv. lapján.

centralisticus hatalom félelme az alárendelt minden önállóságától. Ezen concentratiohoz oly merevül ragaszkodtak, hogy harmincz-ezerből álló sereg már igen nagy volt nekik. A 18—24 ezerből állót nevezték nagynak. A vezérek képtelenek voltak többet kormányozni. 6 és 12 ezer volt a *rendes* sereg. — A főparancsnok közvetlen szeme alatt tarthatás czéljából történhetett az is, hogy még a Leo által is bevallott czélszerűtlenség daczára a lovas serget is nyolcz-tíz ember mélységre sorakoztatták, hogy a sereghomlok szélesre ne terjedjen.

Egy 18 ezer emberből álló serget Leo így oszt föl: három meré, vagy turma, mit föntebb Szabó K.-al *rész*-nek fordíték. Mindenik 6000 ember s nem több. Mindenik meré áll két drungosból. Ezen barbár szó helyet olykor használja Leo a görögös *moirát*. Egy drungos és moira is hát 3000 embernyi ezred. Egy drungosban, vagy moirában tíz úgynevezett banda — azaz: egy banda 300 ember, vagyis egy nagyon erős század, melynek parancsnokát Leo »comes«-nek nevezi.

De igen jól meg kell jegyezni, hogy valamint a sereg nem mindig 18 ezer emberből, hanem rendszeren kevesebből, úgy a moira is 3000-nél, s a banda 300-nál kevesebből állott. Valamint a régi phalanx-nál, hol a quadrat forma uralkodott, s a 16-os szám hatványai szerint állítottatott az össze, s valamint nyugati Európában a XVI-ik, azaz: Descartes századában, mikor egy-egy sereg létszámából először quadrat gyököt kellett vonni, hogy az »acies« tagjainak számát meg lehessen határozni, úgy a IX-ik század görögjeinél a phalanx traditiói abban is megmaradtak, hogy nem a kisebb tactikai egységek létszáma volt állandó, s ezek *sokszorozásából* volt meghatározva a hadsereg létszáma, mint napjainkban, hanem megfordítva először az összes sereg létszámát vették, s ebből egyenlő részekre való *osztás* által a táborozás kezdetén csináltak kisebb tactikai egységeket: dandárt, ezredet, századot. Hogy azonban mégis a kisebb tactikai egységek ne nagyon variáljanak, a görög sereg a IX-ik században 30, 24, 18, 12, 6-ezerből állott, a 6-tos szám többeseiből. A 18-ezerest véve normalis számnak, szabályosság volt egy 6-ezer emberből álló sereg fölosztásában is — minden alosztály 3-adnyi létszámra szállván le; de maga a létszám mégis különbözött. 6-ezer ember mellett egy banda 100

emberből állott. — Ezen értelmezésből világos, hogy a görög csatarend taticai egységei nem absolut számokban, hanem csak *relative* veendő az egészhez; és *mindenik alatt egymáshoz teljesen egyenlő számú részeket kell értenünk.*

Azonban a csata pillanatában mindezen osztályok teljesen egy tömeggé zárkóztak.

Tehát világos az, hogy a görög meré csak távolról sem jelentett valamely külön tömeget, annál kevésbé szárnyat, hanem mintegy képzeleti része volt az elválhatlanul összeforrt tömegnek. — Nem a madár vég tagjaihoz, hanem oldalaihoz hasonlítottak.

Ilyen volt a görög sereg arczvonala a csatában.

A magyarok, Leo szerint, nem így alkották csata sorukat. Hanem ezredenként vagy is moiránként állottak ki, mindenik ilyen osztály közt némi, nem nagy hézagot hagyva¹⁾. Valódi értelmé, hogy a magyarok nem egy tömegben állanak csatarendbe, hanem háromnál is több tömegbe osztják a derék hadat, melyről itt szó van. — (A többi hadosztályról külön szakaszokban szólni a császár.) Azon drungosok, más néven moirák alatt, mikre a magyarok oszták fősergőket, mint mondám, nem érthető változtatlanul 3000 ember, még a görög seregben sem. Sőt valószínű, hogy a mit Leo ezrednek nevez, nem is volt nagyobb egy jó századnál. Ha a magyarok vékony sorokban álltak, a minthogy úgy álltak, jóval szélesb helyet foglaltak el, mint a görög sereg megfelelő száma. A görögök tíz mélységre állítván ki sergőket, ha a magyarok netán kettesével álltak ki, háromszáz ember százötven ember homlokot képezett. A görögöknél ugyanazon szélességben 1500 ember állott. Ezen látszat lehet oka, hogy Leo császár moiráknak vagy ezredeknek nevezi a magyar sereg egységeit, melyek lehetnek csak századok is.

Azonban bár hány lovasból állottak is a magyarok egyes századai, a moira szó szabályos, egyenlő számú csapat részekre mutat.

¹⁾ A görög szövegben »en diaphorais *moirais* druggisti sunapton-tes, tas moiras mikron . . . diistamenas« s. a. t. Moira pedig, mint Leo IV. Caputja 42. §-ból kitünik, ugyanaz, a mi a drung.

Más helyen is a symmetriában a pedanteriáig menő görög, nagy nyomatékkal emeli ki, hogy a scytha népek csatasora határozatlan, szervezetlen, de közülök kivétel a magyar és bolgár, kiknek rendszeres »*parataxis*«-uk van.

Ez többet jelent annál, hogy ezek egyenes tömött csatahomlokban állanak ki. Utóbbi Leo császár megjegyzi a németekről és olaszokról is, de koránt sem nevezi rendesnek parataxisukat, sőt ép az ellenkezőt állítja rólok.

III.

A MAGYAR CSATAREND ELMÉLETI MAGYARÁZATA.

A magyaroknak hézagokkal fölállított csatarendje érdekes historiai adat, hadi szempontból, s fontos politicai következtetés is vonható belőle.

A hadtudomány modern theoriáját veszem elő Árpád hadi szervezetének magyarázatára. Mint historicus követem a geológok azon fényes eredményekre vezetett eljárását, mely szerint minden hajdani állapotok és átalakulások magyarázatában alaptételül veszik, hogy ezer meg ezer évekkel ezelőtt ugyanazon természeti törvények működtek, mint napjainkban, s érvénytelen mindazon magyarázat, mely nem a most uralkodó erők és törvények természetéből indul ki.

A hadiakban — valamint a politicaiakban is, századok folytában a dolgok természete oly kevésbé változott, mint az emberi lélek törvényei. Az alapelvek azonosak, csak hogy más-más viszonyok közt alkalmazták. Sőt talán a fönnforgó esetben, mint sok másban, a theoria nem csinált egyebet, mint az élet tünetnyeiből abstrahált, mely tünetnyek koránt sem újak, hanem századok tradícióikép maradtak ránk.

A csatasorok hézagait a könnyű lovasságnál ezer év előtt hozták be a magyarok, s az újkori theoreticusok találmánya az, hogy okát és célját szakavatottan meg tudták magyarázni. Lásunk egy két theoreticus tekintélyt.

Guibert, kinek könyvét nem kisebb emberek, mint Nagy-Fridrik és I. Napoleon hadvezér-képző iskolának nevezték, az

intervallumok szükségét a lovas rohamoknál igen hathatósan kiemeli. Fölhoz egy példát. Ha egy-egy svadron áll szemben egyenlő létszámban, ugymond, s az egyik egy szakadatlan homlok sort képez, a másik pedig két egyenlő részre oszlik, ez utóbbinak mozgása gyorsabb, könnyebb és biztosabb, könnyen jut az ellenség oldalához vagy hátához, míg a széles homloksorban rohanó ennél nehézkesebb. És az egy csapatban levő mindig kevésbbnek képzei magát, mint a kétfelé osztott egyenlő számú csapat. Nincs idő számlálgatni, — s a pillanatnyi hit néha minden a harcban

Aztán folytatja, csalódás azt hinni, hogy az egy vonalban rohanó lovas század győzelem esetében egész homlokkal törte volna át az ellenséget. Rendesen vagy csak centruma, vagy valamelyik szárnya vág be, e szerint a rohanó homloknak csak egy része, úgy hogy a többi rész néha nem is jut el az összecsapásig. E szerint föltéve, hogy a nem működött rész a szárnyakra küldett volna, jobb szolgálatot tesz vala.

Így szól a múlt századbeli tekintély.

Bismarck, egy a napoleoni háborúkban sokféle szolgált és sokat tapasztalt tiszt, mint hadtani író lett híressé 1818 táján, s elméleteit Würtemberg életbe léptette. Szintén az mondja a lovasság csatarendjére nézve, hogy a svadronok közt igen szükségesek a hézagok. Kerülni kell a felettébb hosszú sorokban való fölállítást, mi mozgékonyosságát gátolja. Ezen *fegyvernem ereje a mozgékony-ságban áll*, s egész hadi mestersége a szükséghez képesti gyors fejlődés, s elszánt rohanás, mikor az alkalmas pillanat bekövetkezett.

Voltak azonban e században is, kik a hosszú és szakadatlan sorokba való támadást tartották legjobbnak a lovasságra nézve. Ilyen pl. Rocquancourt, egy hadi történet jeles szerzője. — De inkább theoreticus, mint gyakorlati szempontból indulhatott ki. — Már csak a fentebbi tapasztalásból merítő tekintélyek is ellensúlyozzák ezen téveteg fölfogást.

De legvilágosabban szól *De la Roche Aymon*, ki talán az első specialis munkát írta a könnyű lovasságról s általában a könnyű csapatokról. Aymon a franczia forradalom miatt Poroszországba menekülve, ott mint lovassági tiszt szolgáltá végig a napole-

oni háborúkat. Részt vett a porosz sereg s kivált könnyű csapatok szervezésében. A restauratio alatt Franczizországba visszatérvén, gazdag tapasztalatait, melyeket a csatatéren az akkori Európa s némileg Ázsia lovasságáról szerzett, egy könyvbe foglalta össze.

Sok tiszt — mond De la Roche — nem látja a lovasság erejét egyébben, mint a sorfal (en muraille) alakú támadásban. De ezek felejtik a háború tapasztalásait. Vegyék csak figyelembe a nagyon különbféle csatahelyek területi minőségét! Látni fogják, mily ritkaság kissé számos lovasság mellett a sorfalszerű roham. Gyakorolni kellene béke időn az ezredeket, hogy svadronjaik, 15—20 lépés hézagot hagyjanak. Egy ily hézagokat hagyó ezred ütközési ereje ugyanannyi, mint egy szakadatlan sorú ezredé, egyenlő impulsiót véve föl.

Az ellenségnek nem jut eszébe ezen hézagok közé tolazkodni hacsak *nem túlságosan nagyok*. A mily mértékben oldalba foghatná ellenfelét, oly mértékben lenne ő oldalba fogva. Ez esetben az ügyesebb s elszántabb a győztes. A lovasság jó tisztje mindig előnyt fog adni a hézagokat hagyó csatasornak. Ezek előmozdítják a manőverek hajlékonyságát. Nagy segítségül vannak a területi akadályok kikerülésében, melyek könnyen útjában állhatnak. Könnyítik az ellenség oldalba fogását, a nélkül, hogy ez elég korán észrevevénne. Végre az intervallumok megkönnyítik az előre száguldott csatározók visszavonulását.« stb. ¹⁾

Eddig de la Roche! — Látjuk, hogy az, a mi még saját századunkban is a szakértők közt vita tárgya volt, azt a magyar lovasság szokása ezer évvel ezelőtt azok részére döntötte el, a kik az elméletet, a mint kell, a dolog természetét jobban kitüntető gyakorlatra építik. Látjuk ebből okait és rendeltetését is a magyarok egyik hadi intézkedésének.

Ha többet nem írt volna is Leo a magyarok hadrendéről, mint a mit a hézagokról szól, a hadtudomány segedelmével következtethetnők, hogy csatáközben való manőverekre, különböző fordulatokra volt berendezve, s a híres deployáló rendszer, melyet az újkori taktika példátlan vívmányának tart, meg volt Árpád magyarjainál. A hézagok bizonyítják, hogy a magyarok számba

¹⁾ De la Roche Aymon 435. l.

vették a területi akadályokat, azon esetet, hogy az előszágúldók visszavonúlhassanak vagy a tartaléknak elő kell rontania.

És viszont látjuk egy példáját annak, hogy a jó theoria bármely szakban világos magyarázatául szolgálhat a legtávollabbi idők és különbözőbb nemzetek szokásaira.

A fentebbi példa nemcsak azt bizonyítja, hogy a bevándorlás korabeli magyarok értették a csatasorbeli hézagok szükségét, hanem hogy azokat épen az újkori legjobb theoria szerinti mérvben alkalmazták. De la Roche nagyon kicsiny hézagokat vél hagyni a svadronok közt — t. i. 15—20 lépést. Leo császár is azt mondja, hogy a magyarok által hagyott hézagok oly csekélyek, hogy messziről föl sem tűnnek: — az egész csatasor egynek látszik.

Legyen szabad ezúttal Leo Taktikája csak ezen egy pontjának hadtani magyarázatára szorítkoznom.

De legyen szabad egyszersmind tovább menni s ezen pontnak némely politikai értelmezést is adnom.

Alkalmasint tükörül vehetjük ezen hadrendet a társadalmi és politikai szervezetre nézve is.

Ha a magyar »moira« vagy »drungos« nem jelenthet egyebet, mint egyenlő számú lovas svadronokat vagy divisiókat, bizonyos az, hogy ezen svadronok vagy divisiók alakítása nem történhetett szorosan családok, vérségi clánok szerint. Egyik családnak számos, másiknak kevés tagjai levén, a clan-rendszer svadronainak létszáma szerfölött egyenetlen lesz vala, — s legkevésbé egy görög érdekesítette volna arra, hogy ily minden symmetria nélküli beosztást »rendes parataxis«-nak nevezzén. Leo császár ki is emelte volna az ily »clan«-szerű csoportosítást; mert igen jól ismerte más akkori nemzeteknél az ilyent. — Még pedig ismerte azt az egykorú »frank«-oknál, azaz: *németeknél, olaszoknál és francziáknál*, kiket ama név alatt szokott összefoglalni.

Azt mondja Leo császár, hogy a frankoknál (tehát a németeknél is) se gyalognak, se lovasnak nincs meghatározott csatarendje. Nem állanak *moirákba* (mint a magyarok), hanem a törzsek (phülé) és atyafiságok (szüingeneia) vagy az eskü által kötelezettek sorakoznak egyűvé. A csatarendet egy tömegben tömött sorba állítják, s úgy rohannak bátran szembe az ellenséggel. Más taktikájuk nincs. — Tehát egy általában nem volt a németeknek s

más nyugotiaknak semmi taktikájok; mert tömött sorokba való előrohanás a lehető legprimitívebb hadi szokás, nem nevezhető taktikának. — Szintoly kevésbé lehet csatarendnek, parataxisnak nevezni a sereg csatatéri összeállítását.

Leo császár kevés szóval híven jellemzi a feudális hadsereg alkatát. Mert igen correctül fejezi ki az eskü általi kötelezettséggel a görög író azt, hogy a nyugat európai főbb nemesség kíséretében volt ekkor az a kisebb nemesség, mely a főúr hadi szolgálatában állott, mintegy fegyveres cselédségét képezte. Ez azonban nem változtatott a primitív clan rendszerbeli csatarenden. A fegyveres cselédség nem hogy kisebbitette volna, hanem alkalmasint nevelte az egyenlenséget a csatarend egyes elemei közt.

E szerint a német s olasz sereg Árpád idejében szervezet dolgában nagyobb mértékben volt *nemzetségi*, mint a magyar ámbár tudja van, hogy itt sem *clan* rendszer, hanem a feudális-mus uralkodott.

A császár a magyarokról följegyezi ugyan, hogy békében vagy a harcz szünetelése idején nemzetségek és törzsek szerint szoktak letelepedni a kövér legelőjű vidékeken; de itt is szintoly tévedés volna *clan* rendszerre következtetnünk, mint ugyanazon kifejezésekből a németekre nézve. A családok és rokonok összetartása kétség kívül minden vándorlásban volt népnél meg volt, mint némelyiknél ma is meg van, anélkül, hogy nemzetségi közös birtoklás folyt volna ebből.

Ha a magyaroknál, bejövetelükkor a *clan*-rendszer társadalmi és politicalai ősi institutio lett volna, semmi féle parancs és hatalom nem lesz vala képes megszüntetni a *fűdclogra*, a harczban való sorakozásra nézve. Kétség kívül ebben lelte volna leghatározottabb kifejezését, s Leo császár ép úgy kiemelte volna a magyaroknál, mint kiemelte a *frankok*nál. Úgy látom, hogy a mit a magyarokra nézve kiemel, ellentétül van kiemelve.

Hogy az ősi magyartársadalmi politicalai szerkezetet e részben hibásan fogták föl, példa rá egy arab író tanúsága is, ki a magyarokról Etelközben laktuk idejében ír. — Ibn *Daszta* leírja a kazár hadsereg alkatrészeit: ¹⁾ áll az 10,000 lovasból, melyet a *fejedelem a maga zsoldján tart* (háború idején kétség kívül), ezenkívül

¹⁾ Roessler, »Romänische Studien« a Toldalékban.

a vagyonosak vagyonuk arányában a magok költségén állítanak ki lovasokat. Még rendes adózás is volt a kazároknál a IX-ik században. Íme a kazár szervezet, mely már alapjában olyanforma, minőnek a magyar sereget a keresztyén királyok korában látjuk.

Addig is azonban, míg alább bővebben kifejteném, miért nem hiszem azt, a mit historicusaink semmivel sem documentálva hirdetnek, mintha nálunk a vezérek korában nemzetségi rendszer uralkodott volna, s mintha Sz.-István reformja ennek eltörlésében állott volna, beérem a föntebbi főargumentummal, melyet a csatarend szabályosságából merítettem.

Azt tartom, hogy ha a vérségen alapuló clan rendszer kifejezést nem nyert a kisebb sereg-osztályoknál, annál kevésbé vehetjük a nagyobb osztályokat, a hét magyar s három kabar nemzetséget vérségi értelemben. Külön-külön parancsnok alatti hadat népet, vagyis hadtestet és politicali községet kell érteni alatta, mi ha a letelepedés után is állandóan megmarad, Magyarország oly forma herczegségekre oszlik, minő az angol hep-tarchia volt.

Áttérek Leo császár más helyeinek magyarázatára.

IV.

A MAGYAR

SEREG EGYES OSZTÁLYAI A FELÁLLÍTÁSBAN.

A mit eddig Leo császár nyomán az Árpád korabeli magyar hadi rendről írtam, az csak a sereg zöméről és homlok vonaláról szólott. Kérdés, volt-e jobb és bal szárny, s volt-e tartalék is?

A mi a szárnyakat illeti, azok lételéről vagy nem lételéről világos állítmányt nem találunk a byzanti »Taktikák«-ban. Azonban, hogy semmi esetben ne lettek volna szárnyai a magyar seregnek, azt a görög tacticusok hallgatásából következtetni nem lehet.

Ezen görög írók a magok hadi szokásaihoz mérték az idegenekéit.

A görög seregnek pedig mai értelemben vett szárnyai nem voltak. Előadtam föntebb, hogy a byzanti sereg a phalanx hagyományait követve, a csata perczében egy sűrű négyszög tömeggé verődött össze, úgy hogy jobb és bal »meré«-je nem a madár szárnyaihoz, hanem a madár oldalaihoz hasonlított. Ezen két oldal fedezéséről némileg, de kis mértékben volt gondoskodás.

Jobbról, balról ezen tömegtől igen csekély távolságra a görög sereg nem annyira szárnyakat, mint némi fedezetet helyezett el. A concentrált tömegnek különösen bal vagyis pajzsos oldalát féltette, minthogy az ezen oldalról való támadás esetén a lándzsa nem volt kényben. Neveztek ezen fedező csapatot »plagiophülakes«-nek, mintegy kifejezvéen vele, hogy ez kizárólag a *defensivára* van szorítva, mint valami u. n. positio-ágyú fedezete. Ellenben a görög sereg jobb oldalához *támadó* csapat volt rendelve, az úgynevezett »hüperkeraszták« vagyis túlszárnyalók. Főadatuk volt az ellenség megtámadása a pajzsos oldalon.¹⁾

Ez volna hát a görög sereg két szárnya; de valóban csak úgy érdemli meg ezt a nevet, mint a pingvin szárnyai. Aránytalanúl csekélyek voltak az óriási derékhoz képest. Egy 6000 emberből álló seregnek jobbról 200 támadója s balról is csak 200 védője volt! Ezen rudimentalis szárnyak használata is elűt mindattól, a mi fogalmat a mai sereg-szárnyak szerepével szoktunk összekötni. Bizonyos önálló, bár összevágó működés s különösen terjeszkedési képesség a főadata a mai szárnyaknak.

Amde a görög seregnek még támadó hüper-kerastái is inkább csak demonstratióra s fenyegetésre, mint komoly bevágásra voltak jók, csak a fősereggel együtt volt szabad támadniok. A baloldal védői meg voltak fosztva minden önállóságtól és fejlődési képességtől már csak azon szabálynál fogva is, hogy egy

¹⁾ Leo Taktikája. 682. lap s több más helyen.

nyíl lövésnyinél messzebb távozniok nem volt szabad a főseregtől.

Ily értelemben vett szárnyakat a magyar sereg nem használhatott.

Közelebb jár a szárny fogalmához a görög hadrend egy másik tagja.

A főntebbi oldalvédeken kívül a görög *tacticusok* szükségnek látják, hogy a hadvezér a sereg homlokától oldalvást *lesbe* dugjon el csoportokat. Ezek az »enedrák« vagy »egkrüm-má«-k, latinul »insidiá«-k. Főadatuk volt, hogy az ellenséget előnyomulásában véletlenül oldalba fogják. De ezeket is igen kis lelkűen rendezték a görög *tacticusok*. Nem volt szabad oly távol helyezkedniök, hogy a központi kürt szót ne hallják.

Hanem már valamivel számosabb csapatokból állottak a »lesek«, mint az oldalvédek. Leo megengedi, hogy három-négy bandát (mintegy ezer embert) helyezzen a vezér *lesbe* (enedra). Még pedig két felől. Balról — úgymond — hogy az ellenség részéről való bekerítettést gátolják meg, jobbról, hogy az ellenséget oldalba fogják, ha a helyek mivolta megengedi (667. lap).

Továbbá azt rendeli Leo, hogy ezen *lesben* álló csapatok ne legyenek a főseregnél szokásos *mély* tagokban állítva föl, »mely szép ugyan, s rendszeres ütközetben erős is«, de nem elég mozgékony és hajlékony.¹⁾ Azonban mihelyt a *lesbe* küldött csapatok nagyobbak, a fősereg *mély* fölállítása szerint kell rendezni. Kitűnik továbbá, hogy Leo *leseknek* nevezi a hátvédekül, vagy az őrszemekül küldött csapatokat is. Tehát »enedra« és »egkrüm-ma« neki mindazon sereg rész, mely *detachirozva* van a főseregtől.²⁾ Így bár korlátolt értelemben, inkább az »enedra« felel meg a mai értelemben vehető szárnynak.

Mindezt azért kellett vizsgálnom, hogy behassunk a görög írók eszejárásába. E szerint egy IX-dik századbéli görög enedrá-

¹⁾ Leo. 715. lap.

²⁾ Ugyanaz ugyanott.

nak, lesnek nevezne egy mai jobb vagy bal szárnyat is, ha ez, egy erdőben vagy domb mögött, az ellenség által nem látva foglal állást.

Valamennyi byzanti *Tactica* író említi, hogy úgynevezett skytha népek, a magyarok is, használni szokták az *enedrákat* s összes hadi szokásaikat egybevetve, azt lehatt állítani, hogy ezek állhattak jóval távolabb a főszeregtől jobbra és balra, mint a görögök lesei. Ekkor pedig a magyar sereg lesei nem voltak egyebek mai értelemben vett szárnyaknál, s az ellenfél hibája volt, hogy nem recognoscirozta, a mit a görög sereg nem nagy terjedelemben volt képes tenni. Mint látni fogjuk, a magyarok nagy gondot fordítottak a terület fölhasználására harcaikban, s így a merev külső formákhoz nem ragaszkodtak.

Hanem középkori értelemben ezek csakugyan nem voltak szárnyak. A byzanti írók az arabs és persa hadseregről kiemelik, hogy azokat rendesen három részre osztják: közép, jobb és bal szárnyra, melyek úgy látszik, egészen az ellenség által is látható csatasorban állottak. Ezen rendezkedés az, melyet a törökök még a XVI. és XVII. században is változatlanul utánóztak. Várnánál, a Rigómezőn s Mohácsnál is így állították őket a serget.

Ezen sereggel szemben másnemű volt a Hunyady János csatasora, mely nem volt egyéb, mint az ősrégi magyar hadrend. Miből állott ez? Megtaláljuk a byzanti IX-dik századbeli Taktikákban, a mi egyszersmind felelet ama második föltett kérdésre, volt-e a beköltöző magyarnak az első homlokvonalon kívül még egy második vagy több csatavonala, volt-e tartalékja?

Magok a byzanti írók, kik még lovas s íjász seregnél is követik nagyjából a phalanx traditióit, a X-dik században szükségesnek ismerik el egy második csatasor fölállítását. Leo császár írja:

Két soros legyen a lovas sereg fölállítása. Ha az első »taxist« megverik is, a másodikra vonhatja magát hátra, s ez sikerreményével újíthatja meg a harczot. Mert a győztesek sorait a

roham megzavarja, a második taxis pedig rendezett levén, könnyen visszaszoríthatja Akár nagy, akár kicsiny a lovas sereg, egynél több taxisra kell osztani. »Mert oly ellenségekkel van dolgunk, — mond Leo császár — kiknek szabályos hadrendjük van s értik a harczolás mesterségét« (technén polemou). ¹⁾

Hozzá tehetette volna Leo: »s a kik az itt ajánlott módon szoktak eljárni.« Másutt mondja is: »Gyakran az ellenségeink is két csatasort állítanak föl.« ²⁾

Leo császár írja továbbá: (a magyaroknak) »van a hadrenden kívül fölösleg erejük is, melyet titokban küldenek az ellenök gondatlanul táborozók ellen, vagy *harczoló hadosztályuk segélyére tartanak készen*.« ³⁾

Az utóbbi szavakban oly világosan ki volna fejezve a »tartalék sereg« eszméje, hogy semmi kívánni valót sem hagyna fenn, ha nem lehetne alatta érteni a föntebbi *leseket*, vagy szárnyakat is.

Azonban már teljesen határozott és világos e részben a Maurikios-féle szöveg, mely, a fentebbieket szóról szóra tartalmazó helyen kívül, másutt így szól:

A régiek is a körülményekhez képest különféleképp osztották föl dandáraikat és zászlóaljaikat. Valamint most is az *avarok* és *turkok* oly alakban állítják sergöket, hogy hamar helyrehozhatják⁴⁾ a csatában netalán történő részletes meghátrálásukat. »Mert nem csupán egy csatavonalban állanak ki, mint a rómaiak (azaz: görögök) és a persák, s annyi ezer lovasuk sor-

¹⁾ Mevrsius VI. 663. l.

²⁾ U. o. 686. l.

³⁾ Új Magyar Muzeum 1851—52-diki kötet 305. lap (56. §.) Kollárnál 31. lap. Mevrsiusnál VI. 797. l. Szokás »nyomott hadosztály«-t fordítani itt. Hadosztályllyal a »meré« van itt fordítva. »Phülattein« = aufbewahren.

⁴⁾ Maurikios Taktikája. Scheffer kiadása, 47-dik lap. *Anakaloumenoi* olvasandó a görög szövegben az érthetlen *anagkaloumenoi* helyett.

sát nem döntik el egyetlen egy pillanat alatt,¹⁾ — hanem állítanak egy második, sőt néha egy harmadik csatavonalat is külön-külön az első háta mögé, kivált miután²⁾ bővében szoktak lenni, s így minden különböző eshetőségre könnyen készen állhatnak.³⁾

Ezen világos előadás arra enged következtetnünk, hogy a magyaroknál nem kivételes eset, hanem rendes szokás volt egy-nél több csatasort állítani egymás mögé, s ezen szokásukban eltértek az akkori többi nemzetektől. Csak abban látunk némi, a görög fölfogásból eredhető tévedést Maurikiosnál is, mintha a magyarok kivált a miatt követhetik ezt a szokást, mivel nagy számú a seregek.⁴⁾

Igen valószínű, hogy ha tán kevesebbed magokkal voltak is, nem tették egy kockára a csata kimenetelét, s nem zsúfolódtak össze, mint a görögök egy phalanxba, hanem az első homloksort csekély mélységűre szabták, hogy jusson tartalék sorokra is erejük.

Hasonló szokásuk volt a bolgároknak is. Mikor a X-dik század elején Simon bolgár fejedelem találkozik Romanossal Konstantinápoly falai alatt, az seregét sok (eis pollas) külön csapatra osztva állítja föl, melyek csillogtak a sok aranyozott és ezüstözött fegyvertől.⁵⁾ A magyarokéval tehát ezen több hadrendű (parataxis) fölállításban egyezett a bolgárok hadi szokása.

E szerint ha az Árpád korabeli magyar seregnek rendszeren jobb és bal szárnya szoros értelemben véve nem volt, a támogató és tartalék csapatok létezését egészen rendesnek vehetjük.

¹⁾ En mia rhopé = egy pillanat alatt, az új görögben, de Scheffer fordítása szerint is. Krisin pherein = döntő ítéletet hozni.

²⁾ »Malista« = kivált. (új görög)

³⁾ eükolós egkheirousi.

⁴⁾ »Ὅταν μάχιστα ἐν πληθὺι τυγχάνωσι.«

⁵⁾ Theophanes (bonni kiadás) 407. l.

A magyar hadrend leghátulját tette a nemharcolók tömege, a teherhordásra és élelemre szánt állat-sereg a hozzá való fegyveres fedezettel.

»Nagy számú barom: kis fajta ló, kancza és tehén kíséri (a magyarok sergét), részint hogy élelmők és inni tejők legyen, részint hogy sokaságukat fitogtassák.«¹⁾

Az ellenséget rémíthette néha a látvány, vagy legalább bizonytalanságban tarthatta. Mondja is Leo, hogy igen bajos hozzá vetni az ellenség számához, mikor lovasból áll, s könnyen a sereghez számlálja a tapasztalatlan szem a podgyászt hordozó barmokat is. Úgy hogy néha harminczezerre becsülik egy husz-ezerből álló sereg létszámát. Azonban nem bizonyos az, hogy a magyarok minden esetben fitogtatni akarták volna podgyászaik mutogatásával nagy számukat. Sőt talán inkább rejtgették azt. Annyi bizonyos, hogy fő részét jó messzire állították a sereg homloka mögé.

»Vezeték-lovaikat közel a hadrend háta mögött tartják; a podgyászt pedig egy- vagy kétezer lépésre a hadrend mögött attól vagy jobbra vagy balra, elegendő őrizet alatt.«

Mire valók lehettek a hadrend háttérében azok a vezetéklovak? Véleményem az, hogy ezek is teherhordók voltak, s így tulajdonkép kétféle podgyásza volt a seregnek. Az első, mely hátul ugyan, de közelebb a sereghez, a minden pillanatban

¹⁾ Leo XVIII. 52. §. 798. l. Ἀκολουθεῖ δὲ αὐτοῖς καὶ πλῆθος ἀλόγων ἰππῶν καὶ φοραδίων (ἄγελας), ἀμα μὲν πρὸς ἀποτροπὴν καὶ γαλακτοποσίαν, ἀμα δὲ καὶ διὰ πλῆθους φαντασίαν. — A »phoradión« nem tesz teherhordó állatot, hanem kanczát, az új görög nyelvben is. Az »agelas«, mely zárjelben áll, s Mevrsius egy más szöveg variánsaként idézi, tisztán és csupán tehenet tesz, (agelada = tehén az új görög nyelvben). Mevrsius szerint agelai-nak kellene állani agelas helyett. Nemcsak az új görög nyelv, hanem Ducange szótára is az idézett szónak hasonló értelmet tulajdonít. Mindemellett nem volt joga Kollárnak a szöveget megtoldani saját kénye szerint, tevéen »agelai βοόνη«-t. — Konstantin Porphyrogennéta szövege tetemes megrövidítése ebben is Leo művének; »ἀκολουθεῖ δὲ αὐτοῖς καὶ πλῆθος ἀλόγων χάριν τε ἀποτροπῆς ἰδίας, καὶ ἵνα ἐνθεῶθεν πλῆθος φαινόνται.« (Mevrsius 1418. l.) Maurikios szövege: »πλῆθος ἀλόγων ἀρρουντε καὶ θηλείων.« Scheffer 263. l. Tehát csak mindkét nemű baromról beszél általánosságban.

használható tárgyak számára való volt, s a másik, melyet messze hagytak, mintegy a tartalék-podgyász ¹⁾

Csakugyan a görög sereg számára ilyenszerű rendtartást ajánl Leo császár. Azt javasolja, minden tagnak (mintegy 10 ember) legyen egy szekere, melyen a számára szükségeseket, s többek közt a kézi malmot is viszik. Ezenkívül legyen minden ily tized számára, vagy legalább minden két tized számára egy teherhordó ló (sagmarion), mely hasonlóképp fegyverből és élelemből szállítson annyit, hogy ha a sereg messzebb távozni is a podgyász szekerektől, a katona ne lásson mindjárt szűk-séget. ²⁾

Különösen czélszerű lehetett amaz első sorban álló podgyász a hadi szerek szempontjából. — El kellett látni magát a harcrosnak tartalék fegyverekkel és kivált az akkori mu-

¹⁾ Bevett fordítás szerint: »Podgyászuakat a hadrend mögött attól jobbra vagy balra mintegy 2000 lépés távolban tartják, hagyván a mellett is egy kis őrseget.« Leo szövege szerint ez jó értelmezés volna, csakhogy nem szó szerinti fordítás. Mert Leo szövege szerint így kezdődne az: »Podgyászuakat a hadrend háta mögött *közel* (πλησίον) tartják....« stb. De akkor minő ellenmondás az, hogy egyszer az van mondva *közel*, s hátrább mégis az, hogy vagy 2000 lépésre! Nyilván hibás hát Leo szövege, hibás abban, hogy csak a podgyászból (tuldon) szól, s nem az »*adestráták*«-ról is, azaz: a háttas vezetéklóvakról. — Én itt Maurikios és Konstantin Porph. szövegét vettem, melyek teljesen egyeznek, csak az interpunctióban különböznek. K.-é értelmesebb lévén, ahhoz tartottam magam. (V. ö. Mevrsius VI. k. 797. l. 56. §., és ugyanazon kötet 1417. l. Végre Maurikios 264. l.) — Az *adestrata* szó Leo ezen helyén kimaradt, de szól ő — ha nem is a magyar seregben levő — *adestrátákról*. Ugyanezen szó mint »*distrata*« vagy jobban mint »*destrata*« is fordul elő. Ducange értelmezése szerint (Glossarium ad Scriptores mediae et infimae Graecitatis, »*adestrata*« szó alatt); hol »*dextra*«-ból származtatják, miután jobb kézen vezetik a lovat. — Kétségtől elvon egy eredetű a francia és olasz »*destrier*«-rel, mely díszlovat, harci mént, de vezetéklóvat is tesz (Handpferd). Különbözik Leo szövege abban is a más kettőtől, hogy Leo »*kevés*« (oligén), a más két szöveg elegendő (metrian) fedezetet ad a podgyásznak.

²⁾ Leo. 587. l. — Konst. munkája első pár lapján javasol hasonló.

nitíóval, nagyszámú nyílvezzővel, minek épen annyira nem volt szabad kifogynia, mint napjainkban a puskapornak. — A harczos nagyon sokat nem vihetett magával, nehogy mozgásában gátolja.

Hogy az u. n. tuldonban, vagy tartalék podgyászban a magyarok szekereket is vittek magokkal, az igen valószínű. A görög taktikusok saját sergők számára *könnyű*, de erős kocsikat ajánlanak. Nem lehetetlen, avarok és magyarok példájára. Különben a görögök, kik nem voltak bővében a lovaknak, ökröket is fogtak tábori szekereikbe.

Azélelmet ami illeti, az a görög Taktikából ítélve túlnyomóan állati eledelből állott volna, húsból és tejből. Láttuk pedig, hogy Leo szövegének egyik variánsában említve vannak a tehenek. De ha nem volnának is, meglehetősen biztossággal állíthatnók, hogy beköltözött őseink hoztak magokkal ökröket is a lovakon kívül. Mert meg van maig is a faja, mely különbözik a szomszéd népekétől. A nagytermetű, fehér, czímeres szarvú ökr geographiai elterjedése összeesik Magyarország és Erdély politikai hatáiraival.

A sereg népének a nagyszámú barom szolgáltatván élelmének kétségkívül fő részét, az volt a föladat, hogy ezen barmok legyenek ellátva élelemmel.

Sem a Leo-féle, sem a többi szöveg közvetlenül a magyar sereg második, harmadik csatasorának fölállítása módjáról nem ad oly világos képet, mint az első csatarendről. Hanem találunk Leo szövegében egy *közvetett* és egy közvetlen leírást erre nézve is. A közvetett leírás világosabb, a hol utasítást ad, mikép kell berendezni egy négyezer lovasból álló görög serget három csatasorban. Kezdjük ezen:

»Az összetett csatasort¹⁾ alkossd válogatott emberekből. Az első, vagyis először támadó sor álljon ezeröttszáz emberből, osztva három egyenlő dandárra (meré): jobb, bal, közép, minde-

¹⁾ Παράταξιν ποικιλήν, ὥς ἐν τύπῳ εἰπεῖν. Azaz: »vegyes parataxist, mint képesen mondják.« Mai nap megkülönböztetik az összetett harczrendet az egyszerűtől. Az első megfelel az itt szóban forgónak.

nik ötszáz ember. Oly közel kell egymáshoz állítani, hogy a csatasor egynek lássék. A második csatasor, ennek háta mögött állani fog ezer emberből, fölosztva négy egyenlő részre, hogy mindenikben kétszázötven ember legyen, s egyik dandár a másiktól egy nyíllövésnyi távolban. Ez a négy dandár három ily hézagot fog hagyni.

Ha az első sor meghátrál, ezen három hézagba veszi be magát, s a második sorhoz csatlakozik. — Ezek mögött állítod föl a hátvédet, ötszáz emberből, kiket két dandárba osztva, hátul, jobbra és balra helyezettess el, hogy szükség esetében azok is a második sorhoz csatlakozzanak, mikor az első sor a másodikra vonúl vissza«. Azután két-két száz embert oldalvédnek mindkét felől, két-két százat távolabb lesbe, jobbról is, balról is javasol fölállítani. Végre a vezér külön rendelkezésére száz lovast, kiket kellő pillanatban egyik vagy másik ingadozó seregrész támogatására használ sat.¹⁾

A fenn ajánlott berendezés igen érdekes lehet ez általános hadi történetészet szempontjából. Eddig azt hitték az új kor ezen szakbeli írói, hogy az úgynevezett »quincunx«, vagy is sakktábla szerű sereg fölosztást a XVI. században találták föl. — Pedig, mint ebből látni, a byzantiaknak eszébe jutott az a IX-ik században. Mert, hogy a második sor hézagai az első sor fölvételére legyenek berendezve, s a második sor viszont a harmadik sor hézagába alaprajzilag beleférjen, ez egy neme a quincunx-nak.

Azonban bennünket nem ez érdekel most, hanem az, hogy a byzanti tacticus ebben görög módszerességgel az avart, bolgárt, magyart akarná utánozni. Mert sem a görög, sem a persa vagy arab, sem a nyugat-európai sereg styljével nem talál, csak ama könnyű lovas népekével. Azért az utánzatból bátran vonhatunk következtetést a mintákra. E szerint a magyar második csatasor jóval nagyobb hézagokat hagyott az elsónél, s a harmadik tán még nagyobbakat. Az első megérdemelte a sor nevet; a második és harmadik messze elkülönözött egyes hadosztályokból állott. Miután pedig a magyarok, mint látni fogjuk, jobban szerettek

¹⁾ Mevrsius VI. 818. l.

egyenetlen mint sima területen sorakozni, (s ebben ellentétese voltak a görögöknek) nem hihető, hogy a quincunx szabályosságot megtartották volna. De kétségkívül a hézagok és sorok némi kölcsönösségére vigyáztak.

Még azt is állíthatjuk, hogy az utolsó csatasor egyes osztályai sem voltak hosszú csatarendben, a mit a terület, kivált a leseknél meg sem engedett mindig, hanem kisebb-nagyobb szélességű colonnokban álltak, s csak az ütközetbe nyomulás alkalmával fejlődtek ki.

S épen ez az, mire Leo Taktikájának egy helye, mely közvetlenül a magyar seregről szól, újjmutatást ad. Ezt a helyet minden fordító hibásan értelmezte, s nem is csuda. Ezen általán hanyagúl fogalmazott és még hanyagabbúl másolt szövegeknek ez a leghomályosabb helye. Magában is alig érthető, s ezenkívül ellenmondásban látszik lenni azzal, a mit az író előbb mondott a magyarok első csatasoráról, ellenben csaknem szórúl szóra az, a mit Leo a nyugat-európai, s Konstantin a persa sereghomlokról mond.

A szöveg itt annyival bajosabb, mert mind a Konstantin-, mind a Maurikios-féle itt több szót kihágy, mi által a dolog nálok érthetetlené válik. Látszik, hogy már azok is, kik e két szöveget összeállították, magok sem tudták értelmezni.

Azonban én azt hiszem, hogy ha az illető helyet úgy veszünk, mint a mely semmi egyébről nem szól, mint a magyar seregnek másod- és harmadvonalbeli dandáraitól, nemcsak van értelme, hanem megerősíti azt, a mit ezekről mondtam az imént.

A nevezett helyet én így fordítom: »(A turkok) tartaléklovasaikat gyakran sorakoztatják hátúl, vagyis (az első) hadrend mögé annak védelmére. És (itt) a csatarend mélységét, vagyis a tagokat egyenetlenül állítják ki, (azonban) a csatarend összehúzóerősége kedvéért többet adnak a mélységre; a homlokat pedig egyenesre és tömötten állítják ki.« ¹⁾

¹⁾ Így azt gondolom, eléggé érthető ez a hely. Mint Szabó Károly is, kinek megbecsülhetlen érdemei vannak a byzanti íróknak az eredeti szöveg nyomán való ismertetése körül, igen helyesen

Ha nem csalódom tehát, az van mondva itt is, hogy a második, haramadik csatasor másként van rendezve, mint az első; még pedig különböző mélységű, de általában mély dandárokba összeszeszorítva. — Ezen összeszorítást parancsolta is legtöbb esetben a terület minősége, mint már érintettem.

Magyarázatomból közvetve következik az is, a mit Szabó Károly közvetlenül akart belőle kiolvasni, hogy t. i. az első csatarend csekély mélységre volt fölállítva. Ezzel ellentétben van mondva a többiekéről, hogy nagy mélységre, vagyis kisebb-nagyobb vaskosságú hadoszlopokban.¹⁾

Az előadottak szerint az egész magyar hadirend állott egy első csatasorból, melyben az egyenlő taktikai egységek, talán svadronok, egyenlő közöket hagytak, s valószínűen csekély mélységben voltak fölállítva. Utána következett, alkal-

jegyzí meg (Az Új Magyar Muz. idézett kötetében), Mevrsius fordítása, s Kolláré is hibás. Szabó Károly Leo ezen 57. §-ának az elejét szóról szóra fordítván, értelmetlenül hagyja, az utoljában ad ugyan neki értelmet; de olyat, mely sehogy sem egyeztethető a görög mondat constructionjával. Ugyanis a §. elején a »ἵππος«, ámbár Leonál szokatlanul, nem lovat, hanem lovast kell hogy jelentsen; »συζευγνύετε« pedig nem összekötözést jelent itt, hanem *sorakoztatást*, miután Arrian taktikájában συζυγεῖν sorakozást jelent (Scheffer kiadása, 11. l.). A mi pedig az idézett pont utóját illeti, a »βάθους μᾶλλον προτιζόντες« nem azt teszi, mintha a mélységnél több gondjuk volna valami egyébire, hanem ellenkezőleg, hogy a mélységről gondoskodnak, t. i. határozatlan ugyan a mélység, de mindazáltal inkább mélyen állítják dandáraikat. Meg kell adni, hogy a szöveg elég hiányos, s magam sem azt fordítám, a mit az mond, hanem a mit mondani akar. — Hogy az idézett 57-dik szakasz csakugyan a hátulsó hadsorokra vonatkozik, bizonyosságra az is, hogy az 56-dik a podgyászról szól, tehát a sereg utoljáról. — A mi a szakasz elején a »főlöseges lovasok«-ról áll, azt úgy kell érteni, hogy a görög sereg szabály szerint meghatározott kerek számra volt szorítva, s ők főlösegesnek képzelték, sőt mondták is mindazt, ami e számot meghaladta, sőt magát a »tartalék«-ot néha »perissos«-nak, fölösegesnek, vagy maradéknak mondták.

¹⁾ A colonne-nak fogalma nem volt ugyan ismeretlen a byzanti tacticusok előtt; de csak *mars* közben van valami ilyesről szó, mikor »orthia paragógé«-nak nevezik. Csakhogy a byzanti tacticusok, kikkel dolgunk van, kijeleutván, hogy a nagy közönség számára írának, hogy mindenki értsen, kerülnek a szakszerű műszavakat.

masint egy-két nyíllövésre, a második, s néha egy harmadik csatasor, az elsőnek támogatására. Vaskos és külön colonnokban magok közt is egy-két nyíllövésnyi hézagot hagytak. Ezenkívül a hol a terület megengedte, voltak egyes fedett állásban tartott détachment-ok is, s minden bizonynyal a seregtől jobbra vagy balra téve ki, mint a görögöknél, kik a könnyű lovas népektől tanulták ezt, változatlan szabály volt. Bezárta a sort a teherhordó lovak serege, s messze háttérben a podgyásztartalék, vagy úgynevezett tábor.

Ilyenszerű volt sokkal későbbi időben Hunyady János sereg fölállítása is, a török sereggel szemben, mely utóbbi persa tradíciók szerint mindig nemcsak három nagy hadtestre oszlott, hanem változatlanul ugyanazon fajta csapatok foglalták el a középet, a jobb és bal szárnyat.

Középen a jancsárok s zsoldos lovasság egy sánczolt táborban, s vele mindjárt a podgyász; jobb szárnyon az ázsiai, a balon az európai hűbéres lovasság.

A magyar hadrendnek, tehát egészen *saját architektúrája* volt Árpád idejében, mely különbözött nagyon az akkori görög seregétől is. Igaz, hogy a byzanti tacticusok épen a a turkok és avarok mintájára javasolják a lovas seregnek több vonalban való fölállítását, de magok mondják, hogy még sem így cselekesznek, hanem ők is, mint a persák, egy hadvonalban szoktak kiállani a csatasíkra.

Volt azonban egy szokásuk, mely orvosolta az egy tömegben való összeütközés veszélyét. Ez a következő sajátságos rendtartásban állott. A mint a lovasok nyolcz vagy tíz ember mélységben állottak egymás háta mögött, ezen mély tagnak három négy emberét »próklástá«-nak, vagy »kursorok«-nak nevezte a görög; a többi hátrábbít »defensor«-nak. Előbbieknek föladata volt először támadni. Utóbbiak pedig bizonyos, nem nagy távolságban lassan nyomultak támogatásukra.

Ha a cursor megszaladt, a defensorok mögé került. Természetes, hogy ha ezen szabályt nem birta követni, vagy levágta az ellenség, vagy rávetvén magát azokra, kiknek helyre kell vala állítani a csatát, rendetlenségbe hozta soraikat, s az ellenség egyik csatasort a másik után győzte le, míg a magyar sereg kü-

lön-külön tartalékjai több hajlékonyságot engedtek s hézagot hagytak a visszavonulók számára.

A görögéhez hasonló hibája volt a nyugat-európainak is ugyanazon korban. Egyetlen csatasorba állott ki ez is, csak-hogy a mélység igen különböző volt. Elöl voltak, mint a görögöknél, a pánczélos paizsos vitézek — azaz: a hűbéres urak. Nyomban utánuk azon fegyveres kisebb nemesek, kik hűbéresei voltak, kik könnyebben s némelyek nyíllal fegyverkeztek, köztük a »dárdás«-ok, azaz: a főurak fegyver hordozói. Hű tükre a politikai és társadalmi viszonyoknak. De a harcztéren ugyanazon hiánya volt ily rendezésnek, mint a görög seregnek. A főurak első sorai voltak mindig a támadók, s az utolsó sorok csak uraik halálának megboszulására nyomultak elő a defensorságra. Mert hátrálni szégyen volt nekik. — Még abban az esetben sem tették, ha sokkal nagyobb számú ellenség volt szemben velök, mint a byzanti írók följegyzik róluk. — Érdekes különbség a magyar és a nyugati hadrend között az is, hogy a nyugati még tartalék fegyvereit is a csata vonalba állítja, míg a magyar ezt külön helyezi el, hogy útban ne legyen a nem-combattans fegyverhordozó. Ama görögös s nyugat-európai módon volt vezetve keresztyén részen a nikápoli ütközet. Cursoroknak vállalkoztak a francia lovagok; de a többi nem volt elég serény a defensor-ságban, — a cursorok előbb odavesztek, azután a defensorok. — Ebből állott a nyugot-európai s nem magyar mintára rendezett ütközet.

A nyugat-európai sereget, ép úgy mint a görögöt, nagyon számos szekér kísérte, melyen a hűbéres főúr ütközben vitette nehezebb fegyvereit s élelmét, melylyel bizonyos számú hetekig a maga költségen tartozott ellátni magát. A fő különbség az volt a podgyász-táborra nézve, hogy a byzantiak »touldon«-jokat, azaz nehéz podgyászukat a régi római szokás szerint sánczolatok közt hagyták, melybe a csata kedvezőtlen fordulata után megvonták magokat, s melyet védelmezni kellett. Az elsánczolt tábor rendszere megkívánta, hogy a sereg csak annak közelében fogadja el az ütközetet. De már a IX. században azt javasolják a görög tacticusok, hogy bizonyos esetben messzebb is távozzék a sereg a maga elsánczolt táborától, ott hagyván nehéz

társzekereit, (melyeket ökrökkel vonatott néha), s háts lovakon vitessen maga után minden tized egy pár napra való ételmet s tartalék hadi szereket. Ez is egyike azon szokásoknak, melyeket a görög nyilván a magyartól, bolgártól, avartól vett által.

A nyugat-európai seregek nem sánczolták körül a közép korban társzekereiket, hanem magokat a szekereket alakították által, összekötvén őket, erősített táborrá. — A szekérvárat, melyeket későbbi időben s pl. a tatárjáráskor használt a magyar, kétésgkívül sok egyebekkel együtt a nyugat-európaiaktól tanulta el; de tudtommal egy nevezetesebb esetben sem használtak legkevesebbet is. Ha erre támaszkodtak, többnyire vereség lett a vége. A byzanti tacticusok igen bölesen mondják, hogy a szekértábort, mint erődöt, csak gyalogsereg bírja védelmezni.

Persák és arabok szintén használták az erősített tábor, de nem podgyászuk számára, hanem a csata napján, centrumjuk védelmére. Híven s sikerrel utánozták ezt változatlanúl az ozmanok minden nagy ütközetben, melyet a magyarokkal vívtak Nikápolytól Keresztes mezejéig.

Árpád idejében, s még jóval később is, a magyaroknak a csatatéren nem volt szüksége mesterséges erősítésekre. Még védelmi hadjárataik és harcaik is, mint látni fogjuk, más alapra voltak fektetve.

V.

KÖVETKEZTETÉSEK A MONARCHICUS SZERVEZETRE.

Történetírásunkban nincs kérdés, melyet annyiszor vitattak volna, mint a nemzetnek a bevándorláskori s rákövetkező századbeli political és művelődési viszonyait. Egész egy irodalom van e tárgyban előttünk, vagy inkább hátunk mögött. Irodalom, mely megállapodásra nem jutott, s a miben megállapodott is, nagy része ma már megczáfolható. Ilyes czáfolatok messze vezetnének. Elöl kellene kezdenem a krónikák egyes szavait értelmezni és egyeztetni, azután pedig egyes történészeink hypothesiseit taglalnom. De mellőzöm, annyival inkább, mivel éppen mikor értekezésemet sajtó alá akartam adni, jutott kezemhez Hunfalvy Pál

rendkívüli értékű s kimerítő műve, »Magyarország Ethnographiája« (a múltban és jelenben). Átlapozván, első pillanatra is meggyőződtem egyről. Arról, hogy ha tán sokhoz szó fér abban, a mit a régi theoriák helyére állít; — de majd mind aláírható az, a miben alaptalan voltukat kimutatja. Már ez maga fölment nagyobb kitérések szükségére alól. — Ezért mellőzöm azon vélemények és theoriák taglalását, melyek Praytól Jerney-ig és Toldy-ig fölmerültek.

Sőt ezuttal legfeljebb érinteni fogom az ezen korról szóló hazai kútfőinket, melyek, mint tudva van, jóval későbbi keletű compilatiók, s épen nem első kézbeli emlékek. Célom ezen értekezésemben inkább a byzanti »Taktiká«-k részletes analyse, s az azokból közvetlenül vonható következtetések.

A IX. században kelt »Taktikák«-on kívül csak egy ugyanazon századbeli arabs író fogok tüzetesebben idézni, s a X-ik századból Konstantin Porphyrogennitának »De administrando Imperio« című munkáját.

Ezen kétségkívül leghitelesebb írókban is elég ellenmondást találunk a föltett kérdésre nézve.

Először is a »Taktiká«-k szövegét veszem. Ezek mindannyian a IX-dik századból valók, még az is, mely Konstantin neve alatt van közzé téve, de melyet nyilván nem maga írt, hanem jobban hasonlít (a kétségkívül IX. századbeli) Maurikios-féle szöveghez, mint Leo császáréhoz. Utóbbi az egyedüli, melynek nem szerzője, de legalább összeszerkesztője ismeretes, t. i. maga Leo császár. Ez pedig a mit a magyarokról ír, részben korábbi íróból vette, részben maga tapasztalta, de Etelközben laktuk idején, s így még a IX-dik században. Miután a magyarok mai hazájokba költöztek, kevesebbet tudhattak rólok.

Így tehát a magyarok Etelközben laktuk idejéről kormányformájokra nézve is találunk egyetmást följegyezve a »Taktikák«-ban. Leo egyik helye így szól:

»Nagyon szomorítja (a turkokat), ha némelyek közülök a rómaiakhoz (görögökhöz) pártolnak. Tudják ugyanis, hogy nemzetök állhatatlan gondolkozású, haszonleső s *sok nemzetségből van összeszerkesztve*, hogy e miatt a nemzetségi érzelmre s egyessé-

gekre nem sokat adnak; s ha néhányan át kezdenek menekülni, egész tömeg követi őket. Azért is nehezen veszik, ha valaki tőlök elpártol.«

Ugyanezt találjuk a Maurikios-féle szövegben is.¹⁾ Ebből az tűnnék ki, hogy az a hét vagy nyolcz nemzetség igen laza kötelékkel, valami egyességgel vagy szerződéssel (homonoia) volt egybekapcsolva, de ezt sem igen tartanák meg, (ha t. i. csak személyes hajlamaikról volna szó).

A kép, melyet Leo a magyarok békeidőbeli állapotjáról ad, meglátszik erősíteni azt a fölvételt, mely szerint igen laza volt a magyar *confoederatio* — a IX. században. Íme a pusztai kép:

»A csata napjáig nemzetségek és törzsek szerint el vannak széledve, lovaikat télen-nyáron legeltetve. Háború idején a szükséges lovakat magokhoz véve s patkót verve rájok, turk sátraik körül tartják a hadi rend föllállításáig.«²⁾

A pusztai csikósok és gulyások módjára válogatják ki a ménesből a harczra szükséges barmaikat — s nemzetségek és törzsek szerint vannak elszéledve. — Az államiság és központi hatalom mikép férne meg — így lehetne okoskodni — ezen életmóddal? — Egy pásztori republikánus népszövetség-féle illenék hozzá! S nem mondja-e maga Leo császár:

»Népes és *szabad* ezen nemzet?«³⁾

Ezek azon helyek, melyek a IX. századbeli, tehát etelköz magyarokat a tatáros törzs-életmódban tüntetnék föl.

Azonban vannak helyek a Taktikák-ban, melyek a monar-chicus formát mutatják túlsúlyban. Leo így szól:

¹⁾ Leo 66. és 67. §. Maurikios, Scheffer kiadása 266. l. A Konstantin-féle »Taktika« szövege megszakad, mielőtt ezen ponthoz érne. Csudálni lehet, hogy sem kül-, sem belföldi használói az úgynevezett Maurikios-féle szövegnek észre nem vették azt, hogy ez a szöveg, kivált a hol turkokról, frankokról, stb. beszél, egészen az, a mit Leo mond, s ennek művéről tudva van, hogy maga állította össze.

²⁾ Leo 53. §. Maurikios, 263. l. ugyanazt mondja.

³⁾ U. o. 45. §.

»A skytha nemzetek csaknem mindnyájan sokfejűség alatt, (közös ügyekkel) nem törődve, pusztailag élnek. Csupán a bolgárok és turkok (Konstantinnál *avarok* és turkok) tartanak meg minden más skytha népeknél erősebb hadszervezetet, rendezett csatát vezetve s *egy fejedelemnek hódolva.*« ¹⁾

A monarchismus melletti érvet hathatósan emeli akár a bolgárok, akár az avarok fölemlítése. A bolgároknak a IX. században királyuk volt — s a törzsfőnökök eltűntek; az avarok már 600 körül, Baján khánjok idején, erős markú egyeduradalom alatt állottak.

Egy további helye Leónak:

»Ezen nép (a turk), mely *egy* fejedelem alatt van, s melynek vétkeseit főnökeik kegyetlen és súlyos büntetésekkel lakoltatják, — nem szeretet, hanem félelem által van összetartva, a bajt és fáradságot nemesen tűri, hideget, meleget kiáll, s a szükségletekbeli fogatkozást, mint pusztai nép, föl sem veszi.« ²⁾

Egészen ellentéte annak, a mit Leo az olasz és német se-regről mond. Ez nem engedelmeskedik főnökeinek, nem tűri sokáig a nélkülözést, oda hagyja a tábort stb. Szóval a magyaroknál szigorú volt a fegyelem, s tehát teljes mértékben elismerve a főparancsnok hatalma. Az atyafiságos szeretet, a törzseknek önkényes jó akaratán túl, melyet Leo túlzottan mond merőben hiányzani, meg volt a kötelességre kényszerítő hatalom is. Nem a büntetések kegyetlen voltára kell itt a súlyt fektetni, (mert minden nép életében mentül régibb időre megyünk vissza, annál irgalmatlanabb a büntető codex) hanem arra, hogy e büntetéseknek alá vetették magokat az úgynevezett törzsek és nemzetségek.

A IX-dik századbéli arabs író *Ibn Dasta* azt mondja; »minden magyar engedelmeskedik a főparancsnoknak« — s említi »*főkirályukat,*« ³⁾ (miről még alább lesz szó).

¹⁾ Leo 43. §. (Monarchoumena.)

²⁾ U. a. 46. §.

³⁾ Rössler fordításában (Romaenische Studien) a toldalékban, 363. l. Ugyanaz Hunfalvy P. Ethnographiájában is ismertetve van.

Íme a IX-dik század hitelesnél hitelesebb emlékeiből bajos egyszerre eligazodni a magyar államszervezet dolgában.

Mind a mellett szorosabban megvizsgálván a törzs szerkezetre vonatkozó helyeket, azokat gyengébbeknek fogjuk találni mint a melyek a centralis hatalom mellett tanúskodnak.

Leo császár azon szakasza, melyben előadja, hogy a magyarokat igen búsítja, ha közülök valamelyik a görög császár szolgálatába áll, — tulajdonkép azt teszi, hogy ők nagyobb bűnül rójják föl, mint más »skytha« nép, ha valaki tőlök megválva teszi azt. A byzanti császárok gyakran használtak ily népeket szövetségesekül sergeikben — még pedig nagy előnnyel. Ezek szerepe volt a görög seregtől oldalt lesekben vagy mint első támadók szolgálni. Mondják a »Taktiká«-k, hogy ily szövetségesek vagy zsoldba állott »pogányok« szokásait meg kell hagyni. Tehát gyakori volt az eset. A magyarok pedig ellenzik ennek utánzását, s csakugyan afféle átpártolásokra kevés, s alig szót érdemlő példa van.

Leo indokolni akarja, miért ellenzik az ily elpártolást a magyarok. De — mint rendesen — az indokolás nem fogadható el oly értékű históriai adatnak, mint maga a tény előadása.

Azonban ha mind megadjuk is, hogy a Leo korabali turkok természeti hajlamaiknál fogva állhatatlanok (s lehettek is, a békét könnyen megunván), hogy haszonlesők, s nem szeretet, hanem félelem tartja össze őket — annál erősebb az érv a politikai hatalom mellett, mely a legszigorúbb büntetésekkel tudta sujtani azt, a mi őt »nagyon búsította.«

E szerint nem annyira *numerálván*, mint *ponderálván* a IX-dik századbéli szavazatokat, vajjon a monarchia túlnyomó erőben volt-e a törzs autonomia fölött? — a tanúk nagy többsége »igen«-t mond.

Csakhogy a X-dik század meg látszik hazudtolni a IX-diket. Konstantin Porphyrogenneta műve: »A birodalom kormányzásáról«, hol sokat beszél a magyarokról is, két okból nem oly értékű forrás, mint a Taktikák. Először, mert a magyarok

eltávoztán az Al-Duna tájáról közép-dunai mostani hazájokba, többé nem voltak oly közvetlen érintkezésben Byzanczczal, mint a IX. században. S igen föltűnő az, hogy a magyarok pusztító beütései miatt mennyivel kevesebb panasza van a görögöknek, mint a nyugat-európai népeknek. Az avarok híres fejedelme Baján legtöbb dolgot és gondot Nagy Konstantin utódainak adott, — a magyarok csaknem kizárólag a nyugatra vetették magokat, — bár időnként érintkeztek Byzanczczal is. Maga Konstantin 950 táján, mikor fennértett munkáját (nem a Taktikát, melynek szerzője nem is ő volt) írta, semmit sem beszél azokról a hajmeresztő vadságokról, miket a német és olasz klastromok lakóinak babonás képzelete színezett ki. Továbbá hitelesebbek a »Taktiká«-k annál fogva is, hogy mint előadtam, nem egy író művei, hanem egy két generatio alatti tapasztalatok gyűjteményei — s jellemöknél fogva beillenek hivatalos documetumoknak.

A mit Konstantin a magyarokról ír, azt 950 körül írja ugyan, de nagy kérdés, vajon mindenben s a nagyobb részében is, nem jóval előbb *hallottakat* ír le, s mindenesetre, hogy jól hallotta-e? Mert csak hallomásról van szó. A mit a Taktikusok a hadirendről és taktikáról írtak, az szemmel látott és tapasztalt dolog — a mit a békeidőbeli állapotokról írt Konstantin, az csak hallomás volt, s talán ferde vagy felszeg értesülés. Azonban hitelesebb forrás hiányában fogadjuk el. Mindenesetre részrehajlatlanabb s hitelesebb sok X. századbeli más kútfőnél.

Előadván Konstantin azt, mikép történt a kabar nemzetség egyesülése a magyarral, s mikép van annak külön vezére, mikép alkotja a kabarok három törzse a magyar nép első nemzetségét, melylyekkel együtt a magyarok nyolcz nemzetségre oszlanak, így folytatja: »A turkok ezen nyolcz nemzetsége *házi dolgaiban* fejedelmeinek (archon) nem engedelmeskedik, csak szerződésben vannak, hogy a folyók szerint, a melyik részen háború talál kiütni, egymást készséggel és buzgósággal segíti.«¹⁾

¹⁾ Szabó K. Magyar Akadémiai Értesítő I. k. (1860) 141. lap. Szabó fordításában »házi dolgok«-ról nincs szó; mert *οἰκιστοῦ*-t »saját«-

Elég rosszúl stylizált helye ez is a byzanti császárnak. S nem csoda, hogy eddigi fordításainak alig van értelme. Mind Szabó, mind Hunfalvy oda magyarázzák ezt a helyet, mintha a nyolcz nemzetségnek meg volt ugyan saját, külön vajdája, de a nemzetségek ennek nem tartoztak engedelmeskedni. Azt vagyok bátor kérdezni: mire való volt hát az a vajda, ha nem parancsolt senkinek? Ebből valami provinciális gyülekezetek divatozását következtetik; de még akkor is fenmarad a kérdés, minek a vajda, ha neki nem engedelmeskednek?

Egy kissé mást akar mondani Konstantin. Azt mondja: a turkok nyolcz nemzetsége (saját külön vajdájokkal egyetemben) otthoni ügyeit a főfejedelem beavatkozása nélkül intézi. Egyébkor az alvajdák nem engedelmeskednek, csak háború esetében, mikor is valamennyi tartozik kiállani a síkra. Ezen hely első része szól a béke időbeli, az utólja pedig háború időbeli fenhatóságáról a fővajdának vagy fejedelemnek. Minthogy azonban majd minden évben, s minduntalan háború volt, a hadi ügyek jóval túlhaladták a béke ügyeit.

Így tehát Konstantin szerint, mihelyt a hadsereg szétoszlott s mintegy tűzhelyeihez, vagy szállásaira tért, a fővezér nem avatkozott többé *otthoni* dolgaiba az úgynevezett nyolcz nemzetségnek.

Azonban, Konstantin is ezen nagy autonomia daczára, így szól más helyen:

»Első fejöek (a turkoknak), következés szerint az Arpád nemzetségből való fejedelem (archon) s két másik, a *gülász* és *karchas*, kik *bírói* hivatalt viselnek. S van mindenik nemzetségnek főembere (archon).¹⁾ S tudni kell, hogy a gülász és karkhász nem tulajdon név, hanem méltóság«.

nak, s nem házi ügynek fordítá; Hunfalvy Pál szerint is így hangzik magyarul a kezdet: »Minden törzsnek *külön-külön* fejedelme van; de annak nem alattvalói« stb. Én arra hivatkozom mind Szabó, mind Hunfalvy érdemes tudósainkkal szemben, hogy *oikrios* a régi görög szerint is tesz »házi«-t, s ez legrégibb értelme. A új görögben pedig semmi egyebet nem tesz ez a szó, mint »házi«-t, otthon valót. Hunfalvy Magyarország Ethnographiája 216. l.

¹⁾ Az *archon* szó igen tág értelmű a középkori görögben.

Ezen bírói méltóságok, kik nyilván *centralis*, országos bírák, s kik a fő fejedelem után következtek rangra nézve, lerontják mind azt az autonómiát, melyet fentebb Konstantin az egyes törzseknek látszott adni.

Miben is állott hát az egyes nemzetségek függetlensége? Ha háborút hirdettek, minden alvajda tartozott síkra szállani hadi népével. Béke idején pedig az alvajda népe s talán személye is, alá volt vetve az országos bírák ítéletének. Így hát ezen két pontot kivéve volt meg a nemzetség teljes függetlensége a központi hatalmaktól. Azonban ez a két pont oly nevezetes, hogy magában foglalja a keresztény királyok egész fenhatóságát a középkorban birtokos alattvalóik fölött. Mi többel tartozott később is, Sz.-Istvánától Mátyásig, s még jóval tovább is egy magyar nagybirtokos a királynak, mint avval, hogy hadi kötelezettségeit pontosan teljesítse, és ha pere van szomszédjával, ne maga intézze el, hanem vigye az országos bíróság elé? S valjon nem azért volt-e a *gyulának* és *karchasnak* nagyobb rangja az alvajdákénál, hogy esetleg ezek ügyében s ezek fölött is ítéljen? Valóban a skepsisnek nagy mértéke kell hozzá, hogy kétkedhessünk benne, miszerint későbbi országos bíráink a nádor és országbíró (vagy talán a tárnok mester) nem egyebek, mint (mutato nomine) a *gyula* és a *karchas*.

S ama *centralis* bírói méltóság nem is a X. század vivmánya. Meg volt a magyarnál már a IX-dik században. Ibn Dasta azt mondja, a magyaroknál a fejedelem neve *Kende*, de van egy másik méltóság is, melynek neve *dzsile* (azaz: *gyula*).¹⁾

Ha az arab írónak más népekről szóló leírását hozzá vesz-

Tesz ugyan, mint látjuk, királyi hatalmú fejedelmet is; de archon a *gyula* és *karchas* is. Sőt Konstantin idejében tesz főbb tisztviselőt, előkelő nemest is (olyan báró félét) és tartományi kormányzót. E szerint nem csak *souverain* vagy *souzerain* fejedelmet. Új görögben egyszerűen nemest jelent. Ugyanazon időkben a latin *regulus* szó használtatik »comes« helyett is.

¹⁾ Így értelmezi Ibn Dasta illető helyét Hunfalvy Pál is nevezett becses művében, 218. l.

szük, azon következtetésre jutunk, hogy a magyar központi szervezet hasonlított a IX. században szomszéd, s egy részben hozzáuk csatlakozott kozarokéhoz. A kozár kormány formáról ezt mondja Ibn Dasta:

»A kozár király (melek) neve *Isa*, de főuralkodó a khakán. Ez azonban csak névleg kormányoz, a valóságos hatalmat az *Isa* gyakorolja. Az igazgat, s parancsol a haddal, mint sajátjával; nem is számol senkinek, ki nála feljebb való volna. Az adót és hadi legények számát az *Isa* veti ki, a mily mértékben szükségesnek tartja . . . A zsákmányon való osztozáskor is az *Isa* szedi ki először a mi neki tetszik, a többbit a vitézek osztják ki magok közt.«¹⁾

Ime a kozár szultán és az ő nagyvezíre, az *isa*. Az előbbi uralkodik, az utóbbi kormányoz; vagy ha jobban tetszik: a kozár *meroving* és az ő »major domus«-a. Valjon Sz.-István halálakor nem Pipin utánzója volt-e Péter, ki valami palota-örök kapitánya vala a nagy király alatt?

Így találjuk a korábbi avaroknál a khagán, azaz: fejedelem után a *jugur* és *tudun* méltóság neveket. Az avaroknál a fejedelem tekintélyének bizonyossága az, hogy Baján nem nemzeti főnökökre, hanem *faira* bizza a hadsereg különböző osztályainak vezérletét. Árpád is már Etelközből nem valamelyik vajdájára, hanem fijára bizza a bolgár expeditiót. Azonban kétségtelennek vehetjük, hogy valamint a góthok úgynevezett bírái, úgy az avarok és magyarok főbírái is egyszersmind hadvezérek voltak.

Az akkori népek egyikénél sem lehetett polgári méltóság a megfelelő katonai rang és hatáskör nélkül. Tehát a gyula mintegy locumtenense volt a fővezérnek. És mint ilyennek befolyása a hadi illeték kivetésébe — vagy is az adózásba — mert másféle adóról szó sem volt azon időkben. A gyula nem volt egyéb a későbbi nádorispánnál, s inkább több mint kevesebb hatáskörrel. Ibn Dasta épen a gyuláról mondja, hogy annak

¹⁾ Hunfalvy i. m. 200. l.

minden magyar engedelmeskedik — tehát az egész kor mányzásra kiterjedt hatásköre, mint a kozár Isáé. A dolog természetéből foly, hogy ezen hatáskör terjedelme a fejedelem egyéniségétől függött. Bölcs és erélyes fejedelem maga nemcsak uralkodott, hanem a kormány és vezérlet nagy részét vitte is, gyenge alatt a gyula vagy a karchas kormányzott s vezette a hadakat. Úgy látszik, az augsburgi csatát részben egy karchas, Bulcsú vesztette meg.

Bármint osztottak is fejedelem és gyula meg a karchas a centralis hatalom gyakorlásában, igen valószínű, hogy már a IX-dik században a nemzetségek s alvajdák autonómiája nagyon szűk körre volt szorítva. Mert a hadilleték kiállításán és az igazság szolgáltatásán túl csekélység volt a mi az úgynevezett »nemzetség«-nek maradt.

Azonban mindezen állítványok és bizonyítások kissé zavaros fogalmazatú szövegeken alapúlnak, s a következtetések is vitathatóknak látszanak, kivált ha hazai krónikáinkat veszi elő valaki, s benne a vérszerződéssel, mint a királyi hatalomról való autonom függetlenség úgynevezett documentumával áll elő.

De minden kétséget eloszlat, remélem, a mi kézzel foghatólag tükröződik a magyar hadi rend architecturájából, s melylyel szemben a krónikások minden hallomása s félreértett tradíciói háttérbe szorúlnak.

A magyar hadi rend különböző osztályokból állott: meg volt egy homlok sor, oldalt az úgynevezett lesek, volt egy magában is több hadosztályra szakadt másod- és harmadsor s egy fedezet a podgyász mellett. Ebből első tekintetre azt következtetheti tán valaki, hogy ez a foederalismus képe. Mert ezen hadrészek külön nemzetségeknek felelnek meg, s alvezérre levén mindeknél szükség, ezen alvezér ki lett volna más, mint a nemzetség saját vajdája? Íme a foederalismus a csatamezőre plasticailag le nyomva!

S mégis épen az ellenkezőt bizonyítja és ábrázolja mindez. Mert csak az a hadvezér mer ily szétosztott sereget állítani az ellenség elébe, ki tökéletesen bízik az alvezéreknek nemcsak képességében, hanem *engedelmességében* is.

Az még lehetséges, hogy erős központi hatalom is egyetlen massába, vagy vonalba zsúfolja össze seregét; de az már nem lehetséges, hogy gyöngé központi hatalom mellett a seregnek több, félig önálló szerepű hadtestre való felosztása legyen szokásban.

A IX. századbeli görög nem bízott az alvezérek képességében, s azért állott ki a sereg mentül tömöttebb phalanxban. Az ugyanazon időbeli germán hadvezér nem bízhatott a vazallok engedelmisségében, s azért állította ki seregét egy mély és tömött sorba, vagy a mint hadi íróik dicsekedve emlegetik, mint ősi nemzeti szokást, ék alakú óriási tömegbe. Leo ki is emeli, hogy nem szeretnek engedelmeskedni. Ily magában incohaerens sokaságot, melyet morális kötelek, s fegyelem nem fűzött össze, legalább mechanikailag kellett összehúzásra — különben szélylyel ment volna az első támadásra.

Általánvéve az állami szerkezet ereje többnyire megfordított arányban áll a hadirend egyszerűségével. Mentül lazább szervezetű amaz, annál tömörebb ez; mentül nagyobb az államegység, annál tagosultabb lehet a hadirend. A középkorban a political és társadalmi ziláltság tetőpontra hágott — s ekkor voltak a csatatéren az óriási tömegek; — az újabkori centralisticus államok mind szétszórtabb csatarendeket használnak. — Régen a görög városok confoederatiója találta föl a négyszögű phalanxot, s újkorban az egymástól meglehetősen független svájci cantonok állottak ki Vakmerő Károly ellen nagy gyalogsági battalionjaikkal — hol több ezer dárdás ember sorakozott egyetlen carréba.

Ellenben az absolutista Nagy Fridrik összetett s tagosult hadrendet hozt be, annál inkább a francia centralisticus republika és császárság. Nálunk egy Hunyady János és Mátyás saját személyök tekintélye által képesek voltak meglehetősen engedelmisséget biztosítani (bár nem mindig), s azért egész hadi művészettel alkalmazták az ősmagyar összetett csatarendet; de Mohácsnál 30 évi zilált kormányzás után lehetetlen volt mást, mint az idegen mintájú tömeges fölállítást kísérteni meg. — Szórúl szóra

az történt a mi Nikápolynál — mint ott, a vitéz »cursorok« veszteke óda először, aztán a »defensorok«.

Annyi áll, hogy csak a fővezéri hatalom teljessége mellett lehetséges egy összetett hadrendet sikerrel használni az ütközetekben. Mert ha a különböző hadtestek működése nem a legpontosabban összevágó, hasztalan nemcsak a bravour, hanem egy-két alvezér jelessége is. Egy szóval összetett csatarendnél föltétlen engedelmesség *conditio sine qua non*.

A hadrend minőségén kívül, melynek múlhatlan föltétele volt a vezérlet egysége, a hadi szokások közül még a következők bizonyítják a hatalom nagy mérvű összpontosítását:

A »turk«-ok nehezebb podgyászukat egy közös helyre tették közös őrizet alatt a hadrendtől vagy jobbra vagy balra. Ha nyolcz külön nemzetség s külön vezérlet van, nyolcz külön helyre tették volna. Továbbá azt mondja róluk Leo császár, hogy mikor az ellenséget üldözőbe veszik, nem gondolnak a zsákmánynyal, míg szét nem verték az ellenséget. — Bezzeg az oly lazán összetartó és nem engedelmeskedő hadak, minők a keresztyén középkoriak voltak, többször vesztettek csatákat egyes segédcsapatok vagy átalán a harczosok kapzsisága miatt, nehogy mások kezébe jusson a préda. Úgy kell lenni, hogy Árpád idejében a zsákmány közvagyon volt, a hadsereg egységét képviselő vezérnek adatott át, és hogy ennek bírói hatalma volt a kiosztásban, mely a dolog természete szerint, nem lehetett egyenlő osztozás, még az egyes hadtestekre nézve sem, nemhogy egyénenként, Mert az a csapat mely podgyász fedezeten volt, nem részesülhetett ugyanazon jutalomban, mint a mely nagyon kitette és kitüntette magát.

Végre nem elhallgatandó jele a fegyelemnek, a mit a »Taktiká«-k különösen kiemelnek a magyarokról, hogy tervöket nagyon titokban tudják tartani. Nemcsak arra vonatkozik ez, hogy szóval nem árulják el titkaikat, hanem hogy *tettel* sem. Nemcsak azt zárja ki ez, mintha holmi tábori országgyűlés döntötte volna el a csatatervet, hanem kizárja a parancsok kivételében való pontatlanságot is.

Azonban látni fogjuk más kézzelfogható jeleit is az egyed-

uralomnak, midőn a fenírt hadirendet működésben fogom fölmutatni néhány emlékezetes nagy ütközetben.

Különösen a hadirend s a hadi szokások odamutatnak, hogy a monarchia meg volt alapítva még pedig széles hatalomkörrel Árpád alatt, — s nem veszélyeztethette azt a nemzeti vélt nyolczféleség. Kiskoruság vagy képesség hiány esetében ott volt helyettese a *gyula*, — s ha igaz, hogy Zsolt kiskoru volt, mikor a fejedelemség rászállott, bizonyos más felől az, hogy a nemzet vezérlete csak oly kitűnő maradt, mint azelőtt volt.

Azonban ha Árpád és fejedelem utódainál csak a korona hiányzott a királyságból, mégis egy lényeges gyengéje volt, — vagy csak későbbi időkben fejlett ki? Nem volt biztosítva a következői rend; sőt volt rá eset, hogy a család rövidebb időre ki volt zárva a főhatalomból. Négy generációval mintegy 130 évvel Árpád halála után, meg van szakasztva az Árpád-ház örökösödése. Pedig koránt sem kihalás miatt. Mert Sz. István utolsó éveiben vagy négy Árpád-fi volt életben, s legalább ketteje később kitűnő képességet mutatott a főhatalom betöltésében. Egyiket, ki börtönbe volt zárva, megvakították, a más három száműzve, az országból kikergetve, bűjdösött. Pedig nem is a nép szabad választása lép az öröklés helyébe. Mind az öröklés, mind a szabad választás elve félretételével egészen byzanti stýlben (még a szemkitolás sem maradt el belőle) palotai és zsoldos forradalom tesz királyt a magyar trónra. Csak egy nép-forradalom segítségével volt képes a törvényes örökös hozzá jutni, s ezzel megmenti az ország lételét és függetlenségét. I. Endrének hitták ezt a kitűnő politikai férfit és hadvezért, a kit később öreg napjaira öcsese idegen katonáinak patkója tapos össze a csatatéren.

Azonban az a meglepő tünemény, mely I. István halálát követi, bizonyítja a központi hatalomnak oly túlságát, mely a byzanti absolutismust megközelíthette, s mely még száz év múlva II. István alatt is félcimes színben mutatkozik.

A Sz. István halálával bekövetkezett belzavaroknak egy nevezetes jellemvonása, hogy az összes állam független-

ségét veszélyeztetik ugyan, de egységét teljességgel nem. Nincs arról szó, hogy az ország ez vagy ama része leváljék az állam testéről. Péter és Aba nem osztóznak, sem más osztályos praetendens föl nem üti fejét. Már pedig, ha azelőtt 90 évvel, mikor Konstantin ír, külön-külön hét kis királyunk lett volna hét külön kis országgal és nemzetecskékkel, kiűtötte volna az magát mind halottaiból is. Még nagyon is újlesz vala a sir; mert ha a Sz.-István uralkodása alatti egy-két nagy lázadás csakugyan nem lett volna egyéb, mint a régi örökös vajdaságok életjele, elég hatalmas életjel volt arra, hogy megújulhasson a gyülölt főhatalom düledező állapotjában. Soha jobb alkalom erre! Azonban ilyesről szó sincs. Az országot kegyetlen belháború dúlja, visszaállítják még a pogányságot is, elkergetik a papokat; a veszélyes külháború az ország függetlenségére már-már halálos csapást mérendő; de az ország és a főhatalom egysége megállja helyét ezen legnagyobb zivatarban is.

Hogy Magyarország valamennyi hasonló nagyságú vagy nagyobb állam közt Európa legegységesebb, és hogy úgy mondom, legcentralisáltabb állama volt — arról mindenki meggyőződhetik, a ki a középkornak egy történelmi átlását végig lapozgatja. És ezen egység onnan datálható, mikor a magyarok bejöttek az országba.

A királyi hatalomnak az Árpád-ház korában csak egy versenytársa volt: a királyi öcs s néha a királyfi. Ezek rendszeren — még pedig az akkor mindig tradition alapuló joga, — az ország bizonyos részét (Béla harmadát) követelték magoknak.

Minthogy, a mint látni fogjuk, a régi magyar harczmód és így a hadi rend is, legkisebbet sem változott Sz.-István alatt, föltehetjük, hogy az ország bizonyos hányadával együtt a sereg egy tetemes része fölötti vezérlet is megillette a királyi herceget. S csakugyan Béla herceg vezéri szerepet viszen az I. Endre alatti nevezetes védelmi háborúban, mely századokra meggyőzte szomszédainkat, hogy a német császárok összes ereje csak temetkezni jöhet Magyarországra, ha a nemzet vezérlete jó kezekben van.

Ha a királyi herczegek követelései, melyek majd mindig ellentétben álltak az ország érdekeivel szintűgy mint sokszor a királyok és királynék szülői érzelmével, — úgy hogy Sz.-István és Kálmán korában számüzéssel s rosszabbal is takarították el a praetendenseket, (minek előbbi halála után oly rossz követke-zései lettek) másfelől bizonyítják, hogy daczára a Péter- és Aba-féle abnormitásnak, a dynasticus érzet túlsúlyban volt. Még Árpád idejében a királyi herczegnek úgy látszik nagyobb szerep adatott, mint az ország bármely más főemberének. Erre mutat, hogy Árpád a bolgár háboru vezetésére, a mint emlitém, fiát Leventét küldte volt.

Árpádnak, — Konstantin tanúskodik róla — elég fia volt arra, hogy magát, és a gyulát meg karchast odaszámítva, hét hadtestet vezérrel lásson el, s ne legyen szüksége az úgynevezett nemzetségi vezérekre. Mert alkalmasint csak a »civilisatióval« jön be az a szokás, hogy a királyi herczegeket számüzzék vagy szemök világát vegyék.

Annyi áll, hogy az Árpádok hatalmát nem holmi vajdák, hanem a királyi herczegek korlátozták, — minek temérdek hátrányai mellett az a nevezetes előnye megvolt, hogy a túlságos hatalommal szemben kifejlesztette a nemzeti autonomiát, az alkotmányt. — Mert a magyar alkotmányt nem ingyen kaptuk, nem a vérszerződés adta nekünk készen. Számos harc és belviszály közt fejlett és szilárdult az II. Endréig is. Nem elég régi-e valjon, ha csak az 1222-iki bulláig visszük föl eredetét? Ez már legalább valódi documentum, ha újabb is, mint a vérszerződés.

VI.

COMBINATIÓK A POLITICAI ÉS TÁRSADALMI OSZTÁLYOKRA NÉZVE.

A nemzetségi rendszer épen tagadása az államiságnak, s vele egy állami hadseregnek is. Mert csak a római császárság utolsó századaiban, s ma az állandó hadseregek behozatalával volt külön választva a politikai szervezet a katonaitól. Különben

bízást egyiket a másik tükrének tekinthetjük a korábbi századokban. Nem kell messze mennünk példáért, annak bizonyítására, hogy a mely népnél a clan-rendszer megcsontosodott, úgyhogy a vándorlás sem volt képes kiegyengetni, sem hadseregről, sem erős állami és nemzeti életről szó nem lehet.

Itt vannak a szomszédunkban és köztünk a délszlávok, s ők találták őket Árpád magyarjai. Tudva van, hogy egész continensen nincs nép, melynél a nemzetségi rendszer épségben maradt volna, csak náluk. Itt már semmi bizonyításra nincs szükség, hogy a társadalom és politicalai rend a clan-rendszer stadiumában volt.

Mit írnak rólok a IX. századbeli leghitelesebb források, a byzanti »Taktikák?«

»Fejetlenek (anarcha) és kölcsönösen gyűlölködők lévén, sem hadi rendet (taxin) nem ismernek, sem a harcz együttességével nem gondolnak, sem pedig mutatni nem merik magokat kopasz és sík helyen.... Hanem erdőkbe bújnak, a mi nagy segítségükre van, mert igen jól tudnak szoros helyeken hadakozni.... Mivel sokféle vélemény uralkodik közöttök, (tanácskozásaikban) vagy meg nem tudnak egyezni, vagy ha megegyeztek, a határozatokat azonnal áthágják, mivel mindenkit más-más nézet lelkesít, s egyik sem akar engedelmeskedni a másiknak.... Erdőkben, s nehezen hozzáférhető tavak és mocsárok közt laknak... Az ellenséggel nehezen járható, szoros, s mentül több rejtekű helyen szeretnek megütközni.« ¹⁾

Két könnyű kopján kívül fa-kézijjat használtak, tehát nem valami erőset, hanem nyilaik hegye gyorsan ható méreggel volt nedvesítve. A vízbe néha nyakig állva, hová az ellenség nem követhette, lőttek vele.

Íme egy valódi kép a még nemzetségi társadalmi szervezetben élő népről. Számosabb törzsek nem bírtak egyetérteni és egyesülni. Annálfogva nem számításból, hanem társadalmi szükségességből folyt az a fegyverzetökhöz egészen illő harczmód melynek Byzantban veszélyességét közelről ismerték. Rendes had-

¹⁾ Maurikios 273—276. l.

seregeket már sokszor tettek tönkre ily minden szabály nélküli harczmóddal. Montenegro maig sem sokban hazudtolja meg a fentebbi rajzot. És ezen rajz történetünk nagyon homályos lapjaira is vet világot, többi közt a honfoglalására. Mert a fentebbiekből tudjuk már, hogy a szlávok harczmódja nem volt más, mint a mit ma *guerilla* harcznak neveznek. Újabb időben, kivált Rössler nyomán ez a vélemény kezd uralkodni: Minthogy Arpád bejövetelekor Magyarország területén más államról, mint Szva-topluk Moráviájáról nem tudunk, s ez is épen magától bomlásnak indult, a magyaroknak semmi erőfeszítésébe sem került a haza mai földjének meghódítása. Azonban nagy félreértés lehet ebben.

Valószínű az, hogy a magyarok sokkal könnyebben elbánhattak a velők tán *nyílt csatába* bocsátkozott morvákkal, mint azon számtalan, apró cseprő szláv nemzetségekkel, melyek a fel-föld s talán Erdély zeg-zugaiban és az alföld nádasai közt mint külön társadalmak az egymás közti *guerilla*-harczokban jól begyakorolták magokat primitív fegyvereik használatába.

A szlávoknál társadalmi állapotjuknál fogva nem fejlődhetett ki egy erős hadsereg s erős állam eszméje. A hol n gy kiterjedést nyert az köztök, acclimatisatio volt, idegenek ültették és nevelték föl. Így a déli szlávsághoz egy ugor fajbeli nemzet, a bolgár, hozta be a Volga tájáról az államiságot. Az a különös történt itt, hogy a bolgár bele olvad nemzetileg a szlávba, de hogy ezen déli szlávoknál lehetséges volt a »czár« (caesar) czím s az államiság, azt a magyarral rokon vegyületű s egészen hasonló szervezetű bolgároknak köszönhetik.¹⁾

Épen ez áll az oroszokra nézve. Csakhogy ott egy germán faj, a *normann* szervezte először állammá a széthuzó szláv törzseket, hogy maga nemzetileg szintén beolvadjon aztán. Kevésbé sikerült a bolgárokéhoz és magyarokéhoz egészen hasonló szervezetű avaroknak a magyarországi szlávok közt meggyökereztetni valami kevés államiságot, minek oka a népek geographiai elhelyezésében keresendő talán. Hogy a turk faj mennyire kivált

¹⁾ *Jireček* Konstantin könyve (»Geschichte der Bulgaren« Prag, 1876.) semmit sem derít ki oly világosan, mint ezt az igazságot.

a szervező tehetségben, bizonyítja az is, hogy egy mohammedán nép sem volt képes oly erős és tartós államot létesíteni, mint a törökök, kiknél a mi rosz, az leginkább a mohammedanizmussal vele született hibákból ered.

A lengyel nemzet hadi és társadalmi szokásai bizonyítják, hogy nemzetök vegyületében nagy ingredientjának kellett lenni az ugor fajbeliségnek. Nemzeti jellemök mind a mai napig nagyon elüt minden más szlávétól. A déli szlávok Magyarországon a magyarok bejövetele nélkül államot nem alapítottak, hanem más hódítóik akadt volna, — bármint ábrándozott is Palaczký itt egy nagy szláv állam keletkezéséről. Honnan van az, hogy míg a szlávoknak az avarok elhanyatlásával, vagy száz évig szabad terök volt a természettől egy országgá szépen kikerekített mai Magyarországon nagy államot alapítani, annak csak észak-nyugati és dél-nyugati zugaiban kezd, s egymástól függetlenül, valami primitív állam-féle keletkezni, — addig a geographiaiilag alaktalan mai déli Oroszországban az ugor-török népek oly nagy nemzetekké egyesülnek államilag, mint a volgai bolgárok, kozarok, besenyők, magyarok és dunai bolgárok? — Fő oka az, hogy ezeknél a clan-rendszernek a törzs és nemzeti életnek, mi hajdan kétségkívül náluk is megvolt, már régóta meg kellett szűnnie, — s helyébe nagyobb political és katonai községek állottak elő.

A szlávok fejlődési történetében hiányzott egy stadium, melyen a nevezett ugor népek keresztül mentek. Mindezek nagy massákban és már mint egyesített hatalom tették meg egy régi hazából vándorlásaikat. A celta, német fajbeliek, s az ugorok vándorlásai világ rázkódtató események voltak. A cimberék, góthok, longobardok, hunnok, avarok, magyarok költözködései, nem suttomban történtek, mint a szlávokéi, kikről legföljebb annyit tudunk, hogy az avarok egy részöket mintegy erővel telepítették be a byzanti birodalom területére. Egyszer csak itt találja őket a történet — s senki sem tudja, mikor, honnan jöttek. Mert — úgy kell lenni — vándorlásaikban kis csapatokként és apránként, minden föltűnés nélkül húzódtak odább-odább. A hol az Attila által megkezdett nagy néptorlódás egy helyen csak annál nagyobb hézagokat hagyott, az üres terü-

leten az egyes törzsek, mintegy azon elynél fogva, hogy »natura horret vacuum« beszívárogtak. Mentül inkább be lehetne bizonyítani, hogy a IX. században Magyarország közép és keleti részeinek több ezer mértföldnyi területén nem volt egy magáról életjelt adni bíró állam is, annál inkább valószínű, hogy az hemzsegett a szláv törzsek szám nélkül való csoportjaitól.

Az a különbség volt köztök, és más, a clan-rendszeren már keresztül ment nemzetek közt, a mi a vad venyige és a sorokba ültetett, megmivelt szőlő közt. Utóbbi a hová ültetik, ott marad, s tovább ültetése rendszeres, gondos munkába kerül. Az előbbi idomtalan ágakat bocsát ugyan, de ezer meg ezer ilyen körül hálózza s néha elnyomja a százados csert, a délczeg fiatal egerfát — mint a szláv, a görög és bolgár államot, — és a hol ily támaszt nem talál, sűrű szőnyegként borítja a mogyoró és galagonya bokrokat, — mint a szlávok azon árva néptöredékeket, melyek az avar birodalom elenyészte után netalán még itt vegetáltak. Nem irtja senki, mert gyümölcsöt, bár fanyar, de mégis csak terem. A szlávok roppant elterjedését és fölszaporodását talán épen ezen senkinek sem sokat ártó, s föltűnés nélküli szétágazás fejt meg. Nem vándoroltak, hanem lépésről lépésre kúsztak szélylyel mindenfelé. A hódítók ellen nem lázadtak föl, hanem lassanként behálózták. Ne vegye senki nemzeti kisebbitésnek; csak a dolog megvilágítására élő példa rá az oláh-czigányság, mely ha bejöttekor egy pár százezernyi lett volna, Európa nagyobb felét kétségtelenül behálózza, a nélkül, hogy nemzetek és kormányok észrevették volna; s különösnek tetszik, pedig természetes, hogy az ily törzsszerkezetű nomádság jobban megtartja nyelvét és szokásait, mint a nemzetté összetömörült nagy tömegek.

Ha valahol, itt mutatkozik a népvándorlások egy általános törvénye, melyre világtörténelészeink nem figyeltek eléggé. Wietersheim, ezek történetében közel jár a dolog lényegéhez, midőn megjegyzi, hogy valamennyinél *monarchicus* formát találunk. De nem hat bele mélyebben. Pedig a lényeg az, hogy nagy néptömegek vándorlása lehetetlen másképp, mint szigorú rend és fegyelem mellett — s ennek fenntartásához első kellék tagadhatlanul egy főparancsnok. De ez csak egyik része. Múlhatlanul

szükséges, mint minden emberi egyesülésnél, hogy a fölszedett sokféle néptörzs és kis fejedelem lemondjon szereplési vágyának és autonómiájának igen nagy részéről. — Továbbá a rend nem rend bizonyos egyenlőség s symmetricus fölosztás nélkül. A kik azelőtt minden kis völgyben vagy tó mellékén külön életet éltek, s egyik negyven, a másik négyszáz sátrat népesített, a vándorlás alatt nagyobb testekbe osztatnak, s ezek sátor száma, vagy a fegyverfoghatók száma körülbelől egyenlőre szabatik. A kik azelőtt közel voltak, elszakadnak, s a távol voltak összekerülnek. Egymástól idegen nyelvek, szokások, népfajok keverednek össze s válnak egygyé — illetőleg beolvadnak az életrevalóbb nemzetségbe. A népvándorlás az apróbb népek egyesülését, a nemzetek megalakulását mozdította elő. — Bolgár, Kozár, Besenyő, Magyar már mind átestek volt egy nagy egyesítő vándorláson, mikor egymás szomszédjában lakának a mai Oroszországban.

Nemzeti szervezet mellett, mint kimutattam, nem lesz vala lehetséges oly hadsereg, minőt még a IX. században fölmutatott a magyar.

De ha a magyar társadalmi, politicai és hadi-rend meg nem férhetett semmi tekintetben a nemzeti rendszerrel, valjon miben állott hát az? — A byzanti Taktikák ily minutiákba nem avatkoznak, — hanem, mint láttuk, közvetve tagadják a nemzeti rendszer lételetét. Máshonnan kell vennünk rá az adatokat melyekből combinálhatjuk, hogy volt náluk ebben is rend, csak-hogy más, mint a mit eddig ráfogtak csupán az emlékek egyes bizonytalan kifejezéseinek alapján. Itt segítségül veszem az *összehasonlító ethnographiát*. Más positiv alapunk nincs, s aligha lesz ezután is.

Azok az igen tiszteletre méltó történet és nyelvbúvárok, kik eddigelő a magyar nemzet hét vezére és hét nemzetsége clanszerű autonómiáját kivívták, igen könnyen elfogadnák következtetési modoromat; mert ugyanők hitték és vallották leghatározottabban, hogy besenyő, kún, talán a bolgár, sőt még más nép is egészen egy és ugyanazon nemzet volt a magyarral, még nyelvében is. Ezekkel szemben tehát, ha azt az el-

járást követem, hogy a kozár, bolgár és kún szervezethől himet varrok a magyarra, azt gondolom, legkevesebb ellenvetést sem tehetnek.

Én annyira nem tudnék menni a magyar nemzet rokonításában, mint ők. Én csak azt állítom, hogy ámbár az előszámlált népek más-más nyelvet beszéltek, de nagyjából ugyanazon elemekből kevert nyelvök volt. A régibb finn elemek kisebb-nagyobb mértékben elegyedtek a török elemekkel. Ez azonban csak egy része a dolognak.

Igen sokat nyom az, hogy a fejlődésnek és civilisatiónak ugyanazon fokán állottak, nemcsak, hanem sokáig szomszédok voltak. Gyakran közös vállalatuk volt, s egy ideig a magyarok — mint a byzantiak értesültek — kiegészítő részei voltak a kozár birodalomnak is. Végre — a mit az olvasó eddig is sok példából láthatott — ezen népeket a IX. századbeli görög »Taktiká«-k annyira egyféle szokásúaknak tartják, hogy hol turk- és avar, hol turk és bolgár név alatt foglalják össze. Úgy kell lenni, hogy az annyira ismeretes és igen rendezett hadseregű kozárt azért nem nevezik meg, mert még a turk név alá foglalják.

Hogy ezek a népek kegyetlen harcokat folytatnak egymás ellen, az úgyszólván mindennapi dolog a históriában, hogy szomszédok és rokonok gyakran irgalmatlanabbak egymás ellen, mint a merőben idegenek iránt. Aztán mikor azt olvassuk, hogy a kozárok minden évben háborút folytatnak a besenyőkkel, s hogy a magyarok hol egyikkel, hol a másikkal, föl kell tennünk, hogy ugyanazon életmód mellett eltanúlták egymásnak minden hadi előnyét s a szervezetet is, mely pedig belevág mélyen a társadalmi és politicalai szervezetbe.

Föltűnő az, hogy a besenyők nagy pusztai állama, szintűgy, mint az etelközi és pannoniai magyar állam, sem több sem kevesebb, mint nyolcz úgynevezett nemzetség volt. Az véletlen lehetett, hogy besenyő és magyar sokáig szomszédok; de hogy egyszersmind véletlen volna a hadsereg és nép ezen oly hasonló fölosztása is, az már nem valószínű. Ha pedig nem valószínű, akkor az sem az, mintha nyolcz rég meglett külön törzs coalitójából származott volna a nemzet, hanem ellenkezőleg, hogy a

nagyon különböző kisebb-nagyobb törzseket egy központi hatalom osztotta föl nyolcz, nagyjából egyenlő részre, melyek a csatamezőn külön hadtestek, a táborban és otthon külön területen együtt legeltették lovaikat. Nem nyolcz véletlenül összehatallozott népség additíójára, hanem legnagyobb részben teljesen homogén nemzet divisíójára kell következtetnünk, mely fölosztásnak úgy látszik, a két népnél egyforma törvénye volt. Legalább megemlítendő jele a nagyjából *egyenlő* hadtestekre *osztásnak* az, hogy hazai krónikásunk, — bár sokkal később compilálva — Kézai szerint, a »hét« magyar nemzetség mindenike egyenlő számu continenst állított ki. A szám túlozva lehet, mert azt állítja, hogy minden nemzetség 30,000 lovassal állott a csataterre, holott Kézai századában, az egész alföldet elborított kunok összesen 40,000 lovaszt állítottak ki, s ezen szám is alkalmazást nyújtva van. 210,000 oly módon organisált lovas, mint a magyar volt, állandóan megszállta volna nemcsak Magyar-, hanem Németországot is, s Etele pogány európai császársága megtűl vala.

A szám túlzott, de egyenlő fölosztásra mutat. Érdekes az is, hogy a IX. századbéli arab író kerek számban beszél a kózár, bolgár és magyar fejedelem által kiállítani szokott lovasokról. A többi tíz-tíz, a magyar pedig húsz ezerrel jelen meg a csatatéren.

Továbbá tudva van, hogy Kézai szerint a hét nemzetség bizonyos alosztályozásokra szakadt, még pedig száz nyolczra, valamint a régi székelv úgynevezett nemzetségek is »ágakra«. Krónikánk szerint 108 lett volna, sem több, sem kevesebb, ezen ágak száma.

Ezt a számot látszó szabálytalansága mellett is szépen lehetne ilyképen fölosztani: állott mindenik »nemzetség« 15 ágból, s így 7 nemzetség tett 105 ágat. Fennmaradt 3. Ez a 3 ág pedig teszi a nem-magyar, azaz a 8-ik nemzetséget. S csakugyan Konstantin is azt mondja, a kabarok magok közt egy főnök alatt három részből állanak. Igaz, hogy Konstantin a kabaroknak három »nemzetségét« említi; de hogy mi a nemzetség, mi az ág, abban nem volt szörszálhasogató. Így hát egyeztetve volna a

dolog. Csak az a bökkenője, hogy Konstantin a legelső s legnevezetesebb törzsnek téve a kabarokét, a legszámosabbnak látszik tartani.

A besenyőknél is meg voltak az alosztályok, még pedig a legtökéletesebb szabályossággal. Konstantin szerint a besenyők nyolcz nemzetsége negyven ágra oszlott, s így öt ág volt egyben. Ha Kézai száma ténynek volna elfogadható s a fentebbi magyarázat is állana, könnyű lenne következtetnünk, hogy valószínűen a besenyőknél minden ág még három kisebb ágra oszlott, úgy hogy 15 ilyen volt minden nemzetségben, s a magyarnál minden 3 kisebb ág tett egy nagyobbbat, úgy hogy 5 ilyen volt egy-egy nemzetségben, s a kabarok osztálya csak egy ily nagyobb ág lehetett.

Ha egy nemzetség csakugyan 15 törzsből állott, s ezek összesen 30,000-nyi haderőt képviseltek, akkor egy törzs 2000 embernyi dandárt volt képes szolgáztatni. Csakugyan a bécsi képes krónika szerint egy »tribus« kétezer embernyi haderőt képviselt. Azonban Kézai számát nem tartom oly megbízhatónak, hogy többnek tartanám a fentebbi számítást, mint plausibilisnek.

Mindezekből ha csak annyit fogadunk el, hogy a besenyőknél nem származás szerinti értelemben veendő a nemzetség szó, hanem hadilag szólva, taktikai egységekkül, akkor görög »*gené*« oly forma értelmet nyer, mint a franczia »*gens*«, mely egynek parancsai alatt álló emberek csoportját, a legénységet jelenti.

És főntebb a hadi rend homlok vonalainak leírásában, (a 3. fejezetben) már nagy nyomatékot helyeztem arra a nevezetes tényre, hogy a magyarok *egyenlő taktikai egységekre osztva* álltak a csatatéren, mi éppen ellentéte a nemzetségi vagy clan-rendszer szabálytalanságainak.

Érdekes, hogy a hol Konstantin előszámlálja a besenyők nemzetség neveit, azok közt találunk egy »Gyula« (güla) nevűt. Tudva van, hogy »gyula« volt a magyaroknál az ország főbirájának a címe. Könnyen megeshetik, hogy a székeleyknél a »duló«, mely birót jelentett, módosított kiejtéssel éppen ez a »gyula«. És végre a dunai bolgárok fejedelmi háza is »Duló«

nak nevezte magát.¹⁾ Csak érintem, hogy a besenyők főemberei közt előfordúl a Géza és Vata (Bata) név.²⁾ A magyar nemzetségevek közt egy Kurtu-Germatu is van. Kurt név elő fordul az ó bolgár nemesek sorában. (Jireček. 134. l.) A magyar Tarchán nemzetségnév igen közel állhat a kozárok Tarchánjához, s a bolgárok Tarchán nevű boérjához.³⁾

Mindezen részint családi, részint hivatalnevek megerősítnek abban, hogy ezen szomszéd népek állam-szervezet dolgában élénk csereviszonyban állhattak.

És most, miután tagadtam a magyaroknál a nemzetségeket, mint állami és társadalmi szervezet alapjait, lássuk, mit lehet nekik tulajdonítani a szomszéd népek belső szervezetének analógiája nyomán.

A bolgárokról ezt olvassuk: »Az ó bolgár államnak *aristocraticus* szervezete volt. A fejedelmet hazai néven *khán*-nak hitták. A fejedelem mellett a főhatalmat egy tanács gyakorolta, mely hét előkelőből állott.

Ezeket »*boilades*«- és *boliades*-nek írják a görögök, honnan származtatják a szláv »boljarin«, bolerin (nemes) szót, mely csak az oroszban és bolgár-szlávban van meg, s onnan ment az oláhokhoz és albánokhoz. (Magyarul boér). Ha Konstantinápolyból követ ment a bolgárokhoz, ez mindenekelőtt megkérdezte, hogy szolgál a fejedelem, neje és gyermekei egészsége, azután a buljas Tarcháné, és »konartikin«-é, a *hat nagy* boljáré, aztán a belső és külső *nemeseké*, és végre az összes népé«. ⁴⁾

Ilyen volt a bolgár szokás a beköltözés után 679 táján, mikor nem lehet mondani, hogy legkisebb európai befolyás vett volna rajta erőt.

Ki van ugyan itt is a főemberek 8-as száma: két főhivatalnok és hat főboéré. De ezek nem mint nemzetség főnökök figu-

¹⁾ Megjegyzendő, hogy *dúlni* a régi magyar nyelvben egészen más értelmű volt, mint ma. Még a XVI. század irodalmában nem tesz egyebet, mint ítéletet végre hajtani, exequálni. A bolgárok »dülő«-járá nézve: Jireček i. munkája VI. fejezet és több helyen.

²⁾ Hunfalvy Ethnographiája 211. l.

³⁾ Rössler. 167. l. jegyz. Tabari után.

⁴⁾ Jireček 134. l.

rálnak, hanem mint főnemesek, a kiken kívül mind az udvarnál, mind vidéken több nemes is van.

Íme ez legalább annyit bizonyít, hogy lehetséges volt a magyarokéval azonos hadi szervezet mellett is egy nem-nemzet-ségi, hanem már aristocraticus politikai szervezet. S csakugyan ez lényegében nem ellenkezik a szigorúbb monarchicus egységgel, mint a hogy a törzs szervezet ellenkezik. Konstantin császár ezt írja ugyan a magyarokhoz intézendő császári levelek adresére nézve: »A turkok archonjaihoz két aranyat nyomó pecsétel: »Konstantinos és Romanos, Kristost szerető római császárok levele a turkok archonjaihoz.«

Ez az a hely, melyet nyomós bizonyíték gyanánt hoznak föl arra, hogy nem egy *fejedelem*, hanem több uralkodott Magyarországon a X. században. Pedig mint mondtam, ez a fordítás nem megbízható. Mert *archon* tesz ugyan fejedelmet is, de a X. század görög nyelvén tett egyszerűen csak főembert is, vagy tisztviselőt. Mai görög nyelven épen csak nemest tesz. Hogy a császár itt görög szót használ, jele, hogy maga sem tudta egész szababatsággal, hogy czimezze őket.

Igen valószínű, hogy »jobbágy« volt hivatalos czimök mely koránt sem nyugat-európai eredetű szó. Sz.-István pedig nem csinálta sem ezt, sem más új magyar szót. Első királyaink alatt az ország főméltóságait czimezték így, míg a királyfi »uram« nevet viselt. A szó eredete valószínűen rokon a kozár megfelelő értelmű »bék«-kel, melyet »bák«-nak is írnak.¹⁾ Konstantin császár tarthatott tőle, hogy íródiákjai nevetségesen találják leírni a valódi czímet, melynek ha kiejtését tán tudta volna is, nem tudta, hogy írja le görög betűkkel, a minthogy az általa közlött magyar nevek orthographiája valóban szánandó. Aztán, ha csakugyan nyolcz fejedelemről lett volna szó, nem egy, hanem nyolcz aranypecsétetes levél illette volna meg a magyar archonokat. Úgy kell lenni, a X. század magyar archonjai nem voltak egyebek a VII. század hat bolgár főboérjainál, egyszerűen főurak a fejedelem kormány-tanácsában.

¹⁾ Hunfalvy P. i. m. 210 és 345. l.

A XIII. században hozzánk beköltözött kunoknál is, kik körülbelől ott álltak, a hol a magyar a IX-dikben, említnek szint-
úgy hét nemzetséget, s mégis Kún-László király hivatalosan kún
urakról, nemesekről és közrendről beszél.

A kozárokról pedig, kik sok tekintetben legközelebb álltak
a magyarhoz a IX. században, ezt olvassuk a már idézett arab
írónál, Ibn Dastánál.¹⁾

»A kozárok *királya* (!) az isa, a vagyonosoknak és gazda-
goknak kötelességévé teszi, hogy annyi lovast állítsanak ki, a
mennyit birtokaik nagysága és jövedelmök mértéke szerint ki
bírnak állítani..... A királyi lovasság áll 10,000 lovasból, ré-
szint olyanokból, kik rendes zsold fejében tartanak lovat, részint
olyanokból, kiknek eltartása a gazdagok kötelessége.« Fel-
tűnő, hogy az arabs író sincs tisztában a címekkel. Az isa csak
úgy szólván a nagyvezér, vagyis a magyar gyula lett volna — s
mégis királynak (melek) czímezi. Épen mint latin írók a barbár
népek nagyait »regulus«-oknak. — De ez még mellékes kérdés.
Itt világos, hogy nemcsak aristocraticus szervezet volt a kozárok
erős államában, hanem egy alapjaiban feudális szervezet.

Tehát a hadsereg kétféleképp ujjoncsozza magát. Egy része
oly zsoldos, kit az állam feje fizet, másik része oly zsoldos, kit
a gazdagok fogadnak föl és állítanak ki, még pedig igen jól ;
mert a mint az arabs író mondja : »Ha a (kozár) sereg össze-
gyűl, teljes fegyverzetben áll ki, minden hadi kellékkel, lobogók-
kal, lándzsával és tartós páncél-ingben.«

Van itt szó vagyonosokról, gazdagokról ; de sem törzsek-
ről, sem törzsfőnökökről. Hát a szegényebbekről miért nincs
szó ? Úgy látszik, hogy ezek egy része adózott ; mert az van
mondva : »Maga az Isa kezeli az adót.« Az adó pedig ló, tinő,
vagy az azon tájakon készpénzül járó drága prémek lehettek,
minő a mi okleveleink *mardurinája*. Azok, kik hadi szolgálatot
személyesen nem tettek, így adózhattak. Nagy részint ezek adó-
jából állithatta ki az isa az ő zsoldosait. Egy másik osztálya a
szegényebb szabad embereknek mint jól begyakorlott harczos
kereste kenyerét a fejedelem és gazdagabbak szolgálatában. Ez

¹⁾ Rössler, i. m. Toldalék. Közli Hunfaly P. is.

pedig nem egyéb, mint nagyjából az Árpád-házbeli királyok alatti hadsereg, csak hogy fizetett zsoldos helyett földbirtokkal kielégített hűbéri jobbágyot kell már akkor érteni.

Ha az arabs író ezt a magyarokról mondaná, többé kétség se férne a dologhoz. De hogy a magyaroknál sem volt más kép, azt igen valószínűvé tesz az okok: a magyarok semmi tekintetben nem állhattak a fejlődés alsóbb fokán a kozároknál, régi bolgárnál és kúnnál. Különben nem bírták volna önállóságukat megvédeni vagy kivívni; sokáig voltak a kozárokkal szomszédok, nemcsak, hanem confederatióban, sőt Konstantin szerint a kozár birodalom kiegészítő részei. A magyar fejedelem Levente elveszi egy kozár főember leányát. Végre a kabar a magyar nemzet kiegészítő része lett.

Hogy Árpád s vezér utódainak serege nagy számú zsoldosból állhatott, nevezetes jele annak az a félszázadig tartó örökös hadjárat. Sem a pásztorias nemzetségi, sem a letelepült feudális élet nem fejti meg ezt a tüneményt. Hogy egy nemzet egész boldogságát a csatatéren keresse, s mintegy a háborút magáért a háborúért folytassa szüntelen, az csak a túlságig vitt erős katonai s kiválóan zsoldos szerkezet mellett lehetséges. Úgy kell lenni, hogy a nemzet organismusában volt valami folyton háborúra ösztönző elem, sőt az egész organisatio csupán csak ezen célra volt irányozva. A letelepült feudális szervezet kiválóan a defensivára szorítkozott. Az ozmán birodalomban a hűbéres szpáhi, bár félig zsoldos jellegű volt, nem kezd vala háborúkat. A zsoldos janicsár és zsoldos lovasság sürgette azokat, s ha háború nem volt, föllázadt uralkodója ellen. A janicsárok azonnal megszűntek volna veszélyesek lenni, mihelyt hűbéres birtokosokká telepítik le, — a magyar zsoldosok is akkor szűntek meg Európára nézve csapás lenni, mikor zsold helyett földet adtak nekik s várjobbágyokká lettek. V. István s Kún-László háborúit is a kúnok szervezetéből fejtettem meg. (Első Zrínyiek című munkámban.)

A vezérek korabeli zsoldos kis nemesek letelepedése pedig, ha a főntebbi combinatio nem csal, megtörtént már a X. század utolsó felében, jóval Sz.-István előtt. Mert ekkor kezd szünni az örökös külföldi kalandozás. De mint a Péter- és Aba-féle

mozgalmak mutatják, a turbulens elemnek sok idő kellett az új rend megszokásához.

A várjobbágyság tisztán feudális volt. A király külön, mintegy gárda katonasága el nem idegeníthető birtokkal. De egész szervezete, jelleme más, mint a nyugat-európai feudális-musé. Sz.-István tehát nem külföldi minták után teremtetete, hanem készen kapta a maga magyar típusában.

A mi a vagyonosok és gazdagok zsoldosait illeti, azokra nézve azt az ellenvetést lehet fölhozni: ha már ezen igen egyenetlen mérték szerint állították ki a sereg egy nagy részét, akkor a magyar hadi rend zászlóaljai nem lettek volna egyenlők, mint a milyeneknek Leo a csatatéren leírja; akkor oly egyenetleneknek kell vala lenniök, mint a hogy a feudális német sereget tűnteti föl.

Azonban ez nem volt épen szükségképi következmény. Mert, (igaz, jóval későbbi századokból, a vegyes házbeli királyok korából) tudunk példát fölhozni, hogy egészen a birtokarány lehet alapúl véve a hadsereg kiállításában, s mégis meg van tartva a sereg *taktikai egységeinek teljes egyenlősége*. Ezt a vonást nem vettük idegenektől. A banderialis rendszer ezen magyar vonása abban állott, hogy a főpapok és főurak birtok arányában állították ugyan ki katonaságukat (zsoldba fogadott kis nemeseket); de vagy két, vagy egy egész, vagy fél, vagy negyed bandériumot. És ezen bandérium létszáma szigorúan meg volt határozva. Zsigmond alatt 500, II. Ulászló idejében 400 lovas. A feleket és negyed részeket aztán a csatatéren foglalták egygyé. A király, az ország zászlósai s a banderialisták *állandó* katonasága volt a valódi sereg, az azonkívüli csak accessorium, s soha sem tett valami nagy szolgálatot. A magyar csatarend a középkori egyenetlenségek közepett is megtartotta szabályosságát 1526-ig, mikor a banderiumok kezdenek lassanként elenyészni.

Mikor Hunyadi János hadi rendjében és taktikájában oly sok vonást látok, mely világos jele az Árpád-korbeli traditiók élethen maradásának, vagy legalább föllevenítésének (mert időnként a külföldi utánzására sok a példa), nem tartom lehetetlennek, hogy a banderialis rendszernek, ha nem több, legalább azon alapvonása, hogy a taktikai egységek egyenlőségét megóv-

ják a vagyonarány nagy különbségei daczára is, őskori magyar jellemvonása a hadi szokásoknak.

Ha tehát az, a mi a kozárokra nézve igaz, illett a magyarokra is a IX-dik s annál inkább a X-dik században, akkor a feudalismus azon neme volt meg Árpád seregében, mely részben a földbirtok, részint a barmokban való gazdagság szerint rója ki a hadi szolgálat mennyiségét, s valószínű, hogy az egyes zászlóaljokat a nagyobb hűbéresek vezérelték, kik állandóan saját zsoldjukba fogadott vitézeik parancsnokai voltak s ezen zsoldosok nemzetségi minősége szóba sem jött. A fejedelem zsoldosai még kevésbé lehettek egy külön törzs. Alkalmasint ennek valamelyik dandára vitte azt a szerepet, melyet a görög taktikus, mint a vezér saját keze ügyében levő reservát tart szükségesnek, s melyet Hunyadi harcaiban sem látunk hiányozni, holott a középkor más nemzeteinél, taktikájok miatt, szükség is alig volt rá.

Csak a kabar volt elkülönzött nemzetség, még a X-dik század elején. De egyedül ők is azok, kiknek külön szerepet adnak. Konstantinból azt olvasom ki, hogy ők szokták az első rohamot tenni az ellenségre. Görög fölfogás szerint ez annyit tenne, hogy ők a legkitünőbb része a magyar hadnak, holott a magyar hadi rendből és taktikából ítélve, csak az ütközet előkészítői, mintegy csatározói voltak, s a legjobb dandárok éppen nem legelől voltak kiállítva, mint a görögöknél s nyugat-európaiaknál a IX. században. Hadi és talán politikai tekintetben is, csak a kabarokat lehetne e szerint külön nemzetségnek nevezni. De ha a sereg valamelyik része, úgy éppen a kozárok közül kiszakadt ezen ág volt kétségkívül legfeudalisabb és legkevésbé »nemzetségi« szervezetű.

A nemzetségi theoria onnan is meríti az argumentumot, hogy Árpád-házbeli királyaink okmányaiban elég számos eset van, hogy kiteszik egy-egy főúr kereszt nevét, s azt is, ki volt az apja, de azt is, hogy »de genere Aba«, vagy »de genere Csák« stb. Azonban valamint de genere egyértelmű a »generatio«-val, úgy ez egyértelmű a nemzetséggel. Már pedig a kinek anyanyelve a magyar, tudja mit tesz a közönséges használatban a »nemzetség« szó. Mikor ezt hallja az ember szívtében: »semmi-féle nemzetségem nem volt ilyen meg ilyen«, ezt különösön értik apára, nagy apára —

szóval a leszármazásra. — S valóban a középkori latinság generatio alatt épen az egyenes, firól fira leszármazást jelentette. Azért »de genere Guth Keled«, »de Hunt Páznán«, »de Ratold« nem jelenti ezeknek mindenféle atyafiságát, csak azt, hogy az illető amaz őstől, mint első birtokostól származott. Annyival inkább ezt jelenti, mert a fölhozottak közül Guth Keled és Hunt-Páznán urak sváb, Ratold úr pedig olasz volt, s nálunk telepedvén le, maradékai megtartották az ős nevét. Nem mondhatja pedig senki, hogy Német- vagy Olaszországban clan-rendszer uralkodott. Abban az időben nem volt általános használatban a család név Európában. — Úgy látszik a magyaroknál, legalább a főrendűeknél volt legelőször szokásban. — Különben ez sem volt nálunk általános szokás. Az esetek száma nem nagy, melyekben a származást (kivéve az apa kereszt nevét) kitéve látjuk. Mindenesetre kitűnő jobbágy családok az ilyenek, nem pedig szlávok vagy ázsiai nomád »törzsek« egyenes utódai.

Úgyde Konstantin császár előszámlálja névszerint a magyar nemzetségeket. »A turkok első törzse a *Kabar*, másodiknak a neve *Neke*, harmadiké *Megere*, negyediké *Kurty-germatu*, ötödiké *Tarjanu*, hatodiké *Genach*, hetediké *Káré*, nyolczadiké *Kázé*.«¹⁾

Megengedem, hogy ezen neveket messziről hozhatták magokkal a magyarok. S mint látjuk, Konstantinnak tán hibásan mondták el s maga még hibásabban írta le, — nagy részére nézve igen bajos volna magyarázatot adni, vagy tán lehetetlen is. Nem is tartozik az mostani tárgyamra, mikor csak arról van szó, hogy akár miképen nevezték őket, minő értelemben »genea«-k ezek. Mikép nevezze ezen barbárokat, kik mikor egy hadjáratból haza érkeznak, a hadsereg fölosztásának megfelelő kerületek szerint szállásoló családjaikhoz térnek meg, melyek úgy látszik, szintén igen nagy közösségekre oszoltak? — Készen volt a szlávokra teljes értelemben alkalmazható »genea« (nemzetség) és phülé (törzs) név.

Ha megengedjük, s meg is engedhetjük, hogy még Levediában, a kozároktól való külön válás idején mindez a nyolcz

¹⁾ Szabó K. M. Ak. Értesítő. 1860. I. k. 134. l.

nemzetség önálló volt, azt mondhatjuk bizvást, hogy a X-dik században ezen nevek csak tradíciók voltak a régi értelemben; a lényeg elenyészett. Többé nem azok voltak már a »nemzetségek« mint régen. Két nagy vándorlás s örökös hadjárat képes lett volna rövidebb idő alatt is nagy módosításokat hozni a különben is elejétől fogva feudális természetű szervezetbe.

Sőt ha meglett volna is még Etelközben a szó szoros értelemben vett »nemzetség« köztök, azt egy még a népvándorlások történetében is példátlan catastropha képes volt megsemmisíteni.

Etelközben, a hadsereg egy évenkén szokásos hadjáratban volt távol hazájától, vagyis azon szállásaitól, melyeken a Búg és Neszter partján nagy tömegekben szokott volt télen lakni. A magyarra boszús bolgár fejedelem figyelmezteti a jó alkalomra a magyarok másik szomszédját — s ennél fogva ellenségét — a besenyőket. Ezek tengernyi lovassága rárohan a magyarok szállásaira, melyeket egy aránylag gyöngye része védett a magyar seregnek, mely a család és tulajdon biztosítására inaradt otthon. Ez nem képes ellenállani a besenyők túlnyomó számának. Maga is elvész s vele prédává lesz a magyarság egész egy generációja. Asszonyt, gyermeket rabszolgául hurczol el a besenyő, s vele az ingó vagyont és barmokat. A mit el nem vihetett, leölte, fölégette.

Haza érkeztén a magyarok, s látván családjok és vagyonuk pusztulását, a kétségbeesésig fokozódhatott a düh, s a sokaság bizonyára nem gondolva saját vesztével sem, hangosan kiálthattott boszuért. Ily végletben a félénk is hőssé lenne. Azonban — szintén hallatlan — elnyomják fájdalmukat és boszúszomjukat. Nem a besenyők ellen indulnak. A megfontolás, melyet a magyarban Leo dicsér, győzött a szenvedélyeken. Mert úgy látszik, bölcs vezér és fő jobbágysai döntöttek, nem a nép szava. Elhatározták, hogy elköltöznek ezen régóta kellemetlen szomszédságból, hol két tűz közé voltak szorítva, melyet ezenkívül a byzanti kormány perfid politicája is szítani szokott, mely mindig abban járt, hogy az Al-Dunánál az egyik népet a másik által rontsa meg.

Ha nem tehetjük is föl, hogy az összes nemzetnek oda vesztett családja és minden vagyona, — a veszteségnek nagy mérvőnek kellett lenni, hogy Franciaországig elhatott a híre, mint

Regino krónikájából kitetszik. Holott az akkori nyugoti Európa annyit sem tudott különben az aldunai népek viszonyairól, vagy csak lételéről is, mint napjainkban mi a belső afrikai népekről. A csapás óriási lehetett. De halálos csapás volt az mindenesetre a nemzeti szervezetre, ha meg lett volna is azelőtt.

Mi volt a magyar nemzetnek most ha nem is egésze, de nagyobb része? — Egy egyenlően szegény, egyenlően család nélküli, s csupa fegyverfoghatóból álló had. Nemzetségről, családról nem lehetett szó, csak dandárról, századról stb. Épen mint egy-egy mai huszár seregben.

Ki más szerzett ennek és osztott ki érdem szerint vagyont, hazát, cselédeket, barmokat, mint a fővezér? A nagy szerencsétlenségnek mint sokszor már, az a jó hatása megvolt, hogy lényegesen befolyt a nemzet egyesítésére.

A bennlakás első fél századában a magyarság legnagyobb része külföldön, családjától messze táborozott. Nem igen lehetett ezen katonákban annyi a nemzeti érzet, mint a pajtási és *testületi szellem*. Másféle kategóriák állottak itt elő, mint a nemzeti. S ez alkalmasint, kivéve a fejedelmi családot, a had legfelső parancsnokaitól a legalsó közemberig így volt. Ha két testvér közül vagy apa és fiú közül, egyik kitüntette magát, a másik megszaladt, az előbbit jutalom illette meg, az utóbbit, ha oly nemzeti büntető codexet veszünk, minőt némelyek a magyaroknak tulajdonítanak, oly büntetés sujtotta volna, mely szerint egész családja kiirtassék, s egész családjának sátrai közprédára vettessenek. Most már vagy mind a kettőt meg kell vala jutalmazni, vagy mind a kettőt lófarkra kötni. Az föltehető, hogy közel rokonok, szomszédok egy csapatba sorakoztak, a mennyire lehetett. Mert ezen elvet igen jónak találták a görög seregben is alkalmazni.¹⁾ Ezt a tiszta józan ész javasolhatta neki. A magyaroknál kétségkívül az volt a szabály, hogy a szerint szállottak meg az országban, a mint a bejövetelkor táboruk föl vala osztva. Azért a békeidőbeli táborozás csak annyiban különbözött a háború időbelitől, hogy itt közelebb tanyáztak és családjuk nélkül.

¹⁾ Leo: »Ha lehet, rokon rokonnal, barát baráttal legyen együtt a csatában«. 566. l.

A hadi rend ezekhez képest a következő társadalmi osztályokat mutatja, a fejedelmen, ki az egész fölött parancsolt, s a két államméltóságon kívül, kik az egész serget is vezérelték olykor, de ha nem, annak tán több hadtestét. Voltak *elűszőr* gazdagok, kik egész taktikai egységet állítottak ki s azt magok vezérelték. Ha elszegényedtek, megszűnt parancsnokságuk. Ha megmaradt vagyonuk, az gyermekökre szállván, örökölték a parancsnokságot. Ezen vagyonosak közül a kiválóbb hadi érdemet szerettek nemcsak jutalmat kaptak, hanem egész hadosztályok vagy hadtestek parancsnokságát, s lettek belőle olyan tekintélyű urak, kiket a görög archonnak, a nyugat-európai »regulus«-nak, a magyar jobbágnak, a bolgár *boljásznak* címezhetett; hadi s más fontos ügyekben a fejedelmi tanácsban részt vettek.

Ezek után, kiket későbbi idők az ország báróinak neveztek, következtek *másodszor*: a fejedelem zászlója alatt azon kisebb vagyonú harczosok, kiknek contingenséből nem telt ki egy taktikai egység, hanem többeket kellett összetoldani azzá, bár ezen részek is meghatározott hányadok voltak. Ez a későbbi közép nemesség osztályának felelne meg. Végre *harmadszor* következett azon szabad emberek serege, kik más kenyerén szolgáltak, s legszámosabban a fejedelmi hadtestben, mely utóbbiak a várjobbágyok elődei.

A combattans seregben ezen három osztály valószínű, mert más hypothesis nem állhat meg, mert továbbá rokon és közel érintkezésben álló népek analógiája szól mellette.

Azonban aligha nem akadhatunk a csatarendben még egy *negyedik* társadalmi osztályra is a főntebbieken kívül.

A byzanti írók fölfogása szerint is a magyar serget igen nagyszámú lábas jóság kísérte. Úgy látszik, a podgyász volt oly nagy, ha nem nagyobb, mint a görögök rengeteg nagy »toul-don«-ja. Utóbbiak ennek őrzésére alsóbb rendű, de legalább primitívebb fegyverekkel ellátott szolgálkat használtak, kiknek neve »pais«, azaz: »gyerek« (bár felnőttek voltak). Néha »pali-kar«-nak nevezik őket. A nyugat-európaiaknál is a hadsereg rosztól fegyverzett részét használták a szekértábor gondozására és némileg védelmére.

A magyaroknál a »vezérek« korában, azaz: a keresztyénség

behozatala előtt, divatban volt még a rabszolgaság (meg volt az a byzantiaknál és nyugati keresztyéneknel is akkor, az egyház minden erőfeszítése daczára); de bajos hinni, hogy a hadban a tartalék lovak, fegyverek és élelem gondozását egy egész sereget tevő rabszolgára bízta volna. Ebben a részben nem állhatott a dolog másképp náluk is, mint más népeknél, hol a podgyász jogilag szabad, de bizonyos kötelezettség által egy vagyonosabb szolgálatára szorított emberekre volt bízva.

Ennélfogva vagy azt kell mondanunk, hogy a magyar a maga rabszolgáját nagyon megbecsülte, midőn arra érdemesített, hogy fontos szolgálatot bízjon rá a hadban, mi által mintegy megszűnt rabszolga lenni; vagy azt, hogy volt nála legalább is két nagy osztálya a szabad embereknek: a szegényebb szabadoknak, melyek egyike zsoldért, de fegyverrel szolgált, másika a hadban alsóbbrendű foglalkozásban volt.

Az Árpád-házbeli királyok korszakában úgynevezett udvarnokok aligha nem az Árpád-házbeli vezérek idejébeli tábori szolgák és cselédek utódai.

Épen ezekre vonatkozhatik Regino azon állítása, hogy a magyarok szolgálkat is gyakorolják a fegyverben. A ki a podgyásznál volt a szekereken, vagy vezetéki lovaknál, alkalmasint szintén föl volt némileg fegyverezve, mint a görögöknél a palikár; de valamint kétes, nevezhető-e az ilyen combattánsnak, úgy társadalmi állása is ép ily kétes volt. Valami közbelső lény a rabszolga és szabad ember közt — olyan »udvarnok« fele. Mint a név is mutatja, nem nyugat-európai származásu osztály, s nem kellett Sz.-Istvánnak messze menni érte. — Még Árpád korában a hazában talált szlávokat nem adták el rabszolgavásáron, hanem békeidőn földmivelésre használták, mit a magyarok Ibn Dasta szerint már Etelközben gyakoroltak, vagy gyakorlattak, hadban pedig csatlósoknak, lovásznak, béresnek, szekeresnek lehetett használni. Az *udvornik* név mindenestre szláv.

Általában mesének tartom azt, hogy a híres reformátor törvényadók, mint Mózes, Solon, Sz.-István, új társadalmat teremtetek volna — csak a régen megvolt elemek közti viszonyokba hoztak be módosításokat, s illetőleg nagyobb szabatos-

ságot. Különben újításuk se kivihető, se üdvös nem lett volna — a szerencsétlen, megbukott kontárok közé sorozná őket a világ.

Főntebbi állításaim bizonyítására ismét fölhozom azt a lehetetlenséget is, hogy Sz.-István lett volna teremője merőben új társadalmi viszonyoknak és egész osztályoknak. Valóságos vádlajstrom ezen nagy király ellen, a mit magasztalás képen halmoznak rá. Mert nem elég, hogy vele és Gézával hét nemzetségnek vétetik fejét, nem elég hogy confiscáltatják vele minden »nemzetség« vagyonát, hogy aztán magántulajdonként osztásék ki, hanem az azelőtt állítólag egyenlő jogú emberek kisebb részét meghagyatják szabadnak, másik sokkal nagyobb részét várjobbágyosság és udvarnokságra vettetik. S miért? hogy a kereszténység behozatala lehetségessé váljék?

Ez volt Sz.-István uralkodó eszméje, de a keresztyénség ezen reformok valamennyie nélkül el lehetett volna. Nem igen volt még a földön oly hatalom, mely egy generáció alatt ennyit lett volna képes kivinni, sem pedig józan eszű államférfiú, a ki ily tervet akart volna keresztül hajtani. Sz.-István alatt ugyan a királyi hatalom tetőpontján állott. De kikre támaszkodott az? Még azt az állitmányt is olvastam valahol, hogy idegen, német zsoldosokkal vitte ki tervét. Hiszen próbálkozott Németország összes ereje Magyarországgal azon időekben, de nem boldogult. S most egy néhány lézengő »Ritter« (szokás szerint nem a javából) oly nagy hatalom lett volna? S aztán politicalai bölcsesség lett volna-e »reformjait« idegen poroszlok használata által eleve megbuktatni? vagy magyarokkal vitte volna ki reformját? Sz.-István fegyveres ereje a várjobbágyok által volt túlnyomó az országban. E szerint épen azok lettek volna eszközei, kiket megfosztott azelőtt élvezett jo-
gaiktól.

Azt gondolom, nagy marad a szent király emléke, ha csak a keresztyénséget hozatjuk be s a rabszolgákat szabadíttatjuk föl vele — a reformokra nézve pedig azt mondjuk, hogy szabályozta, rendezte annak egy részét, a mi már megvolt.

VII.

TÁMADÓ FEGYVEREK.

Folytatom legalaposabb és hitelesebb kútfőnk a byzanti »Taktiká«-k szövegének ismertetését, s a kritika azon nemét, mely nem éri be a szavak és betűk egyeztetésével, hanem azt tartja, hogy mindaz elvetendő, a mi nem egyezik a dolgok természetével, bárki állítsa is.

Főntebb is láttunk rá példákat, mily eszmezavarban szenvedne a »magistra vitae«, ha a források szavait betű szerint, minden *tárgyi* analysis nélkül elfogadná.

A fegyvernem vizsgálatánál mindjárt egy még szembeötölőbb példájával találkozunk az ily eszmezavarnak.

Fegyvernemre nézve a magyar csupa lovasság volt, — ezt máshonnan is tudjuk, de a Taktikák egész hitelességgel bizonyítják. — Hanem Leo császár szövegének közforgalomban levő fordításai tovább mennek, s azt állítják, a magyar anynyira lovas volt, hogy nemcsak gyalog járni, de még a lábán sem tudott megállani, »lovaikról le nem szállhatnak, mert gyalog megállani nem bíruának, mint a kik lóháton növekedtek föl.«

Íme hát egy nemzet, vagy annak igen nagy része, mely az anyaföldet kis gyermek kora óta soha sem érinti lábával! S a mi még különösebb, íme egy oly faja a lovaknak, melyek legelés s pihenés közben is hátukon hordják gazdáikat, kik a fát lóháton vágják, a tüzet lóhátról csinálják s onnan sütik a pecsenyét!

Nemde gyöngé historiái argumentumok a hiteles források betűi ellenében? Mert mindez csak okoskodás, míg Leo szavait támogatja Ammianus Marcellinus is, ki még határozottabban állítja a hunokról, hogy hálni sem szállanak le lovukról.

Azt gondolom, a józan észnek itt vesztett pöre volna, ha

szerencsére nem akadnánk históriai hiteles adatokra, melyek a Leo császár nyomán állítottakat meg nem ingatnák. Ekehard jőjj segítségünkre! A te krónikádból tudjuk meg, hogy Sz.-Gál kolostoránál egy magyar legény fölmászott a torony tetejéig, a mi pedig lóháton nem történhetett, sőt ehhez a vakmerő gymnastikához erős, hajlékony, gyakorlott lábizmok kellettek. — S nemcsak egynek-kettőnek volt jó lába a klastrom megszállói közt. Lakoma után *tánczot jártak* a magyar vitézek. Ez is jóval több, nemcsak a megállani tudásnál, hanem a gyaloglásnál is.

Az a kérdés már, melyik mond igazat, Ekehard krónikája-e, vagy Leo Taktikája?

Azt gondolom, mindkettő igazat mond, csak hogy Leo görög szövege egy kis hibával másoltatott, s magyar fordításába egy kis félreértés csúszott be. Az ide vonatkozó egész hely szerintem így lenne fordítandó:

»Ellenőkre van a turkoknak háborúban a legelő szűke, nagy levén barmaik száma, melyeket magokkal visznek. Ütközet alkalmával tömegbe rendezett gyalogság legtöbbet árthat nekik, ők ellenkezőleg lovasok levén s lovukról le nem szállván; mert nem *kitartók* gyalog megállani helyöket, mint a kik gyermeksgök óta lovagláshoz szoktak.«¹⁾

¹⁾ οὐδὲ γὰρ στήναι περὶ καρτεροῦσιν, ὥς συνεπαφέντες ἐπιχειρεῖσθαι τοῖς ἑπαινοῖς. A »sténai« szó nemcsak egyszerű állást, hanem helyét megállást is tesz. Karteroó pedig bevárni, kitartani-t tesz a régi, az új és középkori görögben. Ezért Kollár helyesen fordítá e helyet: »impatienter pedibus insistent«. A »sténai« szó helyén Maurikios szövegében »episténai« - t olvasunk. Tulajdonképp »ephistenai«. Az epicheistai szót közhasználatban levő fordításaink egészen kihagyják, mert bajos is értelmezni, s Maurikios szövegében is kihagyva találjuk. Ezen szó annyit tenne, mint »ráözoñleni«, mit ha le akarunk fordítani, oly rhetorikai figurává lenne a mondat, minő nagyon elütne a Taktikák stíljétől. Azt gondolom, Mevrsius fordítása helyes: »quia equis *vehi* sunt soliti.« Ezen másoló és fordító kétségkívül úgy vélte, hogy az általa másolt epicheistai helyett epocheistai akart lenni a szövegben, mi annyit tesz, mint lovagolni. Igen valószínű, ebből vett magának szabadságot Kollár az általa közölt görög szöveget itt is megmásítani, epocheistait írván.

Maurikiosé így szól:

»Ellenőkre van megütközés alkalmával a tömegbe sorakoztatott gyalogság, mivel ők ellenkezőleg lovon ülnek s nem is szállanak le rólok;¹⁾ mert gyalog megállani helyöket nem ki-tartók,²⁾ mivel lóhoz vannak szokva; sem gyengeségük érzetében saját lábukon támadni nem mernek.«³⁾

Azonban az egyes szavak magyarázatát nem véve is oly aprólékos bonczolás alá, az egész hely értelmi kapcsolata mindkét szövegben oda megy ki, hogy a magyarok egy rendezett gyalogság ellen gyalog harczolni nem tudnának; mert egészen lovasoknak vannak begyakorolva.

Egész ellentéte annak, a mit a Taktikák a nyugati népekről mondanak:

»A frankok, (német, olasz, stb.) ha lovasaikat a csatában megszorítják, egy jelre leugranak lovukról valamennyien s gyalog sorakoznak, — s kevesen is az ellenség nagy száma ellen nem térnek ki a harcz elől.« stb. S ismét: »a gyalog harczot s merész szemberohanást szeretik.«⁴⁾

A különbséget magyar és német közt ebben a részben nem annyira a lovaglás megszokásának különböző foka okozta; mert a német sereg is már régóta lovas volt; hanem okozta leginkább

Mevrsius és Kollár véleményét, mint a dolgot legegyszerűbben magyarázót elfogadhatónak tartom. (Leo XVIII. 62. és 63. §. Kollár Amoenitates 35. lap.

¹⁾ Maurikios 265. l. Eddig szórúl szóra fordítám Maur. szövegét. Az utolsó szavak görögül: καὶ ἐπὶ τῶν ἵππων οὔσι, καὶ οὐκ ἀποβαλόντες τοῦτων. Eddig, bár a szavak nem azonosok Leo szövegével, de értelmök egészen egy.

²⁾ οὐ δὲ γὰρ ἐπιστήνασι περὶ κατερούσιν.

³⁾ ὡς συνταφέντες τοῖς ἵπποις; οὐδὲ τοῖς ποσὶν αὐτῶν ἐπιβαλεῖν τῇ ἀσθενείᾳ κρατούμενοι. Látni való, itt nincs meg a syntrophentes után az epicheistai. De a következő mondat-rész meg Leonál hiányzik merőben. Maurikios szövege jobban ki van kerekítve. Azt mondja, a magyar gyalog helyt állva nem harczolna a gyalog sereggel, gyalog támadni pedig gyengének érzi magát. Mindemellett a szöveg itt is hiányos lehet, mert a közvetlenül a fentebbi szavak után következő mondat is csonka.

⁴⁾ Leo u. o. 81. és 83. §. Maurikios ugyanazt mondja. 269. l.

a fegyverzet különbsége, — a németeknek oly fegyvere levén, melyet gyalog is előnnyel lehetett használni, míg a magyar fegyverzet a közlőről való gyalog rohamra kevésbé lehetett alkalmas. A mi — mint látni fogjuk — korántsem teszi, nemhogy azt, mintha a magyar megállani se tudott volna talpán, hanem még azt sem, mintha némely esetben gyalog ne harczolt volna, bár nem német módra.

Annai a fentebbiekből is kétségtelen, hogy a magyar sereg csupa lovasokból állott. De még ezzel nincs eldöntve az a kérdés, micsoda fegyvernemhez tartozott a IX. századbéli magyar hadsereg: ahhoz-e a mit *sorlovasságnak* nevezünk, mely rendszeres támadásokat intéz az ellenségre, mindamellett, hogy mozgékonytársát s hajlékonyabb taktikáját megtartotta; vagy a *nehéz* lovassághoz, mely döntő rohamokat intézett, de hajlékonyabb manőverekre alkalmatlan volt; vagy végre a *könnyű* lovassághoz, mely rendes attakokra nem való, csak az ellenség nyugtalanítására s előőrsi szolgálatokra. Erre a támadó és védő fegyverek vizsgálatából lehet következtetést vonni, — a taktikai szokások számbavételén kívül.

Itt előre is csak egy körülményt emelek ki. A Taktikák pozitív adatot nem foglalnak magokban arra nézve, mily nagyságú és faju volt a IX. században a magyarok harczyi lova. Tudjuk, hogy nemcsak napjainkban, hanem már korábbi századokban az kisebb fajú volt a németekénél. A magyar szántásra és nagy terhek vitelére nem lovat használt, mint a nyugatiak, hanem ökröt. Ha lehet visszakövetkeztetnünk, a magyarnak már a bejövetelkor ahhoz hasonló faju lova volt, minő a későbbi magyar ló.

A magyarok fegyverzetéről ezt olvassuk Leonál:

»Karddal, vérttel, ijjal és kópjával fegyverkeznek. Ezért a csatában közülök többen kettős fegyvert viselnek: hátuk mögött a kópját, kezökbe tartván az ijjat — alkalom szerint hol egyiket, hol másikat használgák.«¹⁾

¹⁾ Leo XVIII. 49. Maurikiosnál is 262-dik lapon. Csak hogy Leonál a vért helyén »löríkiois«, Maurikiosnál »zabais« áll.

»S nemcsak magok vannak fegyverben, hanem a főbbek lovaik elejét is vas- vagy nemez pánczéllal fedezik.«

»Sok gondot és gyakorlatot fordítanak a lóháton való nyilazásra.«¹⁾

Ennyi az, a mit eddig, csupán Leo szövegét használva, a történetírók ismertek a byzanti taktikusokból a magyar fegyverzetről és viseletről. Azonban összevetvén Leo és Konstantin szövegét a Maurikios-félével, még más helyek is szólnak rólunk. Több szakasz van, mely a görög sereg szervezetére ad javaslatokat; de a minta azon népek hadserege, melyekéhez a magyar hasonlított. Csakhogy Leo és Konstantin nem mondják meg kit utánoznak, míg Maurikios több megfelelő helyen ezt elárúlja. Azért az alábbiakban Maurikioszt használom fő szövegül, s a Leo és Konstantin-félét csak kibővítésül.

Ha nem minden pontra nézve van kitéve az avar (következőleg turk) szokás is; de az előadás kapcsolata bizonyítja, hogy csaknem mindaz az avarokra és turkokra is vonatkozik. Annálfogva követem Maurikioszt az egymásutánban is.

»Viseljenek (a görögök) sisakot, tetején kisebb tollbok-rétával (tuphia).

»Legyen minden lovasnak erejéhez mért, s inkább azon alóli, mint azt meghaladó kézíjja; hozzá elég bő tok (thékaria), hogy könnyen elő lehessen vonni, mikor szükség van rá. Legyenek táskájokban²⁾ tartalékhúrok; tegezők fedett, melyben harmincz-negyven nyíl könnyen elférjen. Övükben, melyről az íj csüng,³⁾ legyen ráspoly és ár. Lovas kópjájokon középett szíjj, mint az *avarokén*, kis lobogókkal; legyen kardjok (spathia); s úgy mint az avaroknak, kerek galléruk, mely szokás szerint rojtos, kívül

Mevrsius egészen hibásan fordítja a »kontarion«-t sisaknak; mert az dárdát, vagy kópját jelent.

¹⁾ Leo 50. 51. §. Maurikiosnál i. h. ugyanaz van mondva, de másképp stylizálva.

²⁾ *πυργός*, = zseb zsák, zacskó az új görögben is — oláhul is ez az értelme.

³⁾ Maurikios görög szövegében hibás a *toxogoniois*, c helyett *toxozoniois* értendő, a mint Scheffer fordítja is.

gyapjú, belül vékony lenvászon. (Konstantin szövege szerint ez a gallér lehet nemez is.) ¹⁾ A bukellariusok lovainak elején és farán kis tollbokréták, pánczéljokon a vállon kis lobogó. Mert mentül diszesebb fegyverzetű a katona, annál serényebb ő maga s félelmesebb az ellenségre nézve.«

»A tisztek és előkelőbbek lovainak homloka és melle legyen ellátva vaspánczéllal vagy az avarokéi módjára *nemez* pánczéllal.²⁾«

»Legyen a nyeregnek nagy és bozontos takarója; a zabla erős: a nyereghez két vaskengyel, egy lábbeli ³⁾ lópatkó, nyereg tarisznya, melyben ha szükséges, a lovasnak három-négy napra való elesége elférjen. A ló farán négy tollbokréta, egy a ló fején, egy meg az állán.⁴⁾ Öltözetök legyen bő és hosszú, olyformán készítve, *mint az avaroké*, azaz a »zostaria« (alsó kabát) akár vászon, akár szőr, akár kecskebőr,⁵⁾ hogy mikor lovon ülnek, térdök is el legyen takarva s diszesebbeknek látszassanak.«

»Szükséges, hogy »*gúnáik*«, vagy nemezből való »fénymázas gunáik« legyenek bővek s legyen bő újjuk, hogy mikor pánczélosan és íjjason eső éri, vagy a levegő nedvesebb a harmattól, ezen öltönyt viselve, pánczéluk és íjjuk fölött, használhassák akár íjjukat, akár kópjájokat.⁶⁾

¹⁾ Maurikios 21 l. Leo V. §. 4. És Const. Porph.

²⁾ *κεντρονκλον*, latin centunculum. »Est lana vel vestis coactilis, quam Graeci *πιλον* vocant (Ducange szótára).

³⁾ Scheffer tarisznyának értelmezi a »*λαρυσσοκον*«-t

⁴⁾ Lópatkó *πέδικλον*, a nyereg tarisznya *σελο πουγγίς*.

⁵⁾ *ρασσα*, nem teszi azt, a mit Scheffer fordít: »*rasa*«, hanem az új görögben = durva szőr szövét. *αίγια* szőrül-szóra kecskebőr volna, de lehet báránybőr is.

⁶⁾ *γούνια* úgy látszik, ha itt mondva nincs is, avarból, vagy más rokon nyelvből ment át a tárggyal együtt a görögbe. Legalább ezen specialis ruhanem neve egész Erdélyben maig is általános név a *ruházat* kifejezésére. Megjegyzendő, hogy az erdélyi oláh nyelvben nem használják. Azonban a középkori görögéből átment az új görögbe s teszen prémes ruhát, sőt átment az olaszba is, hol csekély hangváltozattal a női ruha egy nemét teszi.

»Különben is a kémlelésekben szükséges ez. Mert így a pánczélok nem látja meg az ellenség, mint a melyek be vannak takarva, — s ezenkívül ellenállnak a nyíllövésnek is. Szükséges, hogy minden tizedben legyenek kaszák és fejszék különféle használatra. A sátrak formájában is utánozni kellene az avarokat és turkokat, mert díszesek és használhatók.¹⁾

»Szükséges, hogy a gyalog katonák viseljenek keskeny övet, nem pedig oly *szélesek*, mint a bolgárok gyapjú öve (sagia).

»Nyirassák magokat rövidre, sőt meg kellene parancsolni, hogy egészen levágják hajokat.²⁾

»Gondoskodni kell«, (a nagy folyamokon való átkelés tekintetéből) »hídkészletről, s ha lehet azokról, melyeket tutajnak (plóta) nevezünk, s a skythák szokása szerint míg egy rész a híd-at veri, a másik deszkákkal padolja be.³⁾ Legyenek ökör vagy kecskebőrből készült tömlők is, hogy belőlök ladikokat lehessen csinálni, melyekben az ellenség hirtelen megtámadásakor a folyókan nyár idején átúszhatnak a harczosok.⁴⁾«

Ezek azon helyek, melyek a byzanti taktika-íróknál vagy egész bizonyossággal, vagy igen nagy valószínűséggel a magyar hadi fölszerelésről és viseletről is szólnak.

Vegyük rendre, szólván mindenekelőtt a támadó s azután a védelmi fegyverekről.

Támadó fegyverök a magyaroknak a vezérek korában, s a byzanti taktikaírók szerint: kópja, kard és nyíl.

A ma hol dárdának, hol lándzsának nevezett szúró fegyvert még a XVI. és XVII. században kópjának nevezték.⁵⁾ Régi

¹⁾ 21—22 l. Maurikios.

²⁾ U. a. 303. l.

³⁾ Maur. 277. §. τοῦς μὲν γερουσίῳ τοῦς δὲ πολυτιού. Scheffer így fordítja: alios quidem scytharum ritu pontes struere alios pugnare. Úgy látszik, a szöveget kénye szerint megmásította, pulpiton helyett polemount tett. Nem értette a pulpiton szót, mely új görögben padolni-t jelent.

⁴⁾ Ugyanott. σχεδια tesz talpat, s könnyű hajót. Az új görögben talpat.

⁵⁾ Az Akadémia nagy szótárában próbálják, de sikeretlenül, a kópja szót magyar gyökből származtatni. Miklósics (Slavischen Elemente im Magyarischen, Wien, 1871. Geroldnál), szláv szónak tartja, mint-

huszáraink rendes fegyvere volt még a XVI-dik század elején is. V. Károly seregében kópjásan jelennek meg huszáraink. Ugyanazon század végén kezdtek elszokni tőle, mikor a pisztoly és karabély behozatala fölöslegessé tette. Azonban még a következő században is mindig voltak »kópjás«-aink.

Maurikios tanúsága szerint az avar, s így kétségkívül a magyar kópja rúdján fenn lobogó, közepén szíjj volt. A görög seregben utánozták ezt. A lobogót itt arra használták, hogy a hadosztályokat megkülönböztethessék egymástól — a különböző zászlóaljoknak vagy bandáknak különböző lobogójuk volt. Az egyenruba hiányát pótolták vele. Nem tudni, így volt-e a magyar nagyobb hadosztályoknál is.

A kópja-rúd közepén a szíjj kétségkívül arra való volt, hogy jobb hónuk alatt elvezetve, a hátra dúlt fegyvert könnyen lehessen viselni — mint a lengyel lovasságnál s a kozákoknál mai napig szokásban volt.

A kópja hosszúságáról a taktikusok saját hadseregekre nézve azt mondják: a régi görög dárda a gyalogságnál tizenhat görög láb hosszú volt; de a IX—X-dik században beérték felényi hosszúsággal.¹⁾ Milyen hosszú volt a magyar kópja? A közepén levő szíjj azt engedi következtetnünk, hogy nagyon hosszú nem lehetett. Mert lovon ülve a rúd közepe vállig ért. Ez tehetett 3—4 láb (vagy is 1 méternyi) hosszúságot. Így összesen 7—8 láb hosszú lehetett a magyar kópja, tehát körülbelül oly hosszú, minőt a byzanti taktikus tart jónak a görög sereg számára.

Újkori hadtani írók szerint a mai lovasságnál, mely megszűnt panczélos és pajzsos lovasság lenni, koránt sem oly célirányos fegyver a dárda, mind a kard. Mindamellett bizonyos föltételek mellett veszedelmes az ellenségre nézve. Ezen föltételek egyike az, hogy a lovas elég erős s rendkívül gyakorlott le-

hogy a szlávban is meg van ugyanazon értelemmel. Megvan az a törökben is. A szó geographiai elterjedése a mondott nemzetekre szorítózkodván, kérdés, nem a bolgárok nyelvének egy maradványa. Kopmak az ozinan nyelvben = emelkedni — más rokon fogalmak mellett.

¹⁾ Leo V. fejezet.

gyen a kópja forgatásában, második föltétel, hogy lova épen arra való fajta legyen szintén jól begyakorolva. Kisebb termetű, ürge s mégis hátulsó lábaikban erős lovak kellenek hozzá, minők ma is a kozák, lengyel és tatár lovak. Ezek képesek egy helyben megfordulni, jobbról balra ugrani, hogy vagy egy csapás elől kitérjen vagy egy dőfést tehessen a lovas.¹⁾

Guibert szerint a könnyű lovasnak akkor válik előnyére a kópja, mikor fölbomlott, nyílt sorokban harcol, ember ember ellen, hogy a velebánásra tér legyen.²⁾ A magyar kópja rövid volta, ezen theoreticusok előadásához képest arra enged következtetnünk, hogy az nem mindig mint sorban való roham fegyvere használtatott, hanem az embernek ember elleni vívásában, a szétszórt harczban; de ehhez szükséges volt a fennt leirt minőségű ló. S csakugyan a magyar fajú ló közel atyjafia lehetett a kozák, lengyel és tatár lónak. Nemcsak a támadásnál, hanem a parirozásnál is maga a fegyver használtatott kapcsolatban a ló hajlékony mozdulataival.

El lehet gondolni, hogy embernek és lónak hosszabb és folytonosabb gyakorlat kellett a magyar harczmód mellett a kópja forgatásában, mint a nehéz lovasnak, ki nem mozdulatai hajlékonyságával pariroz és támad, hanem nehéz védfegyverei fedezik s a tömeg vállvetésén, s a személyes bravouron kívül alig volt más taktikája. Egy részben ezért mondják újabbkori taktikusok, hogy könnyű lovasság betanítása bajosabb a sorlovaságénál.

Másik támadó fegyvere a régi magyarnak a *kard* (spathios), mely az újkori hozzáértők véleménye szerint soros támadásra vagy üldözésre sokkal czélszerűbb a kópjánál. A kópja kezelése nem oly gyors. Egy lökést s egy visszarántást kíván, hogy ott ne akadjon. Karddal vágatás közben is össze lehet szabdalni egy ellenséges csapatot, s fekvő helyzetben levők ellen is használható.

¹⁾ De Laroche Aymon. 251. l.

²⁾ Guibert I. 375. l.

Lovasság kezébe legjobb a vágó fegyver vagyis a kard. Mentül kevesbé hosszú, annál előnyösebb és hatásosabb. Ez a bátor férfiak fegyvere.¹⁾

Minő alakú és hosszú volt a régi magyar kard, nincs rá pozitív adat. Görög taktikusok spathiosnak nevezik, mi egyenes, s tán kétélű fegyverre is volna érthető; de rövidség okáért a Taktikák egyaránt nevezik sphathiósnek a német, magyar, görög és persa kardot, melyek pedig, bizonyosnak vehetjük, különbözőek egymástól.

A régiség buvárlattól a kérdésre még talán sokáig nem nyerhetünk fölvilágosítást. — Mert a vas kardokat megeszi a rozsdá. Európa muzeumaiban nagy mennyiségben találhatók bronz korbelt kardok; de római kard a legnagyobb ritkaság. Ily ritkaság lesz az első Árpádok korabeli magyar kard. Muzeumunkba a szolymai ásatásokból került fatokjával együtt egy nagyon rozsdátt példány, melyet avatott buváraink vezérek korabeli kardnak állítanak. Láttunk a közelebbi régiségi kiállításon is egy hasonló példányt — Azonban egy-két példányból következtetni nem lehet, többféle eshetősége lévén a csalódásnak. Hogy egyebet ne említsek, lehetett a sereg általános szokása görbe karddal fegyverkezni, s mégis némely talán jobb aczéla miatt idegen kardot vett, vagy a mi még gyakoribb eset lehetett, a csatában az elesett ellenféltől vette s diadal jelül viselte, ha használható is volt, mint Bem huszárjai, kik az oroszok bejövetele után nem sokára majd mind orosz kardot viseltek.

Nemzeti Muzeumunkban az Árpád korbelt említett rozsdátt kard egyenes ugyan, de mint említém, nem tudni, valjon nem-e kivételes volt az ilyenek használata.

A görbe-vagy egyenes kard előnyösebb-e a lovasságnál, arra nézve maig sem állapodott meg a világ, mely részint görbét, részint egyenest használ. A fő dolog, mire nézve egyetért, hogy a kétélű kard egészen ki ment a használatból. Régibb időben az alak és él kapcsolatban állott, a mennyiben föltehetjük bizvást, hogy a görbe kard kétélű nem lehetett, míg az egyenes

¹⁾ Guibert az i. h.

kard lehetett kétélű s egyélű is. E szerint a görbe kard haladást jelöl ezen fegyver történetében, mert ez egyélű volt; míg a bronzkor kardja s a rómaiak »gladiusa« és későbbi »spatha«-ja kétélű. Hogy a hosszú vaslap könnyen ne törjék és ne görbüljön el, múlhatlan volt a lap közepét vastagon hagyni, s illetőleg egy kiálló ormóval készíteni mindkét lap közepén. De ez sokat elvett aztán a vágás hatályából.

Vannak, kik megkülönböztetik abban is a Keletet a Nyugattól, hogy annak görbe, s ennél fogva egy élű, ennek egyenes s rendszerint kétélű kardot adnak.¹⁾ Minden arra mutat, hogy igazok van nagyjából. Ha kivételek voltak is, de az általános szabály a fentebbi.

Ázsiában elkezdve a Vörös-tengertől a Csendes-tengerig általánosan a görbe kard van szokásban, még Chinában is. Azonban Spanyolországban az arabok bennlakta idejéből maradtak fenn egyenes arab kardok. Ez csak azt bizonyítja, hogy vannak kivételek.

Ily kivétel az is, hogy rómaiak és görögök használták egy nemét a vadász fegyvernek, mely görbe és egyélű volt, melyet »machairá«-nak vagy machaerának neveztek. Azonban egy avatott régiségbuvár megjegyzi, hogy alkalmasint idegen gladiator, a ki kezében ilyenekkel van ábrázolva a római császárok korából.²⁾ Tehát már a rómaiak idejében idegen eszköz volt. A görögök a csatakardon kívül viseltek ilyen, s úgy látszik, harsz fegyverül nem szolgált, hanem vadászkes volt.

A magyaroknak már a bejövetelkor egyélű kardjok lehetett. — Leo császár egy helye szükségesnek mondja, hogy a görög lovasok többek között egy élű nagy machaérát is viseljenek.³⁾

¹⁾ »Die Werkzeuge und Waffen« Dr. G. Klemm. Sondershausen, 1858.

²⁾ Látható Rich szótárában lerajzolva Machaera szónál. Görbén hajló s hegyesen végződő él, foka egy púppal ellátva, hogy szilárdabb legyen — van keresztvasa (Parir-Stange) a nyele fölött. Rövid, s nem érdemel kard, hanem kés nevet.

³⁾ »Machairas megalas monostomous.« Láttuk, hogy machaira

És ezt ugyanazon fejezetben mondja Leo, a hol nem tesz egyebet, mint kitoldja Maurikios szövegének épen azon fentt idézett pontjait, melyekben oly sok mindent ajánl, mint avar és turk fölszerelési eszközöket! Annyi a fentebbi helyből tökéletesen bizonyos, hogy már a IX. században, s nem csak az ozmánok európai hódításai után, meg volt a görbe kard a görög seregben is, — s így a technicának e részben való fejlődése nem szól ellene, hanem mellette annak, hogy őseink vágó fegyvere a bevándorláskor az egy élű, görbe kard lehetett. A magyarok nemcsak hogy a görbe kard hazájából jöttek, hanem déli Oroszországban mind ugyanonnan jött népek szomszédjában laktak, kikkel mindenben hasonló szokásokat követtek,¹⁾ s szintén nem régen jöttek Ázsiából.

Hogy a keresztyénség behozatalával királyok, főemberek két élű egyenes kardot viseltek, annak főképp egy vallásos oka volt. Az egyenes kard markolata fölött szokás volt a keresztyén lovag korban hosszú kereszt vasat viselni, (Parir-Stange) mely által a kard egészen hasonlóná lett egy feszülethez. S csakugyan sok esetben feszület gyanánt szolgált az — esküt is tettek ezen. Azonban szintoly valószínű, hogy valódi fegyvernek a nemzet nagy többségénél megmaradt a görbe, egy élű kard, melyet a németek »Säbel«-nek neveztek el, megkülönböztetésül a Schwert-től és Degen-től.²⁾

egy élű görbe kés. Itt pedig az van mondva: »egy élű nagy machaira,« — a mi világosan már kard. Leo cap. V. §. 3. 577. l.

A görög seregben a machairán kívül viselték az egyenes kardot, is (a tulajdoképi értelemben vett spathiost), emez a vállról alábocsátott szíjjon függött, amaz, t. i. a machaira, az *övhöz* volt csatolva, mint világosabban kitűnik Leo egy másik helyéből (VI. fej. 2. §.) »Legyen spathájok, mely római módon vállukról csüng le, s egy másik csipőkörűli, vagyis felövedzett machairá-jok.

A későbbi középkorban is meg volt a »machaira.« Ducangenál így van magyarázva: »Long glaives d'une part aigus.« (Egyik felől éles hosszú kardok).

¹⁾ A kard szó meg van a persában is, — kés jelentéssel.

²⁾ Miklósiás idézett szótára szerint a szablya szó meg van az óslávban és északi szlávban is, — valamint, a mint látjuk, a németben is. Az új görögben nincs; de meg van az oláhban a »szábiá«, ha-

A kard görbe volta, ha nem túlságos, alkalmasint a vágásra is alkalmasabbá teszi a fegyvert; sokkal kevesbé a szúrásra. Tehát tisztán csak vágásra való. De az ellencsapások elhárítására kétségkívül nagy előnye volt a görbült élnek az egyenes fölött. És az egy élő görbe kard nem lévén oly alkalmas a döfésre, mint az egyenes, föl kell tennünk, hogy az mérsékelt hosszúságu volt, míg ellenben a nyugat-európaiak két élő egyenes kardja, mely szúrásra volt inkább alkalmas, — igen hosszú volt a magyarok bejövetelekor, a mint azt látni fogjuk. A német karddal nem kellett az ellenfél vágásait elhárítani — a védfegyverek dolga volt ez. Ellenben a vágó rövid karddal parirozni is kellett, — azért a vele-bánás bajosabb volt.

Fölösleges magyarázni, mennyi gyakorlás kell a kard ügyes forgatására, hogy a vágásnál biztosan élére essék. Kivált lőhátton a vágás ereje függ attól is, hogy a ló mozdulatával öszhangban legyen. Lónak, lovagnak együtt kell begyakorolva lennie. Nem kell bővebben fejtegetnem ezt azért, mivel a kard az egyedüli, mely a régi fegyverek közül még használatban van, s épen a sorlovasságnak fegyvere. Mindenki tudja, hogy jó lovasság begyakorlása, csak karddal is, sok időt kíván.

A kard, mint ma, úgy kétségkívül régi időkben is különösen az ellenséges tömegekre való bevágásnál és az üldözésnél volt kitűnő. Az a tömeges lovas roham fegyvere.

Azonban a magyar fő és legfélelmesebb támadó fegyvere a nyíl volt, melynek kezelése ma már a civilisált népek előtt ismeretlenné vált, kivéve az angolokat, kiknél a nyilazás a nemzeti játékok közé tartozik.¹⁾ Nagy emlék van hozzá kötve. Ezzel verték meg ők a középkorban a francia vasba öltözött lovagokat s hódították meg Franciaország nagy részét, miután Eduárd király el-

sonló jelentéssel. Tehát a Dunától északra lakó népeknél. Eredete aligha nem tisztán magyar, meglevén »szab« gyöke nyelvünkben. Csak, mint a kópjánál, itt is a képző rag támaszt kétséget. Hogy a németek a magyartól vették e szót, valószínűvé teszi az, hogy épen a magyar szabásu kardot nevezték Säbelnek.

¹⁾ Theoriája és gyakorlata meg van írva Georg Agar Hansardtól »The book of archery« London, 1841.

tiltott volt minden más nemzeti játékot a nyilazáson kívül. A ma játékkül használt angol kézijkak fölhúzására 50—70 font feszítő erő kell. A lőtávolság 60—100 yard (azaz: 55—91 méter).

Angolországon kívül még Ázsia szolgáltathat tanúlságokat. Némely ázsiai népek maig is gyakorolják a nyilazást. Schönberg utazásában írja, hogy a turkománoknál és Persiában bár a puska mind jobban kiszorítja a nyilat, folyvást találhatók íjászok. Maga a nyilveszsző minősége igen lényeges — úgymond — a lövésnél. Ha nincs nagy pontossággal készítve, félre megy a czéltől, ha pedig pontos, akkor drága. Már pedig *mindennap* folytatott hosszas gyakorlás nélkül képzelni sem lehet jó nyilast. Egy *távolabbi* czél eltalálása többnyire nem egy, hanem több nyilveszszőt kíván, melyek eltörnek, elgörbülnek stb. Tehát a kinek nincs benne módja, hogy napjában több nyilveszszőt elhasználjon, soha sem lesz belőle biztosan találó íjász.¹⁾ A chinaiaknál, kiknek íjai és nyilai hasonlítanak a közép ázsiaiakéhoz, a legkönnyebb kézj az, melynek feszítéséhez 70 font súlyt bíró erő kell; de vannak 80—100 fontos íjak is.

A persa íjásatról, a XVII. század második felében érdekesen ír *Chardin*. Az íjászatot az ifjúságra nézve a leghasznosabb és edzőbb gyakorlatnak tekintették Persiában. Nagy gyakorlat kellett hozzá, hogy a kézj fáját a tanuló kinyújtott balkezevel megfogván, jobbujával csendesen úgy feszítse meg a hűrt, hogy egyik keze se reszkessen. Eleinte könnyű s aztán mindig nehezebb íjat adnak kezébe. Csak ezen töredék, de hiteles adatok eléggé mutatják ezen ma már ismeretlen fegyver betanulásának nehézségét.

A puska, kivált az utolsó negyven-ötven év alattit értve, hasonlíthatatlanul könnyebben begyakorolható fegyver, s senki sem fogja állítani, hogy a virtuozitásig viteleiben múlhatlan föltétel a mindennap való gyakorlás. És mindemellett csak ott vannak valóban kitűnő lövészek, hol a közönséges életmód is bűzditja ezen fegyver gyakoribb használatát, — a hol t. i. a vadászat oly rendszer foglalkozás, mint Észak-Amerikában, Svájcban és Tyrol-

¹⁾ Klemm 300. l.

ban. Azt lehet mondani, mentül jobban tökéletesedtek közelebbi években a puskák, annál jobban kitűnik, mily ritka kivétel az oly hadsereg, mely löni tud. Legalább a francia-porosz háborúban egyik fél sem mutatott föl jelességet. — Lehetetlen is, míg minden állam arra fordítja törekvését, hogy mentül nagyobb mäsákat állítson a harczterre, a fegyverek tökélyét csak távolról is megközelítő ügyességet várni.

Mennyivel bajosabb lehetett pedig a nyilazás begyakorlása! Mert két múlhatlan kelléket kell megkülönböztetnünk a gyakorlásban. Egyik az, a mi a mai puskákhoz szükséges, a szem mérték helyessége és a kar biztossága, a czél találásában. A nyilnál már ez bajosabb volt. Az iv feszítő erejéhez és a vessző súlyához kellett mérni azt a szögöt, melyet a nyilvessző emelkedése képezett a horizontalis vonallal. — De koránt sem volt elég a czélt találni. Abba derékszögre kellett esnie a nyilvesszőnek s oly biztosan, hogy ne is reszkessen a czéltáblában; — továbbá, a mi legnevezetesebb különbség a puskától, az iv rugalmassága és az emberi karnak ereje kellett hogy megadja a lövés erejét, mi puskáinknál egészen a holt mechanismus dolga. A nyilnál az a lövés, mely czélba esett ugyan, de kevés erővel, egészen elveszett lövés volt. Azt pedig bizonyosnak vehetjük, hogy a ki fölteszem 50 font erejű kézívvél biztosan tudott 70 lépésre löni, az egy 100 font erejű kézívvél ugyanazon távolságra, már könnyen elhibázta. Mert a biztosság abban a mértékben kellett hogy kisebb legyen, a mily mértékben a kar izmait meg kellett erőltetni. És a ki könnyű nyillal nyulat tudott löni, ha többre nem vitte, még teljességgel nem tudott a csatában súlyosabb ivvel veszélyes lövést tenni.

Tudva van, hogy a nyíl igen-igen régi fegyver, s Európában gallok, rómaiak, s talán minden nép használta, ha egyébre nem, oly állatok vadászatára, melyeket csak messziről lehet elérni, minők a madarak. Épen ezen czélból minden népnek az ügyesség bizonyos fokáig el kellett jutnia benne. A különbség a vadász- és hadifegyver közt kétségkívül az volt, hogy a vadász nyíl kávája jóval gyengébb volt, mint a harczban czélszerű nehezebb nyílé. — A harczokban is sok, s talán minden régi nép kisebb-nagyobb mértékben fölhasználta. De épen ezért a régi írók

említésre sem tartanak méltónak, ha pl. a Pompejus seregében működött krétaiak, vagy a Tacitus által dicsért *fennek* csak a közönséges mértéket ütötték volna meg. Csak azon nemzetek lehetek híresekké ebben a fegyverben, a kik nehezen feszíthető ívekkel könnyen és biztosan tudtak bálni.

A hunnok és mongolok nyilai vívták ki számokra a fél világot, s mikor a byzanti taktikusok azt mondják, hogy az arabok, avarok, turkok a győzelmeket ezzel szokták nyerni, föl kell tenünk, oly rendkívüli erővel lőttek, hogy paizson, vas pánczélon keresztül hatottak a nyilak.

»Nevezetes és hatalmas fegyver a nyíl — mond Leo császár. . . . A görögök sok kárát vallották annak, hogy a vele való ügyes bánást elhanyagolták. Negyven éves koráig az egész lakosságot kellene gyakorolni benne.« — Mind ő, mind Maurikios ajánlja, hogy az előre, jobbra, balra és hátra lövést még pedig lőháton be kellene tanulni. De könnyebb volt ezt tanácsolni, mint megcselekedni. A görög sereg fiatalabbjainak nem adtak kezébe íjat, — s habár a sereg egy tetemes része azzal volt ellátva, az íjász nem állott az első sorba, hanem a pajzsos két első sor háta mögött ennek feje fölött nyilazott. Hogy az ily nagy ívben, s vak-tában lőtt nyíl sem erélylyel, sem pontosan nem találhatott, az kétségtelen. Jele ez annak, hogy a görögök nem bíztak nyilaik támadó képességében, mi eléggé védte volna őket, hanem elülről fedezetre volt szükségök. Azonban a nyugati nemzeteknél a nyíl, ahol használták, a csata bevezetéseül szolgált leginkább. Az egészen rendetlennek tekintett íjas sereg a tulajdonképi csatasorhoz nem is tartozott. Rajokban a homlok előtt lőtte el fegyverét, hogy az ellenséget zavarba hozza, azután gyorsan eltakarodott, hogy a közeli fegyverekkel harczoló zárt soroknak adjon helyet. A kézi viadalból állott túlnyomóan a harcz. Sem a görögöknél, sem a nyugati európaiaknál — kivéve az angolokat — a középkorban a nyíl nem emelkedett oly nagy jelentőségre, mint a magyaroknál.

A nyilas nagy gyakorlottsága mellett tekintetbe kell vennünk a nyíl és az ív készítésében való jártasságot is. Mert ha sokat tett már a kard és kőpja használatában is, melyik nemzet képes keményebb érczet használni fegyvereihez, sokkal fontos-

sabb volt a fegyver minőségének kérdése a nyílra nézve. Mert az aránylag rosz dárda vagy kard hiányait inkább pótolhatta a vivő ügyessége, mint a rosz nyiléit. Ha csak a nyilveszsző nem volt nagy pontossággal készítve, a lövés bár mily jó íjjas kezében félre ment a céltól. A nyíl és ív kellékei ezek voltak :

Tökéletes egyenes, de fölül vékonyodó veszsző, leginkább fenyőfából, kovácsolt vashegy, melyet pontosan kellett oda illeszteni ennek vékonyabb végére vagy szalaggal, vagy czérnával. Alján a nyílnak ragadozó madarak tollhegye, melyek egymás mellé sűrűn vagy fonállal, vagy valami ennyvel voltak oda illesztve, úgy hogy közös körvonaluk tojásdad legyen. A zsineg alkalmasint húr volt. Magának a nyíl kávájának, vagyis az ívnek teste vagy erős, ruganyos fából készült, s belül mintegy béllelve volt ökör, vagy vadkecske szarúval, vagy egészen szarú lemezekből volt összeillesztve, s kívül még húrok voltak rá enyvezve, hogy a ruganyosság biztosítva legyen.

Ezen leírás a középkorszaki újabbkori népek nyilairól van véve; de nem sokat különböztetett tőlök a magyar nyíl. Regino szerint a magyar ívekhez szarúkat használtak.

Ezen látszólag nem oly csodálatos kézi iparban, nem minden nép jeleskedett. Föl kell tennünk, hogy a melyik a harcban a fegyverek ezen nemzetközi kiállításában, megverte nyilával a másikat, annak kézj és nyíl ipara tökéletesebb volt a másikénál.

A nyilgyártásról bizonyosabb, mint másnemű fegyvergyártásról, hogy annak hazainak kellett lenni. Kardot, dárdát vásárolhattak a magyarok a drinápolyi gyárakból vagy hozathattak messzebbről is drága pénzen. De nyilaikat, a magok szükségéhez, s hogy úgy szóljak, kívánt caliberű íjjakat és nyilveszszőket csak magok készíthettek magoknak. Mondja is az olasz krónikás Liudprand, hogy mielőtt a magyarok a 900-dik évi tavaszi hadjáratra indultak volna, egész télen szorgalmasan dolgoztak fegyverek és nyilak készítésében. És roppant mennyiség kellett egy seregnek a nyilveszszőből. Minden íjász tegzében mintegy 40 nyilveszszőt vitt egyszerre a csatába. Ha a sereg 40,000 emberből állott 1 millió 6 százezer nyíl kellett. Minthogy csaknem oly gyorsan lehetett lőni, mint a legújabbkori puskával, néha hamar ki-

fogyott a munitió. Azért minden ily seregnek roppant mennyiséget kellett magával vinnie.

Egy külföldi hadjáratra legalább tíz millió kész nyilvessző kellett. Ha csak tíz vessző nyomott egy fontot, a teher már tízezer mázsányi volt, s közel kétezer háta ló kellett vitelére. A nyíl és ívgyártásnak folytonosnak kellett lenni, s mindkető nagy pontosságot kívánt.

Itthon gyártották, s úgy látszik, a vas nyílhegyeket is itthon kovácsolták.

Más kérdés az, vajjon mindenki maga készítette az egész nyilvesszőt és az ívet is magának vashegyével együtt, — mely hogy vas volt, mutatják az újabban fölasott pilinyi leletek is. Azt gondolom, nem. Az íjat vagy kávét egyáltalában nem. Épen mivel nagyon fontos volt, hogy az ív ruganyossága egészen a nyilas karjainak erejéhez legyen mérve, nem lehet föltenni, hogy kiki magának készítette volna. Még a mechanica mai állásában is nagy föladat volna előre biztosan meghatározni, hogy egy-egy fa vagy szarú káva épen 70 vagy épen 80 font rugalmasságu lesz. Úgy kell lenni, voltak ívgyártók, kik az általánosan divatozó maximalis és minimalis korláton belül készítettek akaratjuk ellen is különböző erejű íveket, és a nyilas harcosoknak gazdag választékot nyújtottak, kik aztán értettek annyit a mesterségből, hogy jobban kezökhöz idomítsák, mint Ulyssesről mondja Homér, hogy a hajlástól elszokott ívhez oly könnyed műértelemmel illesztette a húrját, mint az avatott művész, mikor a lantot fölhangolja.

Folyni kellett ama fegyvergyártásnak béke és háború idején, — s úgy látszik, a háború mindig sok pénzbe került; de egyszersmind sok embernek adott békés foglalkozást.

Az ebben kétségkívül remekelt ősi iparunknak azonban nagy gyengéi voltak. Egy az, hogy tárgyára nézve korlátolt volt s kevésbé alkalmas oly mellék iparágak fejlesztésére, melyek fontosak a békés fejlődésben is. Az egy nyílhegy volt vas, s ahhoz sem kellett oly sok ügyesség, mint vaspánczélok, paizsok és sisakok készítéséhez. Talán a nyílhegy készítés volt legkönnyebb a többi részekéhez képest.

Általán véve a régi m yarok nyilazásbeli virtuozitása

némileg ellentétben állott a civilizációval. A mily sok gyakorlás kellett hozzá, hogy valaki egy személyben nemcsak kitűnő kópjás, kardos, könnyű lovas, hanem egyszersmind kitűnő nyilas is legyen, — lehetetlennek kell tartanunk, hogy ugyanaz más, békés foglalkozást birjon űzni.

A haditörténet kivált újabb korban azt mutatja, hogy mihelyt egy nemzet, valamely kizárólag nála tökélyre vitt fegyverrel győzedelmeskedik mások fölött, ezek sietnek utánozni és eltanulni előnyeit.

A magyar nyilakra nézve az ellenkezőt tapasztaljuk Európában. Csak Görögország tett kísérletet az utánzásra, de az is hiányos maradt. Olasz-, Német- és Franciaországnak is igen természetes első eszméje lehetett az utánzás; de csakhamar be kellett látni, hogy az utánzás lehetetlen. Meg kell vala a nemzetnek egész életmódját s lovait is változtatni, hogy ezt végrehajthassa.

Azért az ellenkező útra tértek. Hasonló támadó fegyver helyett, minő a magyar nyíl volt, Németország császárai, Berengárnak korábbi példájára, védelmi fegyverről, s különösen a várak mentül nagyobb számban való föllállításáról gondoskodtak. A miben a német császárok utánozták a magyart, még pedig nagy sikerrel, mint látni fogjuk, a magyar taktika némely része volt. Augsburgnál saját taktikájok fordult a magyarok ellen.

A magyarok és az Árpád-házbeli első királyok alatt mind jobban békés foglalkozásokra adván magokat, lassanként nyilazásbeli ügyességök is hanyatlott, — annyira, hogy a nagy mongol invasio nyilasaival szemben oly kevésbé tudtak megállani, mint az olaszok vagy németek egykor a magyar nyilasok előtt.

Nehezítette nagy mértékben a betanulást, hogy a magyar lóhátról kezelte bámulatos ügyességgel az íjat.

Annálfogva a magyar, lóhátra ültetett vadász volt, mely fegyvernem ma nem létezik.

Napjainkban, midőn nemcsak a sokkal könnyebben kezelhető puska, hanem annak rendkívül tökélesített neme áll minden állam rendelkezésére, csaknem lehetetlen volna két annyi idő alatt is, mint a mostani szolgálati évek, oly hadsereget állítani elő,

mely egyaránt kitűnő huszár és kitűnő vadász legyen. Sok csak az egyikben is jeleskedni. — Hozzávaló életmód s egész élet kellett hozzá a gyermek koron kezdve, hogy ama két egyaránt nehéz fegyvernemben egy egész hadsereg jeleskedjék. A letelepedés s a földművelés szokásai előre láthatólag sokat levontak a hajdani magyarok katonai előnyeiből.

Kópján, kardon, nyílon kívül más támadó fegyvert pozitívítással nem említnek a Taktikák a magyaroknál. Mindamellett lehetséges, hogy volt némely *pótlék* fegyverök is. Leo ugyanazon helyén, mely nem egyéb, mint Maurikiosz szövegének kibővítése — csakhogy avarra és turkra nem czéloz, mint emez, — csaknem minden akkor képzelhető fegyver elő van sorolva, mint szükséges. Így a szekercze (tzikourion = securis), melyet a görög seeregben nemcsak favágásra, hanem valóságos csata fegyverül használtak. Egyik felén oly éle volt, mint a kardnak, másik felén ki volt hegyezve, mint a kópja vasa, s a lovas egy bőrtokban viselte oldalt. Van szó hajító fegyverről (rhiptarion vagy rhiktarion). De nincs fölemlítve, a mit sokan ősrégi magyar fegyvernek tartanak, a buzogány. Ez az ozmánoknál is inkább a parancsnokság és hatóság jelvénye lehetett, mint ma a marsall-bot. Az angoloknál a rendőrség kezében maradt valami ilyes.

Mindaddig, míg a magyarok hozzájuk hasonló népekkel harczoltak, kevés szükségét érezhették az ily súlyos, inkább zúzó fegyvernek. De a nehéz fegyverzetű, vaspánczélos s nagypajzsú görögök és frankok ellenében, kiken a kard nem könnyen fogott, az ily zúzó fegyverek szokásba jöhettek hamar, ha azelőtt meg nem voltak is talán. Mindenesetre ezek csak mintegy segédfegyverek voltak.

Azonban az elősorolt főfegyverek is oly sok gyakorlást tesznek föl, hogy a mai viszonyok közt az kivihetetlen volna akármelyik európai hadseregnél. Sőt föl kell tennünk, hogy a nyilgyakorlás költséges volta miatt az összes nemzetnek csak vagyonosabb része vihette azt a tökély magasabb fokára. Ebből pedig következtethetjük, hogy az activ hadsereg kisebb volt, mint az összes nemzetnek még szabad osztálya is, s hogy az ezen főfegyverben való jelesség szükségképi különbségei előállították a társadalmi fokozatokat. A fegyvernemet illetőleg magok a tá-

madó fegyverek még nem engednek biztosabb következtetést, — a védelmi fegyverek vizsgálata nélkül.

S a *védő fegyverek* a magyarnál hiányosabbak voltak a támadóknál.

VIII.

VÉDŐ FEGYVEREK, FEGYVERNEM ÉS FÖLSZERELÉS.

A byzanti Taktikák hallgatnak a magyarokra nézve kettőről: a *paizsról* és a *sisakról*. Pedig a régi nemzeteknél ezek voltak a fő védelmi fegyverek.

A mi a paizst illeti, maga ez a név annyira elterjedett, hogy hazáját bajos föltalálni: A középkori görögben az *pabetzion*, (*pavetzion*), mely nagy féle paizst tett, a középkori latinban *pavisorius* szó fordul elő; a francziában *pavois*, olaszban *pavese*, oláhban ugyanaz, csehben, tótban *pavéza*, északi szlávban *paizs*.

Hogy a szó nem magyar eredetű, onnan gondolható, hogy ez minden nyelvben a nagyobb fajta »*scutum*«-ot jelentette, minővel a gyalogság fedezte magát.¹⁾ A későbbi idők magyar paizsa pedig kicsiny volt. Úgy látszik, latin népektől került a göröghöz, magyarhoz és szlávokhoz a szó.

A bevándorlás korabeli magyarok nyilazói a paizst nem is használhatták. Még egészen szabad kézzel is, a mint láttuk, a kez-íjjal való bánás a legnagyobb izom erőt és a legbiztosabb pontosságot kívánta meg. Már ha épen a balkart, melyet az ív fölvonásánál egészen ki kellett nyújtani, paizs terheli, — elvész vala a támadó fegyver minden előnye. Még a rómaiak íjászai is kinyújtott balkarukat bőr pánczéllal fedezték (*manica*), mi jele annak, hogy paizst nem használhattak. Így van ábrázolva egy íjász Traján oszlopán. Vegetius hadikönyve megjegyzi, hogy a nyilásoknál a fegyver természeté lehetetlenné teszi a paizs használatát.²⁾ Maurikios szövege is mondja (62. l.): »Mert nem lehetséges jól bánni a nyíllal annak, kinek lovon ültében bal kezében kell tartania mind a paizst, mind a kezivet.«

¹⁾ Sőt törökül is a *pavois*-t Hindoglu szótára így fordítja »*böyük kálkán*« = azaz: *nagy kálkán*.

²⁾ Lásd Rich szótárát »*Manica*« szó alatt.

Mielőtt a magyarok bevándoroltak, majd mindig oly népekkel harczoltak, melyeknek szintén a nyíl volt főfegyverök. A paizs pedig nem szokott vas lenni, hanem rendesen fa, bevonva bőrrel. Ezen a nyíl keresztül hatott és benne maradt hegyével be-, tollával kifelé. Egy nyíl-záporral elborított csapat — mert igen sűrűn és gyorsan ment a lövés — oly állapotba juthatott, mint a gallok Caesar legióinak »pilum«-ja által, melyek a paizsba sűrűn bezövekelték magokat, a galloknak el kellett dobniuk az alkalmatlanná lett védő fegyvert. Kivált az íjász mit csinált volna a nyilaktól ily borzas paizsával? Hátára legkevesbé veteti vala.

Ezért mondják a byzanti Taktikák, hogy íjas nemzetek ellen legjobb fegyver az íj maga; mert az íjász mikor lő, fedetlen, s legkönnyebben nyíllal sebezhető. E szerint íjász népek nem a védfegyverekben, hanem a hasonló támadó fegyverben találták a védelmet.

A perzsák, kik ellenében ezen tanács van adva, szintén kitűnő nyilazók voltak.

Ezekről ezt mondja a byzanti Taktikus, hogy íjjal és karddal fegyverkeznek; de nincs említve náluk sem a paizs. Továbbá az van mondva róluk, hogy nem szeretnek dárdás gyalog tömeggel összetűzni; mivel közelről a nyíl nem használható, kópját pedig és paizst nem viselnek, melylyel rohamot bírnának intézni a csatában. ¹⁾

Mint ebből látni, a dolog természete szerint is, a paizs nem más, mint a kópja ellen volt alkalmas védfegyver, s azon lovasok viselték, kik magok a tömeges rohanás fegyverét kópjával szoktak harczolni. A szűrő fegyverek fölfogására volt jó.

A paizs használatára vannak némely történeti adatok a magyarnál. Így Konstantin császár azt hallotta a X. században, hogy az azelőttiben a magyarok *kozár* szokás szerint Árpádot paizsra emelve választották vezérül. Tehát a kozárnál volt paizs. A dunai bolgároknál is volt a IX. században. Theophanes szerint mikor a bolgárok Konstantinápoly alatt különböző hadosz-

¹⁾ Maurikios szövege, 257. l. és Const. Porph. Mevrsiusnál VI. 1411. lap.

osztályokban állottak volt ki, paizsuk is csillogott az aranytól, ezüsttől.

Igy föltehető, hogy a magyarok közt is volt már paizs a bejövetelkor. De az áll, hogy nem volt általános védfegyver. Mert a németekkel vívott csaták s egész taktikájuk mutatja, hogy paizsos és nehéz fegyverzetű népekkel szemben, míg a nyíl meg nem rongálta soraikat, rohamokat nem intéztek. Legfeljebb egyes hadosztály lehetett paizsos, sőt igen valószínű, hogy csak a főemberek viseltek ilyen — s mindenesetre idegen szokás utánzása volt, mind arabnál, mind kozárnál, bolgárnál és magyarnál. Úgy lehet tekinteni, mint kezdetét a nehéz lovasság meghonosultának, melylyel együtt járt aztán az íjászság elhanyaglása későbbi időkben.

A másik védfegyver, melyről a Taktikák világosan nem szólnak a magyarnál, a sisak.

Ha a paizs különösen a szűrő fegyverek ellen szolgált védelmül, a sisak kiválóan a vágó fegyverek ellen volt alkalmas. Azonban igen hihető, azért hallgatnak róla a Taktikák, mivel a magyarok nem viselték általánosan. Az égalj mostohaasága mellett öltözetnek nem volt czélszerű. A magyar, mint a bolgár, egészen rövidre nyírta s talán le is borotválta haját. A sisak hosszú hajú népeknél volt valamivel kényelmesebb. ¹⁾ Lindprand 968-ban Konstantinápolyban járván, a bolgár követről azt mondja: »magyar módra volt nyírva a haja és lánczövet viselt.« ²⁾

A német és görög harczmódja mellett a sisakot nem is viselni kellett, hanem kizárólag a csata idejére föltenni — csatáik rövid ideig tartottak. A magyar nemcsak hosszabb hadjáratokat tett, hanem csatái egy egész, vagy két napig is eltartottak. A sisakos sereg ellen a könnyebb fegyverzetű népek gyakran jártak el úgy, mint a góthok és hunnok Drinápolynál, Valens serege ellen, melyet úgy tettek tönkre, hogy a nagy hőségben egész nap halasztották a megütközést, mi miatt a római-görög sereg ütközet nélkül is teljesen kifáradt.

Azonban a könnyebb fegyverzetű népek is fedezték némi-

¹⁾ A magyarok rövid hajáról Regino: »Capillum usque ad cutem ferro caedunt.« Pertz Mon. I. 600 l.

²⁾ Pertz. Mon. Scripts. III. 351. l.

leg fejöket a kard ellen. De sisak gyanánt is a magyar alkalmasin inkább öltözetet viselt, mint valóságos védfegyvert. Résztint prémes, résztint nemez süvege lehetett — kalpagja vagy kalapja.

A nemez, mint Maurikios előadásából kitűnik, nagyon használt kelme volt az avaroknál s kétségtől a rokon népeknél is.

Fővegül ma is ezt használják leginkább. A magyar úgy látszik, nemez fővegét is elülről egy tenyérnyinél szélesebb ércz lemezzel fedezte, mely díszül is szolgált fénye által, de alkalmas volt egy vágásnak ellenállani. A nemzeti muzeumban a szolvai leletek közt két ily érczlap látható, melyek nyilván a süveg első részét fedették. Egyikén ma is belülről oda van tapadva a nemez, melyre ragasztva volt. Olyformán nézhetett ki ez a fővegen, mint a mai csákon elől a címeres rézlap. Külföldi krónikák említik a magyarok fényes sisakját; de távolról ezen széles érczlapok ragyogása ugyanaz lehetett, mint az egész sisakoké. Oly helyzetben, minőben a krónikás lehetett, káprázni is szokott kissé egy-egy különben is a realis világ tüneményeire nézve érzékekkel nem bíró ember szeme. A higgadtabb lelkiállapotban szemlélt byzanti taktikusok alkalmasint a fegyverek közt a sisakot is említik vala. A nemez vagy prém süvegről azért hallgatnak, mert nem fegyvernek, hanem ruházatnak tekintették. A védfegyver nevet csak féligmeddig érdemelte volna.

Így azt gondolom, hogy a hol Maurikios szövege sisakot ajánl a görög lovasnak, melynek tetején egy kis tollcsokor lengjen, ebben nem a keleti népeket utánozza — legfeljebb a csokor lehet utánzás. Azonban a magyar ezt is elől, az említett érczlap fölött, nem pedig a süveg közepén viselhette.

A fejen kívül a váll az, mit a vágó fegyverek ellen volt szükséges leginkább fődözni. És erre való volt a gallér, mely Maurikios szerint kerek alakú volt, — s alkalmasint, bár nem mondja, vállhegyig leért s köröskörül takarta a két vállat, a mell és hát felső részét. Alakjára nézve az, a mi a mente prémes és a köpenyeg posztó gallérja.

Az avarok, s kétségtől a magyarok is, mint Maurikios fönnidézett szövegéből kitetszik, inkább köpenyeghez, mint mai mentéhez hasonló felső öltözetet viseltek. Hosszúnak, bőnek kel-

lett lenni. Egy részben arra szolgált, hogy eső ellen védje az íjj és nyíl tokot, eltakarja a fegyverek csillogását az ellenség elől, — de egyszersmind védelmül a nyilak ellen. Tehát mintegy surrogatuma volt a paizsnak, csakhogy bő újjai levén, a két kar szabad használatát nem gátolta, — és leérvén térden alól, a czombot és térdet is fődözte.

Az alsó, testhez álló kabát, vagyis dolmány vagy ködmön, melyet öv szorítván a testhez, nevezték talán a görögök »Zosztá-*tion*«-nak, néha ércz-láncz szövettel vagy ércz és csont pikkelyekkel fődött pánczél volt. Mint Leo császár mondja, a magyarok közt vannak, a kik vaspánczélt viselnek.

Lovaikat is némelyeknek vas pánczél takarta, vagy pedig nemez takaró.

A lábat, miről Maurikios szövege nem szól, kétségtől csizma fődte. A sarkantyú használatát Leo szövege ajánlja a görög seregben. Görögöknél, rómaiaknál a tulajdonképi csizma nem volt használatban. Az ő lábbeliök maradékának inkább a bocskor tekinthető. Egy talp fölkötvé szíjjakkal a lábra. Ezenkívül volt hadban szíjból vagy vasból a lábszár pánczél (periknémis). ¹⁾ A régi görögöknél a sarkantyú sem volt meg pternistera név alatt. Nem tartom lehetetlennek, hogy Leo szövege avar és turk viselet utánzását javasolja az illető helyen, mely ismét nem egyéb, mint Maurikios fönnidézett helyeinek kibővítése.

A mi a föntebbi öltözet részek anyagát illeti, Maurikios előadásából világos, hogy avarok (és magyarok is) nagyban használták és gyártották a nemezt, s részint pánczél gyanánt, részint öltözetül szolgált. Még fényesített nemez készítéséhez is értettek a magyarok.

A szűr és guba ezen szokás maradványa lehet. De meg kell jegyezni, hogy Maurikios idézett helyeinél nem kell mindent

¹⁾ Leo VI. 4 §. 581. l. azt mondja Leo, viselni kell periknémist mit most podopsellának neveznek, és némely pternisterát (sarkantyút). A periknémis magában inkább csak a csizmaszárnak felelne meg, de hogy mindjárt rá a sarkantyú következik, arra enged következtetni, hogy podopszella alatt egész lábbelit értett egy darabban. Fentebb, láttuk, a lovas lábbeliét Leo császár »lórosokon«-nak is nevezi.

szó szerint alkalmazni avarra és magyarra, a mit a görögöknek ajánl. Így tudva van, hogy görögöknél és rómaiaknál soha sem terjedt el a prémes öltözet s prémes bélések. E helyett ők len vagy szőr szövetet használtak, — s ők is, valamint a németek, a nemezt sokfélekép alkalmazták. E szerint lehetséges, hogy a hol a magyarok prémet vagy bőrt viseltek, a görög taktikus a nevezett kelmék valamelyikét ajánlja, megtartván a formát. Így, mint láttuk, a vállat fedező kerek gallérra nézve. A nemez, mely az avaroknál használtatott, úgy látszik, czélszerűbb volt a szöveteknél a szűrő és vágó fegyverek ellen, mint pánczél. A németek is használták. Eckehard krónikájában olvassuk, hogy mikor a magyarok Sz.-Gál kolostorához közeledtek, a barátok kezdtek paizst készíteni veszsző fonadékból, melyet kívülről nemezzel vontak be. Ezen ellentálló tulajdonánál fogva volt czélszerű a fejvédelmezésére is.

Regino krónikája, melyben átalán sok esztelen állítmány foglaltatik a magyarokról (s némely másokról is), azt mondja: »a gyapjú és öltözet használata előttök ismeretlen, s habár örökös hideg bántja őket, csak vadállati és nyers bőrökkel takaródnak.« ¹⁾ Ha ezt oly ember írná, ki a legdéliebb európai vidékeken kívül soha más tájat nem látott, elfogadható volna az író saját fölfogásának. De a ki Németországon elég prémes ruhát láthatott, az csak valamely déli ember nyomán hallomásból szólhatott kicsinylőleg a gyapjunál sokkal díszesebb prémes öltözetről. — Különbén Regino tudatlansága kitűnik abból, hogy a nemezt, mely gyapjúból s gyapjuféléből készült, nem említi. Még kevésbé tudja, hogy a magyarok selyem szövetekeket is viseltek, Byzancz felől kapván ilyeket.

A magyarok előkelői vaspánczélt is kezdtek használni magok és lovuk védelmére.

A mi a fűlszerelés más részeit illeti, érdekes fölvilágosítást ad arra nézve Maurikiosnak a szakasz elején idézett több helye, kivált ha kiegészítjük Leo szövegének megfelelő helyeivel. ²⁾

¹⁾ Pertz. Mon. I. 600. l.

²⁾ Maurikios szövegének kibővítései, mint többször idéztem, Leo V. fejezetének első szakaszaiban foglaltatnak, s variánsokkal ismételtetnek a VI. fejezet első szakaszaiban.

Pulszky Ferencz fölolvasása után az »avar leletekről« bizonyos az, hogy a kengyelt, melyet a rómaiak nem használtak, az avar és turk népek hozták divatba. A legrégibb ismert kengyel vas az, melyet a szentendrei avar sírban találtak, s a VI-ik századnál nem régibb. ¹⁾ A görög seregben már a IX-dik században el volt fogadva, sőt a sebesültek fölszedésére oly háts lovakat ajánlanak, melyeknek két rendbeli kengyel vasa van. — A nyereg, kivált a mint Maurikios ajánlja, oly nagyságban s bozontos bőrrrel fedve, — ezzel együtt szintén avar-turk behozatal Európába. A lópatkót Maurikios szövege kifejejtette; de benne van Leo szövegében a megfelelő helyen, mely így szól:

»Legyen nagy nyeregtáskájok (a lovasoknak), benne gyujtószerieik — bőr lábbeliek²⁾, *vasból való, hold alakú sarkok* a hozzá való szögökkel,³⁾ ráspolylyal, árral« stb. Ezen félhold alakú vassarok nem egyéb, mint a lópatkó. Körüírása is mutatja, mily idegen tárgy volt az a görögöknél.

Jellemző volt az avarnál és turknál az öv. Mint láttuk, a görögöknél, franknál a kard a vállról függött le egy szíjon, míg a magyar alaku kard az övhöz volt csatolva. Az övhöz volt csatolva mind az ívet tartalmazó tarisznya, mind a 30—40 nyilat kényelmesen magába foglaló tegez, mely utóbbinak ráhajló bőr fedeleből ítélve, a mai fedeles szőrtarisznyához nagyon hasonlíthatott, csak hogy a tegez kétségkívül bőr volt.⁴⁾

Mindezekből az tűnik ki, hogy a magyar lovas hátát és vállát semmi sem terhelte, a test felső része egészen szabad volt. Ellenben övéhez oly sokféle volt akgatva, hogy a gyalog harcra kevésbé volt alkalmas — s azt gondolom, ez a fő ok, a miért a magyart és hunt lovától elválhatlannak írják.

De kitűnik az is, mily szoros a kapcsolat a népek ruházata és hadi felszerelésök közt, kivált a védelmi fegyverek és az öltö-

¹⁾ Pulszky »Akadémiai Értekezése« 1874.

²⁾ Pürekbola kai yskas, lórosoka.

³⁾ »pedila selénaia sidéra meta karpion autón.« Innen vettem szabadságot fenntebb a *pediklont* is, mit eddig béklyónak fordítottak, patkónak fordítani.

⁴⁾ Egészen elhibáztak azok a rajzok, melyek a tegezt vagy puzdrát a magyarnak a hátára teszik. Ez csak gyalog íjásznál volt szükséges.

zet a magyarnál csaknem azonos. A védő és támadó fegyverek pedig szoros kapcsolatban állanak. — Azonban, mint hátrább érinteni fogom, már régi népeknél volt különbség a nép harczoló és nemharczoló része közt viselet dolgában.

A mi a támadó és védő fegyvereknek összefüggését illeti, abból e helyen különösen a fegyvernem kérdését kísérel meg földeríteni.

A rómaiak, sőt már a régi hellének előtt nem voltak egészen ismeretlenek az íjász ázsiai népek. De a római birodalomra csak a Krisztus születése előtti 53-ik év óta váltak veszélyesekké, mikor Crassus fényes seregét az íjász parthusok teljesen megsemmisítették. Ezután római és görög írók arra méltatják, hogy a hadi szervezetekről írt könyveikben ismertessék fegyvernemöket.

Jobbnak tartom a görög római közvetlenebb fölfogás szerint mutatni be a magyarok fegyvernemét, mint a mai eszmék szerint, melyek sokkal közelebb állanak ugyan a régi skytha harczmodorhoz, de éppen azért nem mutatják föl az ellentéteket, melyek históriailag tünédeztek föl a többféle népek fegyverzete dolgában.

Veszem a Krisztus születése után II-dik századbeli Arrian »Taktiká«-ját. Miután ő a gyalogságot fegyvernemre nézve három osztályba sorozza: nehéz pajzsu, könnyebb pajzsu, s végre pajzs nélküli íjász, egészen könnyű gyalogságra, a lovasságot hasonló módon különbözteti meg, írván:

A lovas sereg vagy nehéz pánczélu (kataphraktos) vagy a nélküli (aphraktos). Az elsőnek mind embere, mind lova vaspánczéllal van oltalmazva. A pánczél len szövet, bőr, s szarú vagy csont pikkelyekkel van borítva. Ellenkező a pánczéltalan lovasok fegyverzete. Némelyike dárdát vagy kópját visel fegyverül, másika csupán hajító fegyvert (akrobolistai). A dárdások megrohanják az ellenség sorait s dárdájokkal harcolnak, vagy pedig kópjával, melyet hajításra használnak, mint az alánok és szarmaták. Az íjászok távolról használják a nyilat, mint az örmények és némely parthusok, *kik kópját* nem használnak. Az előbbi neműek közül (t. i.: kik könnyű lovas létökre is kópjasok) sokan pajzst viselnek, s pajzsosoknak neveztetnek, mások *pedig csupán dárdával vagy kópjával harcolnak*, a kik kópjasoknak nevez-

tetnek. Hajítóknak (akrobolistai) neveztetnek pedig, kik kézi viadalba nem bocsátkoznak, hanem távolról hajtják fegyvereiket. Ezek közül némelyek hajító dárdákat vetnek s »tarentinek«-nek neveztetnek, mások nyilakat s ezek lovas íjászoknak (hippotoxotai) mondatnak. Ezen tarentinek közül némelyek csak távolról csatáznak, mások miután kihajították dárdájokat, kézi viadalba mennek át erre fenntartott kópjával vagy karddal. S ezeket is könnyű lovasoknak nevezik.«¹⁾

A fentebbi leírásból az tűnik ki, hogy tulajdonkép a lovasok is szintűgy három féle fegyvernemre voltak oszthatók, mint a gyalogok: nehéz lovas, a ki vaspánczélt és pajzsot viselt, könnyű lovas, ki egyiket sem, hanem hajító dárdával vagy nyillal csupán távoli csatával zavarja az ellenséget, s a kettő közt a közép fegyverzetű — vagy mai nyelven sorlovasság, mely miután kilőtte távolról szolgáló fegyverét, azonnal a kézi viadalra tud átmenni, kópjával vagy karddal. A hajító dárdával harczoló paizst is viselhetett hozzá. Az ilyennél ha nem is nehéz vasvért, hanem könnyebb pánczél alkalmas fedezet volt.

A magyar lovasság ezen középfajhoz tartozott. A nyíl megnyitotta az ütközetet, a kópja és kard eldöntötte rendezett soros roham által.

Volt-e némi munka-felosztás a magyar seregben, hogy egyik dandár kiválóan íjász, másik kiválóan kópjas lett volna — azt bajos eldönteni.

Nem tehetjük föl azt, hogy a magyar lovasok valamelyikénél a lövő fegyver hiányzott volna, oly kevésbé, mint ma a karabély vagy pisztoly. A byzanti Taktikák azt javasolják, mindenkinek kell íjat adni kezébe, még olyannak is, a ki nem tud vele banni — majd betanúlja.

A Taktikák továbbá azt állítják, mint láttuk, hogy a magyarok *többsége* kétféle fegyverrel harczol: nyillal és kópjával s jól tudja egyiket a másik után, szükséghez képest előrántani. Ebből az látszik, hogy nem mindenik, nem az egész sereg volt ily módon fegyverkezve.

Minthogy a lövőfegyver nem hiányzott senkinél, hiányzott

¹⁾ Arrian, Scheffer kiadása, 5. és 6. §.

kétségkívül a kópja sokaknál, melyet czélszerűen pótolhatott a kard.

Egy része tehát a seregnek kardos, más része kópjas volt — nyilas mindenik.

Általán e keleti népeknél a távoli fegyveren, a nyilon kívül, közeli fegyvernek a kardot lehet ez eredeti, ősi fegyvernek venni, — a kópja az Európával való érintkezés jele. Így a byzanti Taktikák előadása szerint a persák nem használták a kópját, — fegyverök nyíl és kard.¹⁾

Már az arabok, kikről ismételve emelik ki, hogy sokban a görögök utánzóivá lettek, nemcsak használják a kópját, hanem ez által mintegy aránylag nehéz lovasságot teremtettek, mely tömeges rohamokat tett a csatákban.²⁾

Tehát az arab már átmeneti fokozatot képez a tulnyomóan íjász népektől a nehéz fegyverzetűekhez. Hasonlókép a kozárok-nak is volt kópjájok. Ibn Dasta szerint a bolgárok is használták.³⁾ De az avaroknak is volt kópjájok — ilyennel veszik üldözbe a fogságából menekült Grimoald királyfit.

Csakhogy ez a fegyver, mely tulajdonkép a nehéz lovasság fegyvere volt Európában, a keleti népeknél sajátos használatot nyert részint a lovak minősége, részint a paizs hiánya miatt. Azon stadiumban, melyben a magyar lovasság volt a bevándorlaskor, úgy vehetjük inkább, mint a sorlovasság fegyverét; nem pedig mint nehéz lovasságét. Sőt talán inkább közeledett ez által a könnyű lovassághoz; mert alkalmasabb volt a bontott sorokban való viadalhoz.

Ha csak a két fő fegyvert vesszük is, azok örökös gyakorlása múlhatlan nagy befolyással voltak a nemzet jellemére. A kard a merész s együttes bevágás, a gyors elhatározás fegyvere. A nyíl a nyugodtságé. Hidegvér nélkül még kevésbé lehetett

¹⁾ Maurikios és Konstantin szövege a persákról külön szakaszt tartalmaz.

²⁾ Leo csak érintve a persákat, nem ezekről, hanem az arabok-ról szól tüzetesebben.

³⁾ Rössler, Rom. St. a Toldalékban. A kozárokról világosan állítja, a bolgárokról azt mondja — teljes fegyverzetök van, — mit nem állítna egy arabs, ha a kópja hiányzik vala.

valaki jó nyilas, mint ma jó puskás. Leo császár dicséri is a magyarok óvatosságát, kik mindent megfontolva, számítással intéznek harcaikban.

Ezenkívül a nehezebb védelmi fegyverek hiánya — melyekről inkább a lovak, mint emberek fedezése kedvéért gondoskodtak, — szükségessé tette, hogy mind a kardot, mind a kópját a magyar hárítónak is használja, s így a kézi viadalban való hajlékonyságot és könnyűséget megszerezze. Ezen testi ügyesség szellemiekre átvive szebb kiadásában leleményességet, szellemi alkalmazkodást fejtett ki, elfajulásában cselet és ravaszságot, melylyel a byzanti írók vádolják a magyarral rokon szokásu népeket.

Sokkal kevesebb ügyességet és gyakorlatot kívánt a magyaroknak X-dik századbéli ellenségeitől, a németektől az ő fegyverzetük, melyben a Taktikák szerint első helyen áll a *paizs*, aztán jön a dárda és végre a kard, mely alatt hosszú és nehéz kardot kell kétségkívül értenünk, — habár, mint a görög seregben, mellette használhattak egy rövidebbet is.¹⁾ Mily hosszú volt a kard, bizonyítja az, hogy már Nagy-Károly, mikor legyőzte a németek nagy népét a szászokat, azt rendelte, hogy mind le kell vágni, a ki az ő kardjánál magasabb. Hihető, hogy a 14—15 évesekre még nem szólt a törvény, s a vakbúzgó istentelenség ezen kardja 4—5 lábnyi hosszú lehetett. A vasiparnak eléggé ki kellett fejlődve lenni; mert bronznak vagy gyöngébb vasnak ily hosszúság mellett oly vaskosnak kell vala lenni, hogy két kézzel is bajos lett volna emelni. — Ha pedig vékony, nagyon könnyen eltört vagy elhajlott volna.

De más forrásból világos, hogy a németek a X-dik században hosszú karddal harczoltak. Mikor Liudprand püspök

¹⁾ Egy igen szerencsétlen félreértésre vezető hiba csúszott be a Taktikák mindenik szövegébe. Egyik »spathiois kontois«-t, a másik »spathiois kontoterois«-t ír, mi rövid kardot, s rövidebb kardot tenne. De históriailag ki lehet mutatni, hogy ellenkezőleg hosszú »spathá«-jok volt a németeknek. Viselhettek azonban rövidet is a hosszú mellett, — emez a vállról, amaz az övről szíjon függött le, épen mint a görögökre nézve mondják a Taktikák. Itt is hiányos kivonatnak mutatkozik mindenik szöveg.

968-ban Nikephorosnál járt követségben, ezen jeles hadvezér császár a követ némely dicsekvéseire többek közt gúnyosan mondá: »Hiszen a te urad katonáit a nagy paizs, a súlyos páncél, a *hosszú kard*, a nehéz sisak képtelenné teszi a harcra,« — hozzátevén még a németek ügyetlenségét a lovaglásban, s evés ivásbeli mértékletlenségét.

A dologban meg van a boszúság tulzása; de a fegyverzet minőségére nézve elfogadhatjuk valónak Nikephoros megjegyzését. — Azonban zárt soros gyors szembeütközésnél a magyar fegyverzet határozott hátrányban volt a német mögött, a mit byzanti Taktikák világosan kiemelnek.

A nyugateurópaiak fegyverzete inkább a defensívában volt erős, s kiállításra nagyobb mértékben előmozdította az ipart, — ámbár aligha jóval előhaladottabb volt az a magyarénál még a IX. században.

A magyarok felszerelése a nyíl- és kéziv-gyártáson túl az ipar többféle nemét teszi föl. A vas nemcsak nyíl- és dárda hegyül, hanem kardélül szolgált, sőt a kengyel, lópatkó és szögek használata a vas igen elterjedt fogyasztását és a kovácsmesterség nagy mérvű gyakorlását teszi föl. Mert mindezt nem lehetett kizárólag külföldről szerezni meg. — A csiszárság, (kard- és kézivgyártás) mily fokra emelkedhetett, bizonyosság rá a hajnyírás, s talán borotválkozás divatja.

A szűcs mesterség a czérnafonás gyakorlatát teszi föl; s a kendert és gyapjút kétségkívül szövetek készítésére is fordították, — említve levén a bolgárok szőrszövetből készült öve. — A csizmadia és szíjgyártó együtt vándorolt be a magyarral, s vele a varga vagyis a tímár. A kalapos mesterség több oldalu volt, mint ma.

A kényelemre és fényüzésre is kiterjeszkedett az iparosság. A IX. és X. század legmíveltebb népének, a görögnek írója dicseri a magyarok sátrait mint legszebbeket és kényelmesebbeket s utánzandóknak véli. — Az ujjas, bő és hosszú felső öltöny, melyet a Taktika szintén ajánl a görög lovasságnak az avarok példája nyomán, polgári viseletté is lett Konstantinápolyban, s a császárok is viselték. — Konstantin császárnak az udvari szer-

tartásokról írott könyvében az van rendelve, hogy az udvari ebédre a »turkok« és »kozárok« küldöttei saját dolmányaikban (*kabadion*) vezettessenek be.¹⁾ A »kabadi« szó meg maradt az új görögben, s tesz hosszú felső öltönyt, mintegy kaftánt vagy palástot. Ducange szótárának idézeteiből látjuk a *kabadion* szó alatt, hogy a görögöknél a szóval együtt elfogadtatott ezen viselet.²⁾

Ugyanazon szótár szerint némely byzanti írók a *kabadion* persá viseletnek tartották. E szerint a magyar és kozár ebben a tekintetben egyeztek a persákkal.

Különben megjegyzendő, hogy a magyar és bolgár hadi szokások mindenik közt legjobban a persákéihoz hasonlítottak. Nemcsak leírásban, hanem rajzban is ezt közli Rawlinson a persá felső öltönyről: »Újjas köpenyt vagy nagy kabátot, bokáig érőt viseltek néha a persák. Elöl szíjjakkal vagy zsinórral (*string*) volt összerakva, s hanyagúl állott a vállon. Újjainak rendesen nem vették hasznát, melyek üresen csüngöttek le viselője oldalán.«³⁾ Ezen panyóka viseletmód egészen magyaros; mind a gubát, mind a mintét így viselik. A persá guba leírása egészen egyeznék a magyar lovas fent leírt hadi köpenyével, csak a kerek gallér hiányzik róla. Nem lehetetlen, hogy ez külön darabja volt az öltözetnek s a galléros kabát hadi, a gallértalan béke időbeli viselet volt.

Ezenkívül, miről a byzanti Taktikák nem szólnak, a bő újjú ing is megvolt a persáknál. A kit a király elébe vezettek, a bő ingujjba tartozott rejteni kezét s nem mutatni, míg a kihallgatásnak vége volt.⁴⁾

A bő ing és bő gatyá megvolt-e a beköltözött magyarnál, mint viselet, — arról nincs szó a byzanti írókban, — s annál kevésbé találjuk annak görög utánzását. — Ellenkezőleg a hadi cél a karra és lábszárakra nézve a szűkebb pánczélszerű fedezetet

¹⁾ De ceremoniis II. k. 52. fejezet.

²⁾ Azért Miklósics itt is felületesen jár el, midőn szlávból kölcsönzött szónak mondja ezt, a cseheknél (s csak a cseheknél) is megvan. Avar, bolgár, kozár vagy magyar mind a szó, mind pedig a tárgya.

³⁾ Rawl. IV. 189. l.

⁴⁾ Ugyanaz. Rajzban is látni Rawlinsonnál egy persá kocsist, kinek, a mint jobb kezét föltartja, bő inge egészen a válláig van magától visszagyűrődve.

javasolta, s ennek maradványa lehet a szűk magyar nadrág. Már abban a régi időben lehetett különbség a hadi és polgári viselet, vagy is a harczos úr és a nem harczoló paraszt öltözete közt.

Annyi mindenesetre áll, hogy a felső ruhát, melyet magyar és kozár viselt Byzanczban, nemcsak kényelmesnek, díszesnek is találták, — s valószínű, hogy megvolt kerek gallérja is.

A tisztaság kérdése fontos a régi magyaroknál a vallás s nemzetiség eldöntése szempontjából is. Tudva van a nagy különbség, mely ezen tekintetben volt a mongolok és más ázsiai népek közt. Az előbbieket vallása a piszkosságot, többieké a tisztaságot tette szent kötelességé. A tudós, de szerfölött kuszált, zavaros eszejárása s jellemére nézve sem tisztaság-szerető Schlözer, ha jól emlékszem, a magyarokat a mongolosan mocskos ázsiai népek közé sorozta. Azonban elfelejtette, hogy a magyarok épúgy mint a mohammedánok, a tisztaság érdekében mondhatni kopaszra nyíratkoztak, s hogy mozsdatlan népnek sem sátrát, sem kabátját nem tartották volna utánzandóknak a byzanti császárok. Ezenkívül elhallgatta, a mit ő is tartozott ismerni, hogy a magyarok rendes szokásai közé tartozott a fürdés, s tábori bútoraikhoz a fürdő, mely annyira kényelmes és célszerű volt, hogy Konstantin császár is utánzandónak tartotta. Tartozik — mond Konstantin — a tábor rendező vinni (a császár számára) turk fürdőt, azaz: skytha csergát bőr medenczével.¹⁾

A fényűzés kedvelésére mutat az a sok tollcsokor, melyet a süvegen, a ló elején, utolján és fején, sőt még állán is mutat föl a byzanti író, s a mit mind, mint valami szépet utánzásra méltónak tart. A már fölászott s még fölászandó pogány sírok bővebb fölvilágosítást fognak adni a fényűzés szeretetéről s minőségéről. A Taktika írója, mint láttuk, a harc erkölcsi oldalához tartozónak véli, hogy a harczos díszesen jelenjen meg a csatatéren.

A hadi felszerelésre nézve Maurikios utánzandónak tartja az avarok és magyarok szokását a vizen való átkelésekben. — Talpakon és tömlőkön szoktak ezek történni. A tömlőket kétségkívül magával vitte a sereg, a talpakat a hely színén szerezhetette.

¹⁾ Szabó i. m. 160.

Nem lehetetlen, hogy a görögök vagy az avarnál, kozárnál, vagy a bolgárnál tapasztalták, hogy a tábor elnevezése is a tömlő szóból lett. A görög nyelvtől idegen hangzású »touldon«, melylyel a podgyász tábort nevezik a IX. század görögjei, legjobban származtatható a török nyelvben maig is meglevő »*tulum*« szóból, mely egyértelmű, sőt egy gyökű a magyar *tömlő*-vel. ¹⁾

Végre ki kell emelnem, hogy a magyar sereg fölszerelésének leírásában egészen hiányzanak a várostromhoz szükséges szerek, kivéve tán azon tüzes anyagot, melyet Leo említ, bár homályosan, mint láttuk, a lovas tarisznyájában a patkó mellett. Azt kétségtől nyilakra tűzve lőtték az ellenséges várba vagy táborba.

A fönn vázolt hadi fölszerelés dolgában szigorú felügyelet és ellenőrzés uralkodhatott. A bolgárokról, kiket hadi szokásaikban a szemtanúk oly egyezőknak láttak a magyarokkal, ezt találjuk följegyezve:

»A csatára indulás előtt a főnökök kiküldik legtapasztaltabb és hívebb emberök egyikét, hogy megvizsgálja a harczosok lovát és fegyverét. Jaj annak, a kinél ebben hibát találnak: — büntetése halál volt azonnal.« ²⁾

S megjegyzendő hozzá, hogy a mint láttuk, a ruházat maga hozzá tartozott a hadi fölszereléshez — a mi annál költségesebb volt. Ebből kitűnik egyfelől az, hogy nem az állam adott, mint ma, fegyvert és lovat a zsoldosnak, hanem az annál szigorúbb ellenőrzést gyakorolt. Másodszor világos ebből is, hogy ezen népek serege nem lehetett néphad, hanem válogatott és vagyonosabb emberekből s a legjobb lovakból volt összeállítva. — Nép és hadsereg nem volna egy értelmű. — Utóbbi tagjai szükségkép kiváltságos osztályt képeztek, — annál inkább, mentül több oldalú gyakorlat, s tegyük hozzá, vagyonbeli elsőség kellett arra, hogy valaki jó harczossá váljék.

Azok, kik szabad ember létökre nem voltak képesek szegénységüknél fogva kellően fölszerelni magokat, vagy kik nem

¹⁾ Anonymus »tulbu«-ja is, melyen a magyarok a vizeken átkelnek, ilyest jelenthet.

²⁾ Arabs írók után Jirecsek. 133. 1.

találtak gazdát, kiknek zsoldjában harcoljanak, honn maradtak. Szükséges volt otthon is hagyni fegyvereseket a család és vagyon védelmére. És csakugyan szoktak is ily fedezetet hagyni otthon a magyarok, midőn gyakran külföldi hadjáratokra indultak, mint az Etelközből való bevándorlást megelőzőtt katasztrófából tudva van.

Alkalmasint nem a tulajdonképi sereg egy két hadteste volt ez, hanem a nemzet mind a nyolcz táborának említett fölölege. És ha az, a mit csak valószínűségkép hozok föl, ténynek volna bebizonyítható, — akkor ténynye válnék az is, miszerint már Árpád idejében különbség volt téve a magyar hadsereg azon része közt, mely külső hadjáratokban is tartozott szolgálni, s azon másik közt, mely csupán a haza határain belül tett szolgálatot, — mely utóbbi osztály társadalmilag a kismenességnek felel meg.

IX.

A MAGYAR TAKTIKA.

Miután szemlét tartottunk a magyar sereg fölött álló helyzetében, vizsgáljuk mozgásaiban is. Miután a gépezet egyes darabjait s részleteit, a mennyire lehetett, az utolsó patkószegig láttuk, s rendeltetésökre némely következtetéseket vontunk, szemléljük a gépezetet működése közben.

Bármilyen jó fegyverek, a legkitünőbb ló és fölszerelés nem ad vala előnyt a magyar seregnek, ha taktikája nem felel meg a fegyverek minőségének s a hadi művészet alapelveinek. — Mint látni fogjuk, a magyar sereg némely vereségeit is nem az okozta, mintha ellenségei a fegyverzetet vették volna át a magyartól, hanem egyedül az, hogy taktikáját tanútták el, — míg a magyarok idő folytán elbizakodva hanyagokká lettek a hadvitel ezen lényeges részében.

A hadi rend és fegyverzet leírásában, hogy ezek minőségét világossá tegyem, kénytelen voltam ezek rendeltetését ismertetni s így sokat elmondani, a mi a taktikára tartozik. De maradt még nem egy oldala ennek, mi bővebb fölvilágosítást kíván.

A magyarok taktikája két szempontból vizsgálandó a fegyverzethez képest: a nyíl és a közeli fegyverek szempontjából.

A nyíl mindenesetre legjellemzőbb és fő fegyvere volt a magyarnak. Ha gyalog lett volna a magyar, a mai vadász csapatok fegyverneméhez soroznók. Mint lovas íjászt mind a régi, mind az újkori kategóriák szerint a könnyű vagyis nem rendes lovassághoz számíthatjuk.

A Taktikák erre vonatkozó helyei közül már fölhoztam azt, mely szerint a magyarok egy része kettős fegyvert viselt: hátán kópját, kezében íjat, s egyszer egyiket, másszor másikat használja a szükséghez képest.¹⁾ Leo szövege hozzá teszi még, hogy »üldöztetés alkalmával a nyilat jobban szeretik használni« — mi Maurikios szövegében nem foglaltatik.

Említi más helyen Leo, hogy a magyarok legjobban szeretik a távolról, azaz-a nyilakkal való harcztot és a fölbontott sorokban való csatározást. (58. §.) Maurikios szövege ugyanitt bővebb. Azt mondja: szeretik a kis szakaszokban való, azaz-a szétszórt csatarendet.²⁾

A nyilazás taktikájához tartoznak még a következő helyek:

Ellenőkre van a magyaroknak a gyalogsággal való megütkezés. Ellenőkre van a sík és kopasz vidéken való harc s a tömötten rendezett s őket szakadatlanul üldöző lovasság.³⁾

A magyarok ellen sík és nyílt vidéken kell fölállítani a görög serget, »hol sem erdők, sem emelkedések és mélyedések nincsenek«. (71. §.)

Ezek azon helyek, melyek a nyíl taktikájára közvetlenül vonatkoznak.

Hogy a magyarok nemcsak szerettek nyilazni, hanem azt egyetlen csatájokban sem mulasztották el, azt bizonyosnak tart-

¹⁾ Leo 49. §.

²⁾ Maur. 264. l. *ταῖς κατὰ κοῦναν τάξεσι, τούτοις ταῖς διασπαρμέναις.* Ezen *κοῦνα* annyi volna, mint a latin *cuneus*, azaz ék alakú csapat fölállítás az eddigi értelmezések szerint. Azonban minthogy itt ez a dolog természetével ellentézik, Ducange is másképp akarja magyarázni. A mint látni fogjuk, e helyen ez alig tehet egyebet, mint a mai peloton — kisebb katonasági szakasz vagy kápláralja.

³⁾ Leo 63. és 64. §.

hatjuk. Ebbeli nagy előnyük el volt ismerve, — sőt az a vélemény is lábra ka ott, mintha egyebet nem is tudtak volna, mint távolról egészen rendetlen rajokban nyilakkal borítani el az ellenséges hadat. Azonban ez tévedés. Az könnyen érthető, hogy a nyilazás megkívánta a lovassági sorok meggyérítését. A kezív jókora hosszúsága bajossá s talán lehetetlenné tette a tömött sorokban való lövöldözést.

De úgy látszik, a sorok fölbontásában kellett lenni bizonyos meghatározott rendnek. Főntebb szakaszonkénti nyilazásnak fordítottam az ide vonatkozó helyet, — s nem csupán logikai következtetés nyomán.

Mert más helyen is van szó ezen Taktikákban a magyarral rokon hadi szokású népek csatározási modoráról, — azon helyen, hol le vannak írva ama nagyszerű hajtó-vadászatok, melyeket a hunok, avarok, magyarok példájára a byzanti császárok is rendeztek, s melyeket, mint magok ismételve kiemelik, nem annyira vadak elejtése végett tartottak, hanem valódi hadgyakorlatok valának — képei egy ellenség bekerítésének. Maurikios szövege, mely a hadi Taktikába egyedül veszi föl a vadászatokat is, két helyen teszi szemben a skytha szokást a rómaival. Az egyik hely szösz szerint alig értelmezhető. — Úgy látszik, azt akarja mondani, hogy skytha szokás szerint a vadak ellen föllálított lövészek csatasora igen vékony és szétszórt, — míg a görögök négy fölöl bekerítő hadrendje a vadászatban is tömegesebb.¹⁾ Azonban a görögök is tanultak annyit a »skythák«-tól, hogy ily vadászati manőverekben néha csak három, kettő, sőt egyetlen egy ember mélységre állították lövészeiket. — Valamivel világosabb hely a másik, mely így szól:

»Van más módja is (a vadászatnak), mely kevesebb lovassal is kivihető, s mely a *skytháknál* van szokásban. Főloszlanak t. i. a lovasok, többnyire ijászok, 5 vagy 10 emberből álló *szakaszok*-ra (kontubernion) 2) s kiosztják magok közt a vadászati terület

¹⁾ Ez a homályos hely Maurikios kiadása 372. lapján van.

²⁾ »Kontubernion« a görög seregben 10 vagy 8 emberből álló tag, az-az káplálalja vagy *szakasz*. Igen számos helyen fordul elő az itt ismertetett Taktikákban. Synonima az *ákiával*. A fennemlített *κοῦβη*

külső körét. A mint a tér előnyomulásukban összébb szorúl s a vad közeledik, saját helyökből elő állanak s nyilaikat használják, a mint lehet. Csakhogy ez a mód több fáradságot és gyakorlatot kíván minden *egyes embertől*, s bajba ejtheti az ujonczokat, farsasztja a lovakat és rendetlenséget hozhat közéjük.«¹⁾

Fölösleges talán megjegyeznem, hogy a IX-dik század Taktikáiban valahányszor skythákról van szó, mindannyiszor avart, bolgárt, magyart kell alatta értenünk. A fentebbi leírás ennél fogva több oldalról világot vet a magyar sereg alkatára s taktikájára.

Először is látjuk, hogy a legkisebb taktikai egység a tizes szám szerint volt rendezve, tehát megvoltak a tizedek, hihetőleg izedeseikkel.

A tized két egyenlő osztályra szakadt ismét. Így ha fentebb a csatarend nagyobb osztályai fölmutatták a hadtesteket, a zászlóaljakat, most látjuk a legkisebb taktikai egységet — a tizedet, mely ép oly kevéssé fér meg a clan rendszerrel, mint ama nagyobb számú seregosztályok.

A második megjegyzendő az, hogy az íjjal való csatázás modora ugyanaz volt, a mi a mai plenklereké, csakhogy a régi magyarok lóhátról, s nem oly nagy távolságból nyilaztak. Egyes kápláraljanként állottak ki, s kétségkívül több ily szakasz kiterjeszkedvén, egész egy lánczolatot képeztek, melyet az ellenség rendetlen harczmódnak nézhetett, pedig rendezve volt szakaszok szerint, sőt ehhez kellett a legnagyobb rendtartás. Kiemeli maga a görög író, hogy ehhez nagy gyakorlat kívántatott, különben rendetlenség állott volna be. Ujonczok, tapasztalatlanok nem vehettek benne részt.

Harmadik körülmény, mely figyelmet érdemel itt, a rendtartás és testületi közreműködés mellett az egyéni önelhatározásnak és ügyességnek engedett szabadság. Negyedik az, hogy miután a vadászatok gyakran vagy többnyire egyenetlen helyen,

értelme mindenesetre = kontonbernion vagy szakasz. Megjegyzendő, hogy utóbbi latinos szónak igen határozott értelme van — s bevett műszó szakasz értelemben.

¹⁾ Maur. 382. lap — az egész munka legutolsó soraiban.

hegyi és erdős vidékeken is történtek, a lónak alkalmasnak és gyakorlottnak kellett lennie az itt előforduló területi nehézségekkel való megküzdésben.

Lovaik ezen tulajdonsága, s fő fegyverök a nyíl magyarázza meg a görög Taktikusok azon ismételt állítását, hogy a magyarok a rendezett lovas vagy gyalog sereggel accidentált területen, nem pedig síkon szeretnek megütközni. Az egyenetlen tér arra kényszerítette az ellenfelet, hogy sorait megtördelje, s ezzel defensiv előnyét elveszítse, — míg a magyar egyfelől nyilaival a rejtekekből biztosabban működhetett, másfelől lovai egyenetlen helyeken is könnyebben mozogtak.

A magyarok a területi nehézségeket nem hátránynak, hanem előnynek tekintvén a csatában, s azokat nemhogy kerülték volna, hanem keresvén, föltehetjük, hogy nem csupán lóhátról gyakorolták a nyilazást. Sok esetben, biztos rejtekből, kétségkívül gyalog harczoltak, — csakhogy közeli összetűzésben nem tették ezt soha. Hegyi vidéken gyakran kellett leszállaniok s lovaikat vagy magoknak vezetniök vagy mások által vezettetniök. Leo császár többször kiemeli annak szükségét, hogy hadjáratok alkalmával jól ki kell kémlenie a görög seregnek az erdők és hegyek nehezen járható rejtekeit. Bármennyire gyakorlott volt a harczos a lóhátról nyilazásban, föl lehet tenni, hogy jobban lőtt saját lábán állva, s bármennyire gyakorlott volt a lova a hegymászásban, volt sok oly meredek lejtő, hol lovának is, neki is veszélyes lesz vala a lovaglás.

Mindenesetre a nyilazást legtöbbnyire álló helyzetben kellett a csatatéren gyakorolni. Roham alkalmával legfőlebb egy vagy két lövést lehetett volna tenni, s akkor sem ebben állott az eldöntés. A távoli fegyverek mindig csak előkészítői voltak az eldöntő közeli fegyverekkel való harcznak. Az ellenség homloka előtt, s kivált ha lehetett, oldalvást rajongottak körül az íjászok s iparkodtak ritkítani vagy megbontani a tömött sorokat. Az ellenfél ha hasonló csatározókat nem tudott szembeállítani, természetesen védelemnek azt találta, hogy zárt sorokban rohamot intézett ezen consistentia nélküli csatár-rajokra, a mint görög taktikusok javasolják s a németek kivált Merseburgtól kezdve

gyakorlatba vették. Nem volt ily esetben más mód, mint a csatár-rajoknak a nehéz fegyverzetű, pajzsos phalanxok elől hátrálni.

Parthusokról, hunnokról, magyarokról, mint csudát regélték, hogy hátrafelé is tudtak nyilazni. Némelyek szerint mikor gyorsan visszafordultak, arczczal hátrafelé ültek a nyeregbe s úgy is kárt tettek az üldöző ellenségben. Lehetetlenség nincs ezen circusi ügyesség megszerzésében; de úgy látszik, a hátrafelé nyilazással nem járt együtt az arczváltoztatás. A görög Taktikák csak azt javasolják, hogy az íjászokat gyakorolják az elé, jobbra, balra és hátrafelé nyilazásban. Külön a magyarokról Leo, mint főntebb idéztem, csak azt toldja a szövegbe, hogy midőn üzetnek, akkor a nyilat szeretik leginkább használni az ellenség föltartóztatására; de azt nem mondja egy hiteles tanú sem, hogy az ellenségre arczczal fordultak volna nyergökben, míg lovuk hátrafelé szaladt.

Az sem valószínű, hogy maga az üldözött csapat hátrafelé lőtt volna. Mert az ily lövésnek nem tapasztalhatta nagy hatását. Épen mivel a kézij oly sok figyelmet kívánó fegyver volt, a hátrafelé lövés találmányra, vaktában történt. Ha csakugyan mégis rendes szokás lett volna, hatályossága és sikere nem valószínű. A kiket szemtől szemben nyilazással rendetlenségbe hozni nem tudtak, azokat sokkal kevésbé zavarhatták meg győzelmes előnyomulásukban a hátra eregetett nyilak.

Ha mégis a magyar sereg, mikor hátrált, kiválóan a nyilat használta, az más modorban történt, mint hátralövéldözéssel, a mit Leo ezen helyen nem is állít. Kétfélekép történhetett ilyenkor igen nagy előnnyel a nyíl használata. Vagy úgy, hogy a hátráló dandár egyik része visszavonult, míg a másik rész folytatta, a meddig lehetett a nyilazást, s akkor ez meghátrálván, az előbb visszavonult rész vette át szerepét, miután hátul sorakozott volt, s így egymás fedezésével ment a visszavonulási csatározás épen úgy, mint a mai csatárlánczok hátra vagy előre tett operatívája; vagy pedig a visszavonulásra kényszerített dandár háta mögött már készen állott eleve egy másik pihent csatárvonal, mely a mint az első sorban levő megszaladt, még nagyobb nyílzáporral fogadta az ellenséget, mint a melyet már kiállott volt. Az első mód is valószínű, s az utóbbi is, azért, mivel egészen

egyezik a magyar hadi rend alkatával, mely a sereg részeknek egymást kölcsönösen támogató tagosulásából állott.

De hogy a két mód közül vagy az egyiket, vagy a másikat, vagy alkalom szerint mind a kettőt gyakorolniok kellett, az teljesen bizonyos; mert különben absurdumra lenne alászállítva az az egész harczmód, — s nem a magyarok, hanem ellenfeleik, a németek ostobaságának vagy példátlan gyávaságának volna csudálatos bizonyítéka. Mert ha a magyarok az ő első sorban kiállított nyilasaik által remélték volna megnyerni a csatákat, elég lesz vala a legprimitívebb taktika, a zárt sorokban való nekirohanás a győzelemre. S épen ezen primitív taktikában tűntek ki az akkori román és germán népek. Kétségkívül valahányszor a magyarokkal megütköztek, csaknem ugyanannyiszor követték, ha számításból nem, legalább ösztönszerűleg ezt a szabályt. Vitézségük kitűnő volt, s mégis egy fél század telik el, míg egyetlen nagy ütközetet meg bírnak nyerni.

Világos jele ez annak, hogy korántsem volt elég az első nyilázport kiállani s akkor neki szögzött dárdával megrohanni a szétszórt csatározókat. Ezek kétségkívül mindannyiszor meghátráltak ily roham elől; de ezzel még nem volt megnyerve az ütközet. A byzanti Taktikák csakugyan ezt tanácsolják a görög hadvezéreknek a magyarok ellen.

»Ha az ütközet (illetőleg első roham) jól üt ki, nem kell mohón utánok nyomulni, sem gondatlanul üldözni; mert ezek, miután az első ütközésre meggyőzöttek, nem hagynak föl a harczczal, mint más népek« stb.¹⁾

Sok esetben írják az egykorú krónikák, hogy a magyarok ellen a szerencse először kedvezett egyik-másik nyugateurópai seregnek; — s mégis utoljára vereséget szenvedett.

Ha a rohanók az első csatárláncz háta mögött nem találhatnak újabbakat, a magyar sereg meg sem tudott volna állani egy nyugateurópaival szemben.

Sajnos, hogy azon fogásokra nézve, melyekből a csatározás technikája állott, részletesebb leírás nem maradt ránk, — azon fentebbin kívül, mely a vadászat modorát jellemzi; de a

¹⁾ Leo 75. §.

mely nem szól, s a dolog természete szerint nem is szólhat egy második csatározó vonalról. Vadállatok üldözésénél nem volt szükséges az összetett csata-vonal.

Azonban a dolog természete hozta magával, hogy egy előre rontó tömeg ellen az a sereg, melynek fő ereje a lövésben állott-a lőtávolt igyekezzék mentül tovább megtartani maga és az ellenség közt, s mentül tovább halaszsa az ellenfél folytonos gyöngítésére az eldöntés pillanatát.

Azonban van rá némely históriai adat, hogy nagyobb hadosztályok mi módon fedezték egymást nyilaikkal a visszavonulásban.

Theophilos császár idejében (829—840) egy arabs hadsereg száll partra Tarsusnál és nyomul be a görög birodalom határain, közte 10,000 *turk*. A görög császár tetemes sereggel állja útját Anzén alatt. Reggel kezdődik a csata. Heves küzdelem után az arabok meghátrálnak, mint a krónika beszéli, s a görögök erőlyesen üldözőbe veszik. De üldözés közben egyszerre a »turkok« nyilzápora borítja el a győzelmőkben elbizakodottakat. A görög sereg megállapodik, zavarba jön, s veresége tökéletes lesz, miután az arabok is ezalatt megfordulva, nyilaikkal támadják meg a görögöket. Mindnyájan oda vesznek, ha a beállott eső a turk és arab iveket meg nem lazítja s az est nem vet véget a mészárlásnak ¹⁾

Ez is egyike azon eseteknek, melyekben a krónikások szerint elejénte kedvezett a szerencse, vagy hogy az ellenség futást színlelt s leseket állított. Ez egészen egyezett azon fölfogással, mely szerint egy összecsapással kell eldönteni az ütközetet, — s azon akkori fogalommal, hogy az ellenség elől hátrálni semmi esetben sem szabad, hogy az már bevallott vereség. Holott az anzeni ütközet, mely reggeltől estig tartván, sokkal több fölvonásból állhatott, mint a mennyit a krónikás előad, azon dőlt el, hogy az az arab-turk csataterv a hadosztályok egymás kölcsönös fölváltá-

¹⁾ Theophanes Continuatus bonni kiadása. 128. l. Ezen turkok alkalmasint azon elszakadt testvérek lehettek, kikről Constantin császár azt írja, hogy Persis felé telepedtek meg. Nem lehetetlen azonban, hogy a levediai magyarok egy része volt. — Mindenesetre az látható ebből, hogy az araboknak módjában volt (s így Ibn Dastának is) ismerni a turk népeket.

sára volt alapítva, míg a keresztyén sereg egy massában, tartalék nélkül küzdött.

A szintett hátrálások, a cselbe ejtések, melyeket a görög Taktikák a magyar sereg szokásául emlitenek, alkalmasint oly kevésbé lehettek szintettek, mint a fent írt csatában az araboké. Csakhogy a visszavonulás esetére előre meg voltak téve az intézkedések.

Mert szabad, sőt kell is következtetnünk, hogy a mely taktikát a »turk« nagyobb hadosztályokban követett, ugyanazt követte kisebb osztályokban is, melyek ugyanazon fegyverzetűek valának. A mit egy hadtest gyakorolt, ugyanazt gyakorolta egy svadron is.

Nem kell feledni továbbá azt, hogy a magyar taktika nem oly seregekkel szemben fejlett és képződött, minők a nyugat-európaiak voltak, s melyekkel szemben nem volt szükség igen sokféle fogásra. A magyar taktika az európai érintkezés által nem fejlett tovább, hanem mindinkább elfajult. Valódi iskolája a kozár, bolgár és besenyő szomszédságában volt, hol hasonló fegyverek, hasonló lovaglásbeli ügyesség, hasonló taktika uralkodtak. Itt a nyilakkal való csatározásban a terület helyes fölhasználása a túlszárnyalás, megkerülés adta az előnyt, s mindenek fölött a csatározás nagyobb rendszeressége. A taktika ezen részének eme népek közt nagyon magas fokra kellett fejlődnie.

Azt gondolom, a mi korunknak volt és van fönn tartva jobban ismerni és méltányolni a régi magyar harczmódot. Száz évvel ezelőtt oly kiváló tehetség, mint Gibbon, kinek a hadi dolgokban is voltak ismeretei, nem győz elég megvetéssel szólni a görög sereg épen azon szokásairól, melyeket avartól, bolgártól, turktól kölcsönzött. A classikai iskola történészei az erényeket s nem az eszet is keresik a hadi emberekben. Erény pedig a dühös vakmerőség, a rendithetetlen helytállás, a tömegek bátor bevágása. Már a mi századunkban sokkal nagyobb méltánnyal kezdene beszélni Leo császár Taktikájáról, mint Gibbon.¹⁾ De különösen a tökéletesebb hátultöltő puskákkal bejött szétszórtabb

¹⁾ Lásd különösen »Bibliothèque Historique et Militaire«. Par Liskenne et Sauvan. 3-dik kötet. Páris, 1854.

harczmód divatozása után remélhető, a régi magyarok szétszórt harcsmódját képesek lesznek német szomszédink is legalább megérteni.

A szétszórt harcsmód megkívánta az egyes csapatvezérek bizonyos függetlenségét, nemcsak, hanem a közönséges harcosnak is bizonyos mértékű egyéni önállóságát. Csupán rabszolgai passiv engedelmesség képtelen ily harcsmódot sikerrel folytatni. Azért a magyar harcosokban föl kell tennünk a szabad ember önbecsülését s az alvezérekben a parancsnok felelősségének és kitűnő állásának érzetét. Meg vagyok róla győződve, hogy az újabb fegyverekkel napjainkban bejött szétszórt harcsmódban, egyebeket egyenlőnek véve, a politikai szabadságot élvező nemzetek a csatatéren előnyösebben fognak küzdeni a nem szabadokkal, mint bármikor annakelőtte. Bizonyos mértékű autonómiát és egyéni szabadságot lehetetlen föl nem tennünk az Árpád-korabeli magyaroknál. Igen föltehető, hogy valamint a bolgároknál a hat vagy nyolcz fő bóér, úgy nálunk a nyolcz hadvezér oly nagy rangban volt, hogy a külföldiek kis királyoknak nézték, s itthon a fejedelmi tanács tagjai voltak.

Azonban ha bizonyos autonómia és egyéni szabadság megvolt, másfelől meg kellett lenni, mint előadtam más jelekből, az engedelmességnek. A szétszórt harcsmód inkább megkövetelte ezt, mint akármely másnemű; csak hogy itt nem a vak és passiv engedelmesség szükséges, hanem amaz önkénytes engedelmesség, melyet testületi szellemnek neveznek. Szétszórt csatározásban lehetetlen, hogy a főbb parancsnok minden egyes alsóbb tisztnek külön adjon új meg új rendeletet, s ismét bajos lenne, hogy ez minden szakaszt közvetlenül maga vezéreljen. Így egymás kölcsönös támogatásának önkényt, vezénylet nélkül, a csata gyorsan változó fejlődéséhez s a terület minőségéhez képest sok maga-főltalálással kell történnie. Csupán zsoldért harcoló szolgák vagy kötéllel fogott rabok ép oly alkalmatlanok lettek volna ezen harcsmódra, mint a letelepült feudalismus nagy urai, kiknél oly mértékű volt az egyéni szabadság érzete, hogy kizárt minden testületi szellemet és felsőbb parancsoknak való engedelmességet.

Nemcsak ethnographiai érdekes tünemény, hanem jövőnk

egyik nagy biztosítéka és dicsősége volna, ha a magyar, miután századokig nem gyakorolta a csatározáshoz szükséges kiváló tulajdonait, most, mikor ismét feljött a napja a szétszórt harczmódnak, napfényre jönnének amaz ezer évvel ezelőtti tulajdonok, mint néha az unokák unokaiban az ősök arczvonása. Csakhogy ahhoz materialis kellékek is kívántatnak, s mindenek fölött az, hogy a puskával oly biztosan tudjunk löni, mint hajdan a nyíllal. Ezen biztosság szükséges, kivált az egyéni önbizalomhoz, a katonában.

Azonban nem kell illúziókat táplálnunk sem a családi, sem a nemzetiségi született tulajdonokra nézve. A nemzeteknél is a körülmények nevelő hatása tesz legtöbbet. A mostani nemzetgazdasági és államszervezeti viszonyok közt tán lehetetlen is nagyobb tömegeknek a tökély azon fokát elérni a nevezett pontban, a mit fejletlenebb nemzetgazdasági és politikai viszonyok közt el érhetett egy-egy nagy társadalom.

Ma az állam egészen tanulatlan ujonczokat veszen által — boldogot, boldogtalanul besoroz. Egy ugyanazon tanmódszerrel egy pár év alatt akarja velök megszereztetni a lövésbeli ügyességet és az együttes működéshez szükséges gyakorlatot. — A régi magyar és bolgár a nemzeti szokásokra, a társadalomra bizta ez egyénnek katonai nevelését kis gyermek koruk óta. És bizhatta, mikor a kitűnésnek, vagyonnak a katonai pálya volt az egyetlen útja. Miután egy egész nemzet minden szabad tagja kötelezve volt a fegyverben gyakorolni magát, az állam kész anyagot talált, s a helyett, hogy mindenkit el vitt volna a harczba, kiválogatta a legjavát, s nem mindenkit részesített azon kitüntetésben, hogy külföldi hadjáratokra fölvegye a fő vezér zászlói alá. — Mai nap csak egy ujonczozási modor van, mely ezen réginek némileg megfelelné, s ez megfordítása volna a mai törvénynek. Ma a közös hadseregbe, a seregre nézve áll az általános védkötelezettség. Az ebből fenmaradtak vágy kivénültek tétetnek a rezervába, vagyis a honvédséghez. Tehát ez mintegy a közös hadseregből ujonczozza magát. Ennek megfordítottja volna azon szabály, ha kimondatnék, hogy mindenki a nemzeti militiába, vagy is a honvédséghez tartozik, s ott köteles magát a fegyverben gyakorolni, a rendes hadsereg pedig ezen félig kész anyagból válogatná ki a legkitűnbbeket. — Akkor a sorkatonaság állhat-

na jóval kevesebb számú, de aztán jóval kitünőbb ezredekéből, melyeket az állam jóval tisztességesebben birna ellátni. Különben is, a győzelmek még eddig soha sem a szám nagyságától függöttek, s csuda lenne, hogy a XIX-dik század kedvéért a dolgok természete megváltozott volna.

Azonban mindez a jövődő események dolga. Okoskodások nem, hanem események szokták az átalakulásokat előidézni. Csak azt a tüneményt, mely minden gondolkodó előtt visszásnak tetszhetik, akartam kiemelni, hogy mentül bonyolultabb a taktika, annál általánosabbá teszik a continens államai a fegyverviselést, annál rövidebbre szabják a szolgálati éveket, — s így annál kevesbé gyakorlott massákat állítanak ki a csataterre.

Azt gondolom, ha sikerülne részletesebben kideríteni, mint a hogy nekem lehetséges volt, a régi magyar harczmódot és hadi szervezetet, az nemcsak ránk nézve, hanem az általános hadi tudomány szempontjából is sok gyakorlati tanulságot foglalna magában. És megfordítva, mentül jobban fog fejlődni és teljesen tisztázott eszmékkel gazdagodni az újabb hadi tudomány, annál képebb lesz a jövődő a hadi történetnek eddig igen sok homályos századát és nagy eseményeit megvilágítani. A históriának a jelenből kell sokat tanulnia, hogy képessé váljék a jelen tanító jává lenni.

A régi magyar csatározás különbözött abban az ujkoritól, hogy nyíllal és lőhátrol történt, s nem volt szükséges az ellenfél elől mindig fedett állásba rejtegetődni. De manőverei alapjokban nem is lehettek mások, mint az újkoriak; — a távoli fegyver használata a visszavonulásban, az ellenség bekerítésére szolgáló kiterjeszkedés, a szétszort harczmód, a területi viszonyok felhasználása (a római tábori sánczolatok mellőzésével), mind oly vonások, melyek a mennyire hasonlítanak a mai modorhoz, oly annyira különböztek a IX-dik és későbbi századbeli többi európa nemzetekéitől.

Azonban a könnyű lovasság csatározásánál, mely ma a kozákok és cserkeszek kevés hatású plenklerezésén kívül (mert előnyösebb gyalog csatárláncz áll velök szemben) egészen szokatlanná vált, egy feltünőbb hasonlatosság van a régi magyar és az ujkori hadi szokások közt, — és ez ama könnyű lovasságnak előőrsi szolgál-

latra, az ellenség kikémlésére való alkalmazása. Leo szerint a magyarok :

»Örseiket (táboruk körül) távolban, de egymáshoz közel állítják ki, hogy könnyen meg ne lepethessenek. (54. §.) s ismét.

»Ha valaki velök (a magyarokkal) csatába akar ereszkedni, mindenek fölött arra ügyeljen, hogy gondosan és kis távra szakadatlanul állított őrsei legyenek.« (68. és 72. §.)

A görög Taktikák semmiről sem írnak többet, mint az előrsi és kémlési szolgálatról s nyilván az avar, bolgár és turk minta szerint. Ez ma igen természetesnek látszik, de a görögön kívül a többi európai hadseregek az egész közép koron át elhanyagolták. — A Nyugat hadi fogalmai e részben igen csodálatosak voltak. A harc náluk nem volt egyéb, mint számosabb ember párbaja. Gyakran látjuk, hogy meghatározzák előre a csata idejét és helyét (mint a longobárdok és gepidák Pannoniában laktuk idején). A be nem jelentett támadás népjog elleni tettnek volt bélyegezve. Ily népeknek nem volt szüksége előőrsökre. De különben is nehéz fegyverzetű sereg ily szolgálatra kevésbé volt alkalmas. Így magyarázható az a csodálatos állitmánya Leo császárnak, mely szerint a frankok (német, olasz, francia) »egyetlenül nem gondoskodnak előőrsökről, s más biztosítási intézkedésekről.« ¹⁾

Ezen elleutét maga is sokat megfejt a magyar hadseregnek első nagy győzelmei közül a nyugatiak fölött, — míg a magok kárán nem tanultak volt.

Leonak a magyarokról szóló helyei csak őrsöket említnek; de kétségtelennek kell vennünk, hogy ha köröskörül voltak őrsök, lenniök kellett, még pedig legkiválóbban, a sereg homloka előtt, vagyis előőrsöknek; s így lenni kellett a csatában és menet közben előcsapatnak, mely utóbbinál kémlő szerepet vittek.

Ezen írás - nemtudó emberek hada bejárta a continenst majd minden irányban — ismeretlen népek közt, nagy folyókon, óriási heglánczokon keresztül, s úgy látszik, ritkán hanyagolta el azt, hogy először kikémlélje a területet és a lakosait. Ezen kém-

¹⁾ Leo XVIII. 93. és Maurik. 271. l. Leo »biglá«-nak (vigilia neveze az őrsöket, Maurikios szövege »skoullá«-nak.

lések nagyban is történtek. Olaszországba nem mentek egész erővel, mielőtt a sereg egy nagy része egy kémlő hadjáraton nem fordult meg felső Olaszországban; hasonlót tettek, úgy látszik, Németországon is. Világos az is, hogy az Ekehard krónikájában leírt magyar had, mely Sz.-Gál kolostoránál megpihen, egy nagyobb kémlő csapat volt, mely a pihenés alatt is, kisebb csapatok által bejáratta a szomszéd vidék minden hegyét, völgyét és rejteket. Mielőtt a hazába bevándoroltak, ismerték földjét és népeit. Az Arnulf segítségére tett hadjáratuk, úgy látszik, megelőzte a bevándorlást. E részben is el lehet mondanunk, hogy a mit a magyarok kicsinyben tettek, azt tették nagyban, és viszont.

Az előőrsi szolgálatban és csatározásokban a nyíl előnyösebb fegyver volt az akkori többinél. Ha fölteszszük, hogy az ellenfélnek is voltak előőrsei, azok a részletes harczokban meg nem állhattak, ha hasonló ügyes íjászaik nem voltak. Egy íjász három-négy embernek egyedül megfelelt, ha ezek másféle fegyverekkel akartak közel férni hozzá. Mert egyik jellemző előnye volt eme fegyvernek a lövés gyorsasága. Ezen előnynek köszönte, hogy mikor már a puska általánossá lett is, a XVII-dik század végén, a török seregben még mindig sok volt az íjász.

Azonban a nyíl maga, bármily sokoldalú használhatóságot tulajdonítunk neki, még kevésbbé döntötte volna el egymaga végkép az ütközeteket, mint ma a puskás csatározás. A harcz kétségkívül a magyaroknál is, mint újabb időben, három részből állott: előkészítésből, eldöntésből és üldözésből. A távoli fegyverek csak előkészítik a csatát, a közeli fegyverek döntik azt el, s erélyes üldözésben is ezek a hatályosak.

Hogy a magyarok nemcsak elő tudták készíteni, hanem eldönteni is a csatákat, s az üldözés erélyében felül is múlták a többi népeket, azt csataik története és egy részben a byzanti Taktikák is tanúsítják.

Ezért ad Leo császár nemcsak nyilat a kezökbe, hanem kópját a hátukra és kardot az övükre. Különben, ha soha be nem vágva az ellenség sorai közé, soha sem tartják vala szükségesnek eldönteni az ütközetet s üldözés által teljessé tenni a győzedelmet, akkor kópja és kard egészen fölösleges teher lett volna rajtuk.

Bármily erővel lőtték is nyilaikat a magyarok, azok teljességgel nem lehettek a pajzsossal vérttel fedett ellenségre nézve oly öldöklők, mint kétszáz év óta a puska. Annálfogva az esetetek azon nagy száma, mely Brentánál talán egy rövid óra műve volt, nem a jóval hosszabb munkát kívánó nyilazás eredményének tekinthető. Közeli fegyvereknek kellett azt a rémitő pusztitást véghez vinniök. Még akkor is roppant erélyűnek kell tartanunk a kardos és kópjas rohamot, ha az olasz serget egészen fegyvertelennek tesszük föl, a mit pedig nem kell egy krónikás szavára elhinnünk.

A közeli fegyverekkel való eldöntésre nézve két esetet tehetünk föl. Vagy, mint napjainkban a gyalogság teheti, magok a csatározók, miután lövésükkel megingatták az ellenséget, gyorsan tömegbe verődnek össze s szuronynyal támadnak, vagy pedig külön, s néha más fegyvernembe tartozó csapatok intézik a rohamot.

A régi magyaroknál is mind a két mód lehetséges volt. A nyíllal ritkított sorban csatározottak, miután zavarba hozták az ellenségestömeget, gyorsan fölhasználva az alkalmat, sorakoztak, s karddal vagy kópjával rohantak az ellenség gyöngye oldalára. Mint ma a szuronyos puska idejében, ugyanazon egyén először távoli fegyverrel harczolt, de akármikor rögtön közeli fegyverrel rohanhatott az ellenségre. De lehetséges volt az is, hogy a csatározók hátra vagy oldalt vonúlva utat nyitottak nehezebb fegyverzetű lovas osztályoknak a roham intézésére. Ilyenkor történetelt az, hogy sebes vágatva először ellőtték nyilaikat s eleresztett fékkel vágattak az ellenséges sorokon tört résre.

Mindenesetre az ellenség nehéz lovas vagy gyalog tömegeit, melyeket míg meg nem ingottak, a magyarok meg nem támadhattak, annál erélyesebben kellett megrohanni, mentül nagyobb hátrányban volt a magyar lovas a védelmi fegyverek dolgában. Csak a maga idejében való bevágás, mint Leo mondja, »a kedvező alkalom gondos kilesése« (48. §.) és a roham gyorsasága dönthette el az ütközetet a nagylovú, résziut vasba öltözött ellenség fölött. Nyugati és keleti keresztyén hadak egészen védelemre voltak fegyverkezve és begyakorolva. Védelemre volt számitva a csatarend mélysége is, hogy egyetlen roham ne törhesse keresz-

túl. Az ellenség »bekerítése, cselbeejtése, a gyors szembe fordulás«, melyet Leo kiemel (58. §.) csak gyorsan történt manőverek által volt lehetséges, s a támadás hevéssége nélkül nem lehetett váratlanul meglepő és döntő. Míg a nehéz lovasság nyugati népeknél, görögöknél csak ügetve intézte a támadást, igen valószínű, a magyar vágatva intézte azt.

A másik, a mi szükségképi következmény, hogy a rohamnak zárt sorokban kellett történnie. Újkori elvek szerint, melyek minden időre szólnak: »a lovasság csak akkor erős, ha csatarendben támad, minden más elrendezésben gyöngé és védtelen. Csak az adja biztosságát, ha gyorsan tud formálódni s jön abba a helyzetbe, hogy támadhasson.« ¹⁾ Gyorsaság és rend többet tesz a lovas roham sikerére, mint a fegyverek jósága. A lovasság nem a vérontás, hanem az ellenséges tömegek szétszórása által győzedelmeskedik. ²⁾

Hogy a magyarok és hasonló hadi szokású népek a sorokban való támadáshoz értettek, annak egyenes bizonyosságát is találjuk a byzanti Taktikákban.

Maurikiosz szövegének egy szakasza szól a skytha hadgyakorlatról, melyet Byzanczban játékból rendeztek a Mars mezején. Ez abból állott, hogy egy lovas csapatot nem osztottak hosszában cursorokra és defensorokra, sem keresztben három csapatra, hanem egy sorban állt ki. Egyik fele aztán jobbra, másik balra téve egy kanyarodást, egy ponton szembe találkoztak; úgy látszik, egy ellenfél bekerítésének képe akart ez lenni. ³⁾

A Taktikák mindkét szövegében ez a hely nagyon homályos; úgy látszik, a másolók nem értették. De annyi mindenestre kitűnik belőle, hogy zárt sorban történő evolútióról van szó, nemcsak, hanem miután cursor és defensor hiányzik, csekély mélységű, s így aggressiv csatarend volt szokásban a »skythák«-nál.

¹⁾ Dela Roche Aymon 459. l. Például a tatár lovasságot hozza föl.

²⁾ Guibert 410. l. (I.)

³⁾ Maurikios 128. l. Ugyanez benne foglaltatik Leo szövege ugyanazon fejezetébe, melyben az idegen népek harcsmódjáról beszél, de elég sajátosan, nem mondja meg, hogy ez skytha hadgyakorlat. (Leonál XVIII. szakasz, 6. fejezet, 786. l.) Jolie de Maizeroy francia fordítása Bibl. Hist. I. köt. 520. l. igen hiányos, valamint Schefferé és Mevrsiusé is.

Az is sokat jelentő és jellemző körülmény a skytha gyakorlatban, hogy a csapatnak centruma s így tulajdonkép szárnya, nincs is — azonban a mi eredetileg nem szárnynak volt kiállítva, egy evolúció által válik azzá s kerül az ellenség oldalába.

A csatatéren az ily megkerülés ritkán történhetett oly szép kanyarodással, mint a Mars-mezőn. Azon megkerülések, melyeket Leo másutt is kiemel, egyenetlen csatatéren csak ily formán történhettek: A hadi rendbe kiállított lovas hadosztálynak, hogy menetele könnyű és biztos legyen, szűk homloku úti colonná kellett hosszúra nyúlnia, s mikor a kitűzött célpont közelébe jutott, kellett colonneből ismét támadó csatasorba följejlődnie, még pedig a meglepés céljából nagy gyorsasággal. — Ha hozzá vesszük a hirteleni homlok változtatásokat, melyeket Leo szövege, mint szokott mozdulatokat említ a magyarokról, — mindenki beláthatja, hogy a zárt soros manőverekben igen gyakorlott lehetett a magyar lovasság.

Már pedig mindenki tudja, mennyivel több kell a lovasnál ily fordulatokra, mint a gyalogságnál. Egyik nagy különbség lovas és gyalog közt az, hogy utóbbi a maga sarkán fordulhat jobbra, balra s egészen hátra is, míg a lovas ezen homlok változtatásokat csak egész sorban teheti meg. Épen ennél fogva nagy különbség az is, hogy míg egy gyalog szakaszban néhány gyakorlatlan egyén, minden baj nélkül részt vehet az ütközetben, egy lovas csapatban néhány gyakorlatlan ember vagy tanulatlan ló elrontja az egész manővert. A mozdulatoknak nagy egyértelműséggel és szabatosan kell történniök. — Fegyelem nélkül ez is elérhetlen volt.

A nyugati európaiaknak a magyarok bejövetelekor az a rossz szokásuk volt, hogy lovas rohamaikban nem tartottak kellő rendet, egyik a másik elébe igyekezett vágni, s ebben is mintegy párbaj jellemet öltöttek harczaik. — Lovagjátékaik is egyes emberek küzdései voltak, — s nyílt háborúban is szokás volt az ellenfél bajnokai közül egyeseket párbajra híni. (Luitprand a X. században említ ilyet Pávia alatt). Sajátságos, hogy a magyarokról szóló hiteles forrásokban ilyenről nincs említés — s Botond vitézkedése Konstantinápoly kapujában minden tekintetben gyanút ébreszt hazai krónikánk illető helye iránt. — A magyarnál

nem az egyén, hanem a fegyelmezett tömeg bravourja volt szokásban. — Az egyéni ügyesség náluk a nyilazásban tündöklött — harcjátékuk közeli fegyverekkel alkalmasint tömeges volt, — mint valószínűen az is, melyet Eckehard említ Sz.-Gál klastroma előtt.

A tömeges gyakorlás kedvéért szükséges volt, hogy béke idején is nagyobb taktikai egységek egymás szomszédságában lakjanak, s mintegy akkor is együvé tartozzanak.

Ez pedig a külső háborukra is használt seregnél megtörténhetett a már előadott módon, hogy t. i. a gazdagabbak meghatározott számú csapatot kellett hogy zászlójuk alatt tartsanak, — a honnmaradó részből pedig nagyobb községek s ezek ismét kerületek vagy megyék szerint alkottak egy összetartozó s együtt gyakorlott sereg részt. Egy clanrendszer alapján összeállított lovaságot minden más szervezetű nép meg vert volna.

A magyarok pedig több mint ötven évig voltak Európának egkitünőbb és már-már legyőzhetlennek tartott lovassága. Azok, kik tagadják, mintha közeli fegyvereket is használtak volna, felejtik, hogy a magyarok győzedelmei teljesen döntők voltak, — annyira, hogy a hiteles byzanti írók szerint még tulságosan is döntők szoktak lenni; mert az ellenség vereségét nyomban érélyes üldözés követte. Leo császár írja:

»Ha (a magyarok) az ellenséget megszalasztják, mire sem ügyelve, kiméletlenül nyomulnak utánok, nem gondolva másra, mint az üldözésre, s nem érik be, mint a görögök s más nemzetek a mérsékelt üldözéssel és a *zsákmánylással*, hanem mindaddig nyomulnak, míg az ellenséget teljesen szét nem verik, erre minden módot fölhasználva.« (59. §.)

Egyik tanulság ebből az, hogy vezérok s hadi rendjök kitünő volt, mert csak az erővel gazdálkodni képes s öntudatos hadvezér van abban a helyzetben, hogy a győzelem után még üldözni is maradjon pihent ereje, — s csak azon hadi rendtől telik ilyes, melynek állandó szabálya tartalékok hagyása. — Egy más tanulságot, mint a fegyelem jelét kiemeltem, hogy a zsákmánylás győzelem után sem volt főgondja a magyar katonának, hanem az ellenség teljes szétverése.

De jellemzőbb s megbecsülhetetlen adat az, melyet Leo császár az üldözés módjára nézve tartott fenn számunkra.

»Némely nemzetek — úgy mond — mint a *turkok*, az üldözésben rendetlenül nyomulnak az üldözöttek után, a honnan az üldözöttek jó rendben hátrálva és visszafordúlva, könnyen megronthatják őket.« (40. §.)

A byzanti taktikák dicsérik a persák mérsékletét az üldözésben, s Leo a görög hadvezéreknek ily tanácsot ad:

»Csak csatasorban kell üldözni az ellenséget, m ly cseleket szokott vetni. Az egész csatarenddel kell utánok nyomulni, ha bizonyosnak látszik is a győzelem.« (Leo 699. lap.)

Másutt azt tanácsolja: Ne érd be az ellenség csupa elűzésével, hanem szét is kell azt verni. (706. lap.)

Minő ellenmondás és tévedés! Mikép lett volna képes üldözni egy 8—10 mélységre felállított sereg árkon-bokron keresztül csatasorban egy fölbomlott sorokban hátráló lovasságot? — Mérsékelt üldözéssel egyetlen egy ép embert sem ért volna utól még tán gyalogot sem, nemhogy lovast. Egy csatasorban előre nyomuló sereg haladása mindig lassúbb mint a fölbomlott sorokban az egyes lovasé. Annálinkább az, akadályokkal csak kevésbé átszelt és fődött területen. A megszalasztott ellenséget tehát a lovasság vagy felbontott sorokban veheti üldözőbe, vagy sehogy sem, s úgy tudom, az ujkori taktika egészen a régi magyar modernak ad igazat ebben is. Föl lehet tenni, hogy az első üldözők támogatására távolabbról rendezettebb osztályok is nyomultak utánok, s így nem oly könnyű volt az ellenségnek föltartóztatni az üldözést.

Ez volt fővonásokban az Árpáddal beköltözött magyarok taktikája nyílt ütközetekben, melynél fogva őket egyaránt a *könnyű és sorlovasság* fegyverneméhez sorozhatjuk. A magyar lovasság a maga nemében igen kitünő lehetett; de mint hadseregnek sok fogyatkozása volt. Ilyen a gyalogság merő hiánya, a miből folyt, hogy bajosabb volt fölszerelni, élelmezni, sőt meneit gyorsítani; mert legalább a mai hadseregeknél a lovasság igen nagy teher, s nem gyorsítja, hanem lassítja a hadjáratot. Azt kell hiunünk, hogy a dolog nem értéséből származott mese, a mit a mongolok bámulatos gyorsaságáról beszélnek. Későbbi időben legalább az ozmánok magyarországi hadjáratainál azt látjuk, hogy mindig legalább két hónap kellett a seregnek, hogy

Konstantinápolytól Belgrádba érkezzék; igen kevés számú gyalog, de annál nagyobb lovasság mellett.

A lovasseregnek egy másik hátránya az, hogy az éjjeli megrohanások igen veszélyesek rá nézve. A gyalog tábor ilyenek ellen könnyen sorakozik; a lovas sereg, ha a meglopás sikerül, azonnal szét van ugrasztva. Innen van, hogy újabb korban az előőrsi szolgálatokra rendelt lovasság mellé mindig gyalogságot is adnak. A byzanti Taktikusok igen jól ismerték a lovas sereg ezen gyöngye oldalát. Azért mondja Leo, hogy a magyar seregnek ellenére van a jól rendezett éjjeli megtámadtatás. (65. §.) Ily véletlen meglepetés történhetett ellenök nagy előnnyel ködös időben is. Ezért kellett nekik annyi gondot fordítani az őrsők kiállítására.

A magyarok szerencséje az volt, hogy a X. században egyetlen egy nép intézményei sem voltak kedvezők gyalog seregek tartására. Voltak gyalog népek, s a keresztyén hadak egy része gyalog harczolt; de a gyalog harczolók tömege még nem képez valódi gyalogságot, »infanteriát«. Mert olyféle kis csoportok, minők az egyetértés s főparancsnok nélkül való gyalog szlávokéi, nem képezhetnek compact gyalogságot. Ez mindig együtt járt a polgári egyenlőség bizonyos mértékével. Vagy a republicanus forma, legalább a nagy községi és városi polgári rend kifejlése, vagy a mindent nivellálni szerető központosítás s absolutismus mellett tenyészik. A középkorban a byzanti császárság lett volna hazája a gyalogságnak; de ott is, mint az összes római birodalomban, már Nagy-Constantin alatt túlnyomó lett a lovasság s apránként elterjedt a feudalismus. A byzanti birodalomban a »thémák« földbirtokosai a városokban lakva, s a környék szláv törzseit jobbágyokként adóztatva, előállíták azt a társadalmi egyenlenséget, mely mellett valódi nép, mely gyalogsági tömegeket képezne, nem létezik, csak kiváltságos és szolga osztály. Németországon csak később fejlett ki a városi élet, mely aztán megtermette a zsoldos »Landsknecht« gyalogságot, — s még Olaszországban sem kapott lábra a »Condottiere«-ség. — Nem lehetetlen, hogy a magyarnál és rokon népeknél is gyalogságról azért nem volt szó, mivel hiányzott a valódi nép — szabad embereknek egyenlő jogú nagy községe.

Bármint volt ez, a magyar seregnek nagy hátránya volt a gyalogság merő hiánya, mely mégis, bár fejletlen állapotban, létezett az európai többi népeknél. Bár alárendelt szerepet, de mégis vitt szerepet nálok. Így különösen várak és erődítések ostromában vagy védelmében. Szükség esetében a nyugateurópai lovas alkalmasabb volt, mint láttuk, gyalog szolgálatra is. A magyaroknál ily ostromokra a gyalogságon kívül hiányzottak a szükséges ostromgépek s az azokkal való bánni tudás, melyekben az akkori idők görögjei jártasok voltak. Csakhogy nem engedték ebbeli ismereteik elterjedését. Gondosan titkolták várostrombeli tudományukat, kivált az északi lovas népek elől. Így a IX. század első felében, mikor már a bolgárok kétszáz év óta voltak a görögök szomszédjai, titok volt az előttök. Mert mikor Mihály császár a lázadó Tamást Drinápolyba szorítja, nem meri a várat hadi gépeivel ostromolni, nehogy a szomszéd »skythák« (bolgárok) eltanulják ama gépek használata módját. Készebb éhséggel kísérni meg a város bevételét.¹⁾ A magyarok sem voltak képesek sok ideig behatolni a rendszeres várostromlás titkaiba.

Ostromszerök a nyíl volt, s azon fönnemlített gyújtó eszköz táskájokban, melyet a görög sereg számára ajánlanak a hadtani írók. Azonban ily hiányos fölszerelés mellett is a magyaroknak sikerült erődöket keríteni kézre, ha elég idő volt engedve nekik, mint például a honfoglaláskor. A görög írók, s a dolog természete szerint, ebben a következő taktikát követték.

»Ha ellenségeik közül némelyek egy-egy erősségbe vonták meg magokat, szorgosan kiokoskodva ügyekeztek elállani a közlekedést. Huzamos megszállás által hozták az ellenséget szorultságra az élelmezésre nézve, mi által kézre kerítették vagy kényők szerinti egyezésre bírták a várórséget. Az alkudozásban először könnyebb föltételekkel kecsegtették az ellenséget, mire ha ráálltak, más nagyobbakat toldottak hozzá.« (Leo 60. §.)

Az elsáncolt táborok ellen is hasonló taktikát követtek a magyarok, mely táborok a görög seregben, ha elegendő gyalogsága volt, még mindig a hadvitel szabályaihoz tartoztak. Azért a byzanti Taktikusok azt javasolják, hogy ily tábort, nemcsak

¹⁾ Theophanes Contin. Bonni kiadás 68. l.

élelemmel, hanem takarmánynyal is jól el kell látni; »mert a közel ellenség lovasai a takarmány összehordását engedni nem fogják«. (Leo 74. §.)

A könnyű lovasság egyik kiváló előnye minden időben az volt a gyalog vagy nehéz lovas sereg fölött, hogy közlekedési vonalait elvághatta, élelmi szállítmányait megakadályozhatta vagy elfoghatta. Várak ostromára sem volt más eszköze és taktikája.

Azonban az ilyes csak ritka esetben történhetik háborítlanul, s mint valószínű, a magyaroknak a X. században szenvedett egyetlen egy valódi, de aztán nagy veresége, az augsburgi, leginkább azon elbizakodás miatt történt, hogy a magyar sereg olyanra vállalkozott, a mihez sok tekintetben hiányzottak a szükséges kellékek.

Ha a magyar fegyvernem alkalmatlan volt rendszeres vár ostromokra, még nagyobb mértékben az volt várak védelmére. A nyíl még elég védelmi fegyver volt kivált földött állásban. De valódi hatályát a mezei csatákban a hozzávaló mozgékony taktika adta meg, mely a defensívában is támadó volt. Közeleli fegyverei pedig s a hozzávaló egész taktika csak a roham együttesége és gyorsasága által levén erősek, kivált a védelmi fegyverek gyengébb volta mellett, elvesztették álló helyzetben minden előnyüket. Csak gyakori kicsapások által lettek volna képesek a védelemre, ha ebben nem gátolta volna az, hogy ezt is mind lőháton kell vala tenniök.

Említettem, hogy a magyarok hadjárataikban sem sánczolatokba, sem szekér várakba nem vonultak. Ez csakugyan az észszerűség ellen elkövethető legnagyobb hiba lett volna tőlök. Egy könnyű vagy sorlovasságot sánczok közé szorítani, körülbelül annyi volna, mint békót vetni a lovak lábára, azaz: megakadályozni a lovasság szabad kifejlődhetését és támadó képességét, melyben egyedüli előnye áll. Hogy a persa sereg a csatatéren elsánczolta a központot, s azt nem podgyásza elhelyezésére, hanem védelmül használta, arra mutat, hogy ily esetben gyalogsága is volt.

A magyar sereg lovainak rendes élelmezése is kizárta a sánczolt táborok rendszerét. A görög serget, mint a hajdani

rómaid a környékbe küldött hadosztályok látták el takarmánnyal (pabulare). A persa lovasság is egy helyre halmozta össze a katonák és lovak élelmét. A magyarról az van mondva, hogy az télen-nyáron legeltetni szereti lovait. Ámbár, mint látni fogjuk, ebben túlzásnak kell lenni, de általános szabálynak elfogadhatjuk. Leo császár kiemeli, hogy a magyarokat megrontja a legelő szűke; annyival inkább, mivel (harczi lovaikon kívül is) nagyszámú barmot visznek magokkal. (62. §.) Ajánlja más-hol, hogy ily hadak elől föl kell égetni, ha lehet, a legelőket; s kora tavasszal kell őket megtámadni, mikor lovaik a téli szűk táplálát miatt elgyengülnek.

Nagyobb lovas seregnek különben is aránylag igen széles területen kell táboroznia élelmeztetése miatt. Mennyivel inkább ha a legeltetés a rendes szabály, mint a magyaroknál! — Táborozásuk ennél fogva ellentéte volt a római modorúnak, melyet a görögök még mindig követtek. A magyar a helyett, hogy egy helyen lett volna megtelepedve egy sáncz közt, okvetlenül kiterjeszkedett, s messze vidéket tartott megszállva, oly formán, mint a mai hadsergek.

Az elsánczolt táborok nagy hátrányait a múlt században belátták. Ily rendszer mellett az ellenség könnyen kikémlelte jó előre nemcsak a táborhely erős és gyöngye oldalait, hanem nagy pontossággal az ellenség számát is. Helyette az úgynevezett »cantonnirozás« jött szokásba, melyben a sereg falukba, mintegy kényelmes, kész szállásba van elhelyezve. Az ellenség se a sereg számát, se állásait, kivált jól rendezett előőrsök mellett, nem egy könnyen tudhatja meg. A többfelé osztás s a falukban talált hajlékok és élelem által hasonlíthatatlanul könnyebb az élelmezés és szállásolás. — A magyar táborozás közepén állott a két véglet közt; de inkább hasonlított a mostanihoz. Hasonlított az által, hogy az ellenséges földnek és népnek kellett eltartani a serget, s nagy készletet nem mindig kellett vinni a sereggel; — hasonlított a sereg kiterjedtebb elhelyezésében. Hasonlított végre abban, hogy a sereget nem erődítvényekkel, hanem gondos előőrsi szolgálattal igyekeztek biztosítani a meglepetések ellen. Azonban táborozásuk cantonnirozásnak még sem nevezhető; mert a magyarok saját sátraikban táboroztak, melyek messziről könnyebben ki-

kémlelhetők, mint a falukba elrejtett csapatok. Azonban ezen hátrányon segíthetett egyfelől az őrsőknek jókora távolban és sűrűn kirendelése, másfelül egyenetlen területen a sátor csoportoknak föl nem tűnő helyekre való tétele.

Bizonyosnak tarthatjuk, hogy a magyaroknak ezen hazában való letelepedése módja sokban hasonlított a táborozás módjához. S a főhasonlatosság az, hogy nem erődített helyek, hanem őrsők és mezei harcra képes sereg-részek biztosították szomszéd ellenségek támadásai ellen. — Lehetetlennek kell tartanunk, hogy ne állítottak volna határőröket mindazon táj felé, honnan egy-egy hatalmasabb nép támadása az eshetőségek közé tartozott. A bolgárok felé, a Duna alsó része irányában meg voltak telepedve a magyarok legalább a X. század közepén, mi Konstantin császár előadásából tudva van. De többen, históriai hiteles adatok hiányában nem tartják valószínűnek, hogy a mai Erdély felől a vezérek korában már lett volna magyar telep. ¹⁾ Azonban a magyar hadi szokások és az akkori viszonyok az ellenkezőt mutatják igen valószínűnek. Hol volt nagyobb szüksége a magyar telepeknek előőrsőkre, mint a Kárpátok keleti kapujánál, melyek túlsó nyílásához szállott volt meg a magyarok legfélelmesebb ellensége, a besenyő nemzet? — És a magyar fegyvernem hegyek és szorosok védelmére, bár lovasság, de igen alkalmas volt. Nyugat felé Árpád seregének, mely fő települ mégis a Dunán túli vidéket választotta, melynek központja Pest vagy Fehérvár tája lehetett — előőrsei csakhamar a mai Bécs tájáig s aztán Mölkig voltak előre tolva.

Semmi esetre ezen első időkben s még igen sokáig, nem várakban keresett támaszt a honvédelem. S mégis voltak kerített helyek. Az Árpád királyok első korszakában nyert már *Földvár* nevet némely helységünk, kivált a vizek mellett. Magyarországon, hozzávéve Erdélyt is, tizenhárom hely tartotta meg ezen nevet maig is. S valjon a sok *Udvarhely*, *Udvari*, *Vásárhely*, stb. nem ily kerítések maradványai-e? A kozároknak a vizek melletti két fő helyét említi a többször idézett arabs író, melyek egyike Szárkel, (nem *Szárhely*?) s Konstantin írja, hogy a

¹⁾ Rössler idézett munkájában fejez ki ily véleményt.

kozár fejedelem építészeket kért a görög császártól egy vár építésére, s hogy a magyarok ellenében a kozárok földsánczokat hánytak. Említve van bolgárokról szóló kútfőkben (Jirečeknél), hogy határaikon sövény-kerítések vannak, s ismeretes Eginhardnak az avarok »hring«-jeiről, vagy kerítéseiről szóló hagyománya. — Sőt Konstantin császár egy helyen a besenyők ellen csatát vesztett magyarok »phossaton«-ját, azaz: tulajdonképi értelemben sánczolatait említi.¹⁾ Ámbár akkori görög írók minden táborra használják a fossaton nevet; de valószínű, hogy itt szó szerint kell venni.

Mindezen kerítések, palánkok, körök és földvárak kétségkívül csak arra valók voltak, hogy téli szállásképen fő gyűllyekül szolgáljanak, s talán a hadseregnek egy külső hadjárata idején, a családot és ingó vagyont megvédjék legalább egy hirteleni támadás ellen, a mire sok esetben elegendők lehettek, míg kizárólag lovasijász népek szomszédságában laktak. — De, ismétlem, stratégiai fontosságuk alig ha volt még, s nyílt háború esetében nem támaszkodtak rájuk sokáig a betelepedés után. Nem katonai, hanem túlnyomóan polgári rendeltetésök lehetett.

Mert a betelepedésnek sok részben polgári jellemet kellett öltenie. A Kárpát övezte új haza abban különbözhetett az etelkőzitől, hogy az nem volt oly merő pusztai tájék, mint amaz. A szlávság, bár erős hadsereg és állam alakítására képtelen, de nagy részben kivetkőzött nomád szokásaiból már az avarok idején, Pannonia és Sarmatia más népeivel együtt. A magyarok annál kevesbé bánhattak velök úgy, mint rabszolgákkal, mivel cselédségek és szolgarendjük elpusztult volt a besenyők rabló beütése alkalmával az Etelközben s szükségök volt újakra.

Megférték velök, mint a dunai bolgárok megférték volt a szlávokkal. A haditörvény mellett, mely a magyarokra szóltott, kellett támadnia, ha nem volt is, polgári törvénynek, mely a meghódított s a szoros értelemben vett hadi szolgálatot nem tevő néptömeg kormányzását szabályozta. Legegyszerűbb volt meghagyni nagyjából a szláv szokásokat e részben. Innen magyaráz-

¹⁾ Szabó Károly 1860. Értesítő 116. l.

ható, hogy a magyar nyelvben annyi szláv szó maradt meg, mely a political kormányzást s általában a polgári foglalkozásokat tárgyalja. Még az sem lehetetlen, hogy az ország political fölosztása, a megyék kimérése tárgyában, a magyar vezérek nem tabula rasának tekintették az országot, hanem legalább nagyjából a meghódítottak fölosztását és institutióit hagyták meg. Azt tették velök, a mit a hódító frankok a meghódolt rómaiakkal. Az a hátrányunk volt, hogy a rómaiaknál hasonlíthatlanul hátrább állók voltak hódoltjaink; de az az előnyünk maradt, hogy a szláv nyelv nem vett erőt a hódítókén, mint vett volt a római nye.v.

A szlávok annyival inkább megmaradtak bizonyos értelemben polgári elemnek, mivel hadban a magyar kevés vagy semmi hasznát nem vehette a szlávoknak, kiknek harczmódja egyáltalában nem illett össze a sokkal fejlettebb magyaréval. Nem rab-szolga, hanem földmives szolga, »colonus« szerepet vittek békeidőn, s hadban, mint említettem, némi alárendelt, szintén szolga szerepet.

De épen azért, hogy a magyarok a Duna mellékén megtelepült népek közé telepedtek, kik meghódoltak, a Neszter-melléki pásztorias jellemű feudalismus már kezdetben hasonlított a nyugati európaihoz.

A megtelepült élet kétségkívül nem egy hatalmas fejedelem parancsolatjára lett uralkodóvá, hanem lassanként kellett fejlődnie, s ha Sz.-István nem kezdte, még kevésbé végezte be.

Ez pedig több más körülményekkel együtt nagyon befolyt arra, hogy a magyar hadsereg régi jelességéből mind fegyverei kezelésében, mind taktikájában sokat veszítsen.

Ily körülmények egyike volt az is, hogy európai nemzetek hadi szervezetők és szokásaik mellett nem lévén képesek ellenállani a magyarnak, ezeknek két generatióon keresztül igen ritka alkalmuk volt hadi mesterségek minden segédeszközét fölhasználniok, s utoljára a hajdani óvatosság helyébe elbizakodás és hanyagság következett be. A 900-dik év körül Olaszországba tett első invasiójok e részben merő ellentéte 955-diki augsburgi hadjáratuknak.

X.

EGY-KÉT ÜTKÖZET MAGYARÁZATA AZ ELSŐ ÁRPÁDOK
KORÁBÓL.

Föltűnő történelmi kézikönyveinkben, hogy mindenik ismer-teti Leo császárnak a magyarokról közvetlenül szóló helyeit, s mégis oly kevésbé használják föl a hadi események megérteté-sére. Itt is közlik a törvényeket, de alkalmazásukról többnyire hallgat az írás.

Így azt lehet mondani, ama leghitelesebb s valamennyinél részletesebb kútfők, a byzanti Taktikák, nem használtattak föl eléggé történelmi forrásokul az események lefolyásának s kivált okainak földerítésére.

S valóban, be kell vallani, hogy korlátolt mértékben hasz-nálhatók ezen tekintetben; mert azok a krónikások, kik följe-gyezték az eseményeket, nemhogy beválnának egyenlő értékű tanúknak, csaknem merő ellentétei voltak a byzanti Taktikák szerzőinek. Az olasz, német és francia bővebben író krónikások az egy Eckehard hóbortos fraterének kivételével, egy sem lá-tott magyart és ütközetet. És ha látott volna is magyart, tán nem volt képes leírni. A látni tudás, mely abban áll, hogy a jellemző vonásokat tartsa valaki legérdekesebbeknek, s a látottak hű leírása, a mily egyszerűnek tetszik, ma is ritka tulajdon. A középkor klastromi írástudóiban majd nem anachronismus ily talentumot keresni.

Aligha van egyetlen egy is köztök, a ki különbséget tudna tenni a közt, a mit maga látott, s a közt, a mit csak hallott vagy jól roszul olvasott. Rendesen többet hitt fülének, mint a szemé-nek; boldogítóbb érzet s kényelmesebb volt a hit, mint a tudás. Az ilyen aztán hazudott másoknak abban biztában, hogy mások szintoly hiszékenyek, mint ő. Így a X-ik századbéli Regino egész lelki nyugalommal és olvasói tudatlanságában és butaságá-ban vetett bizalommal kiírja Justinusból, a mit ez vagy hétszáz évvel azelőtt írt a parthusokról! — Más »hiteles« kútfők is ilyenek.

Egyik farkas húst étet, másik embervért itat a magyarral; mert a ki már megesi a lóhúst, arról egy középkori tudós minden physiologiai képtelenséget föl tudott tenni.¹⁾ Ily minden ítélőtehetségtől megfosztott embereknek még a mit tényül hoznak föl sem lehetvén mindig elhinni, elmondhatjuk, hogy soha egyetlen esetben sem fogadhatjuk el tőlök, a mit indokolásul tesznek hozzá.

S megjegyzendő, hogy a byzanti egykoru krónikások, s csak a krónikásokat kell érteni, egyáltalában nem különbek legtöbbnyire. Nevezetes tünemény az, hogy a középkorban a gyakorlati élet mutat föl annyi értelmet és bölcsességet, mint bármely más korszak, de épen a tudomány vagyis az írástudó világ lelke mutatkozik általán véve nyomoréknak. Úgy látszik, az akkori tudomány iskolája chinai papucs volt, mely a lelket örökös kiskorúságban tartotta, míg az írás nem tudó hadvezérek, politikusok, építészek lelke természetesebb fejlődésre volt képes. A középkor irodalma mindenütt épen a legszemmel láthatóbb és kézzel foghatóbb tünemények megfigyelésére nem bír érzékkel. Elmebeli tehetség dolgában egy-egy vidéket rognoscirozni tudó magyar íjász sokkal civilisáltabb volt ezen írástudó majmoknál.

Ugyanez természetesen áll a hazai középkori krónikáirókról is. Akárhonnan vette a mi Anonymusunk az ő krónikája anyagát, annyi bizonyos, hogy munkája elejétől végig arra mutat rendkívüli talentumot, hogy ki tudja válogatni a lehető legkevésbé jellemző s legsemmit mondóbb vonásokat, s bele zavarni itt-ott egy-egy anachronismust is.

¹⁾ Az embervér ivásra két históriai tényt tudok, nem a magyarnál, hanem az araboknál és az erdélyi oláhoknál. Egy arab vitéz a középkorban Konstantinápoly falai alatt párbajt vív egy göröggel. Ez elesik. Az arab leugrik lováról s a nézők szemeláttára és szörnyű rémületére, mi a győző célja volt, tette magát, mintha a sebből a vért kiitta volna. Nem volt ily szörremszék az elhitéseben az erdélyi román. A Hóra világban a Maros partján egy nagy fazekat hajtott föl, miután azt kiáltotta a tulparton levő magyaroknak, »így iszom én a magyar vért.« Egyik magyar kapta puskáját, kilötte a fazekat az oláh kezéből, s kitünt, hogy káposztalé volt benne. Ha ki nem lövi, máig is hinné Déván a nép, hogy az oláh vért ivott.

Az is bizonyos, hogy hazai krónikáinknál nemcsak közvetlen szemléletről szó sem lehet, nemcsak mint compilatiók oly soványak, élettelenek és bárgyuak, hogy Leo császár némely tíz sora több jellemzőt foglal magában, mint Anonymus egész fejezetei, hanem egyáltalában nem igen nyújtanak oly adatokat, melyek a Taktikák adatait bővebben fölvilágosítják, vagy csak alkalmat adnának azoknak a történelmi tényekkel való egyeztetésére.

Azért ha bátran elmondhatjuk, hogy kevés régi vagy mostani népnek ősi, s az állam megalakulásának korában uralkodott *nemzeti intézményeiről* van oly hű, minden mesétől megtisztított rajza, minőt a magyar bír a byzanti Taktikákban, másfelől elmondhatjuk, hogy az *események történetére* szolgáló emlékeink a vezérek korából, alkalmasabbak homályt, mint világosságot terjeszteni magokon az eseményeken, sőt ama teljes hitelt érdemlő documentumon is, kivált ha úgy járunk el, mint eddig, hogy t. i. valamint a német historicusok, kik rólunk írtak, több hitelt adtak egy Regino félkegyelmű plagiumainak s XIX. századbeli német tudós létökre majmolták annak időtlenségeit, úgy mi is egyenlő vagy több bizonyító erőt tulajdonítánk a szintoly együgyű compilatornak, Anonymusnak, mint a hiteles kútfőeknek, melyek objectiv vizsgálati szellem dolgában unicumoknak tekintetők a középkor első szakának egész világirodalmában.

És mégis nincs más mód, mint a tudatlanság és ferde észjárás amaz örök monumentumait, a középkori krónikákat használni az események történetek előadásában; s egyeztetni a menyire lehet az okmány hitelességű byzanti Taktikákban előadott nemzeti szokásokkal és jellemmel.

A magyarok nyugati hadjáratai közül egyike a legelsőnek s legrészletesebben leírtaknak az olaszországi hadjárat, a mint Liudprand előadja.

Daczára annak, hogy ezen író bizonyos tekintetben messze kimagasló talentum az egykorúak közt, osztozik kora hibáiban a többivel. A valóság iránt érzéke nincs, s a világi dolgokhoz nem ért, legkevésbé a hadiakhoz, minek többek közt bizonyossága az is, hogy mikor a X. század közepén innen Nikephoros görög császárnál jár követségben, ezen kitűnő hadvezért és jeles császárt mint majmot igyekszik nevetségessé tenni, s a helyett, hogy a mi Byzant-

ban igen különbözött a nyugati szokásoktól, tanúlságosnak tartaná, együgyűen gúnyolódik némely oly külsőségekkel, melyek eltérnek a nyugati külsőségektől. S mégis egy látni és itélni ennyire nem képes embernek köszönetet kell mondanunk azon részletekért, melyeke a brentai ütközetről hagyott az utókorra.

Ha ő nem ír, a többi krónikából alig volnánk képesek valami részletet megtudni. A nyugati krónikák közül több ennyit ír: »A magyarok betörték Olaszországba« (899); egy másik: »A magyarok megtámadják Olaszországot s hadban győzik le a longobárdokat.« (Pertz. Mon. I. 53. l.) Egy másik a 900-ik évre azt jegyzi föl: »Az avarok (kiket ungaroknak neveznek) egész Olaszországot elpusztítván, annyira, hogy igen sok püspököt megölven, az ellenök harczolni akaró itáliaiak közül egyetlen ütközetben egy nap alatt 22 ezeren estek el.«

Csaknem az tűnik ki ebből, mintha nem történt volna egyéb, a fegyvertelenek lemészárlásánál. Semmi részlet az ütközetről! Regino a 901-dik évhez (holott mindig ugyanazon esetről van szó) ezt írja: »A hungarok nemzete betörvén a longobárdok területére, öldökölve, gyűjtogatva és rabolva mindent elpusztít kegyetlenül. Mely erőszaknak s vadállati dühnek, midőn a föld lakosai, ellenállandók egy hadi rendbe gyűlnének, megszámlálhatlan sokaság esett el a nyilak által, igen sok püspök és gróf öletett meg.«

Mikép, s miért történhetett az, a mit előadnak, arról nem beszélnek ezen krónikák. A kor nagy föladata pedig nem az volt a X. században, hogy a magyarokat, mint vérszomjas, kegyetlen, pusztító népet anathéma alá vessék, hanem az, hogy Európa gondoskodjék az ellenállás eszközeiről. Ezen eszközök pedig föl nem voltak máskép találhatók, mint hogyha egész nyugalommal vizsgálják, mi lehetett az oka annak, hogy egy aránylag maroknyi nép kénye-kedve szerint gázol a continensen keresztül, s nagy hadsergei alig képesek megállani ezen jövevények előtt. A Reginóknak, még csak eszébe sem jut ily kérdést tenni föl. Az újkori német historicusok azt a nyilvánvaló ráfogást találták ki, hogy Európa és Németország ziláltsága mellett volt az lehetséges. Ráfogás, mert ezen ziláltság daczára is *több ízben* nagy hirodalmi sereg állott ki a magyarok ellen, de megveretett. Felej-

tik ezen újkori historicusok is, hogy a magyarok *hadtani* okokból voltak győzedelmesek.

Liudprand cremonai püspök előadása a magyarok olaszországi hadjáratáról itt következik:

»Néhány év múltával (898 vagy 899?) már senki sem volt, a ki keleten vagy északon a magyaroknak ellen birt volna állani. Bolgárokat, görögöket adófizetőiké tettek. Ohajtottak megismerkedni a déliekkel és nyugatiakkal is. Azért *rengeteg és megszámlálhatatlan serget* állítván össze »misera Italia«-nak tartanak. A Brenta folyónál ütik föl kisdud nemez sátraikat. Három napig jártatják szélylyel kémlelő csapatjaikat kitanulni a terület minőségét s népességének sűrű vagy gyér voltát. A visszaérkezők ily jelentést tőnek: »Ím e rónatájak nem kevés lakossal telvék, egy oldalon körözték, mint szemlélhetni, zordon és termékeny bércekkel, az Adria-tengerrel pedig a másikon; városai a mily fölősek, oly igen erősek. És hahogy nem tudni is a nemzet vitézségét vagy gyávaságát, de megmérhetlen a sokaság. S nem is tartjuk tanácsosnak, hogy *ily kevesed magunkkal* támadólag lépünk föl. Mindazonáltal minthogy nem egy körülmény a harcra ösztönöz: a szokott diadal tudniillik, harcias szellemünk, hadi tudományunk, különösen a kincsek, melyek vágya emészt bennünket, s az itt olyan sok, a mennyit a földkerekségén sem nem láttunk, sem nem reméltünk; de nézetünk szerint — mert ugyanis nem hosszú, sem nem fáradalmas visszamenő utunk, melyet meg lehet tenni tíz vagy kevesebb nap alatt is, — menjünk haza; tavasz fordultára, *összeegyűjtván nemzetünk legjobb erejét*, térendünk majd vissza, hadd legyünk ezeknek vitézségünk, valamint a mi sokaságunk által rémületül.«¹⁾

»A mint ezt hallák, nosza mindjárt haza térnek, s a télszak zordona fegyverek gyártásában, nyilvesszők hegyezésében, s az ifjak hadi ismeretekbe avatásában foly tova.

¹⁾ Igyekeztem utánozni a magyarok ezen koholt oratóriáját Liudprand stíljében, mely a dagálynak és laposságnak utánozhatlan vegyülete. Elfogadhatjuk ténynek a recognoscírozást, s a mit az út hosszáról mond. De igen változó szerencsével becsli a magyarok erejét, egyszerű számtalannak, másszor elégtelennek állítván. Túlbecsüli felettébb Olaszország népességét s várait is.

»De alighogy a »*Halak*« jegyét odahagyván, a *Kosba* szálla meg, (t. i. a nap szekere) *rengeteg* és száma nélkül való serget gyűjtve, Olaszországba tartanak; hatalmasan erősített Aquilejánál, Veronánál elhaladnak s minden ellenállás nélkül Papiához (Pavia) érkeznek. Berengár király pedig megértvén ezen kitűnő és új haditettet, — mert azelőtt híré sem hallá ennek a nemzetnek — nem győzött eléggé csudálkozni. ¹⁾

»Azért fölszólítást intéz az italog, tuskok, volskok, camerinóiak és spoletóiakhoz, kinek levélben, kinek küldöttek által. Mindnyáját egy bizonyos helyre rendeli gyülekezni, s lőn a hadsereg *háromszorta nagyobb* a magyarokénál.²⁾

»És mikor Berengár király ekkora serget látna maga előtt, kevélységnek lelke által fölfuvalkodván, s az ellenségen való győzelmet inkább saját sokaságától, mint Istentől remélvén, egyedül, kevesed magával, valami kis városban élve napjait, multságoknak adta magát. De száz szónak is egy a vége! Alighogy a magyarok megpillantják ezt a sokaságot, kétségbeesés szállta meg lelköket, s nem tudtak tanácsot, mi tevők legyenek. Megütközésről, melytől iszonyodtak, szó sem lehet; futásban nincsen mód. Mindazáltal ezen kétféle hánykódás közt jobbnak tetszik a futás, mint a harcz. A keresztyénektől üldöztetve, az Adda vizén úszva kelnek át, úgy hogy sokan a nagy sietség miatt fulva merülnek el.

»A magyarok végre *nem rossz* gondolatra jönek. Követek által a keresztyéneket tudóstíják, hogy készek ráadással visszadni minden zsákmányt, ha bántatlanul engedik őket hazatérni. Kivánságukat a keresztyének kereken megtagadták. Őket, oh jaj! bántalmakkal illették, s fegyver helyett, melylyel leölhetnék, köteleket kerestek, melyekkel a magyarokat majd megkötözik. Miután a magyarok ezen móddal a keresztyéneknél nem boldogultak, előbbi szándékuk mellett maradni jobbnak tartván, a

¹⁾ Az előadásban itt az a zavar lehet, hogy kimaradt a magyaroknak Velenczénél végbe vitt hősködése. Maga a magyarok elönyomulása aligha ejtette oly nagy bámulásba.

²⁾ Az olaszok mintegy 30 ezerek voltak. Akkor a *számtalan* magyar had tizezernyi főből állott volna.

megkezdett szaladással igyekeznek menekülni, s így szaladva érkeznak Veróna széles mezejére.

»A keresztyének legelől járói ezeknek leghátúl járóit üldözik, s ott megtörtént a csata előjátéka, melyben is a pogányoké lón a győzelem. De közeledvén a nagyobb sereg, az emlékezetökből ki nem ment futást folytatják tovább.

»S a keresztyének a bálvány imádókkal egyszerre érkeznek a Brenta vize mellé; mert a magyaroknak szerfölött kifáradt lovai nem birták tovább a szaladást. Tehát egyszerre került szembe mindkét sereg, *csupán az említett folyómeder választotta el őket*. Ott a magyarokat rettegés kényszeríti, hogy készeknek nyilatkozzanak kiadni minden podgyászt, foglyot, minden fegyvert, lovat, mindenik csak egyet tartva meg, melyen haza mehesen; s kérelmök hitelére hozzá teszik, hogy ha csupán életöket hagyva meg, engedik elvonulni mindnyájokat, soha többé Olaszországba nem jönnek s gyermekeiket ígérnek kezesekül. De hajh! a keresztyéneket elbódítá a kevélység dagálya, a pogányokat, mintha már legyőzöttek lettek volna, fenyegetésekkel illetik, s nyomban ilyen »apológiával« azaz: válaszzal bocsátják vissza a küldötteket: »Ha azt, a mi kezünkben van, kivált azoktól, kik kezünkben vannak, s már nem egyebek döglött kutyáknál, ajándékban fogadnók el, s velök még szerződésre is lépünk: »insanos capite non sanus juraret Orestes.«¹⁾

»A magyarok ezen izenetre kétségbeesnek. Összehíván a legvitézebbeket, ily beszéddel bátorítják egymást:

»Ha ezen még *fennlevő nap végével* nem várhat jobbat az ember, mivel kérelem nem használ, s a futás lehetetlen, mint nyakunkat alá vetni a halálaak, mit veszíthetünk azzal, ha nyilakkal rohanjuk meg őket s halálért halált osztunk? Mert férfiasan harczolva esni el nem halál, de élet. Nagy hírnevünket, ezen dicső örökségünket, valamint őseinktől nyertük, úgy nekünk az utódokra hagynunk, tartozunk magunknak. Bízátok ránk tapasztaltakra, kik kevés sereggel gyakran nagyszámu ellenséget vertünk le. Harcziatlan népek legnagyobb csoportja is csak mészáriásnak van kitéve. De meg Mars is majd mindig

¹⁾ Oly jártasok voltak már akkor a magyarok a classicus irodalomban, hogy nagyobb világosság kedvéért latin versben kellett nekik izenni!

megöli a szaladót s oltalmazza a vitézül harczolót. Azok pedig, kik kérésünkre nem könyörülnek rajtunk, nem érik föl észszel, hogy jó ugyan győzni, de a győzelem túlsága kockáztatott».

»Ezen bátorítás által némileg föléledve, háromfelé helyeznek el *leseket*, s a vizen mindjárt átkelvén, az ellenséges tábor kellő közepéig törnek be. Mert ugyanis a keresztyének nagyobb része beleunván a követésekre való hosszas várakozásba, a táborban letelepedtek étkezni. Ezeket a magyarok oly nagy gyorsasággal lepték meg, hogy nem egynek az ételt a torkába szögezték, másnak lovát vették el, hogy futnia lehetetlen volt, s annyi-
val könnyebben leöldösték, mivel lovak nélkül látták őket. S a keresztyének veszedelmének öregbitésére nem kis visszavonás uralkodékköztök. Voltak, kik nemcsak hogy nem állottak harczba a magyarokkal, hanem óhajtották szomszédjuk vesztét; s álnokságukban arra vágytak, hogy a többi elesvén, magok szabadon uralkodhassanak. Kik, midőn atyjokfiat a szükségben megsegíteni elmulasztanák, s halálukat kívánják, magokat veszítették el. Így megszaladnak a keresztyének, kegyetlenkednek a pogányok, s a kik előbb nem voltak képesek ajándékokkal sem kiengesztelni az ellenséget, most aztán nem tudtak kegyelmet adni a kérőknek. Így öldökölvén és szalasztván meg a keresztyéneket, a magyarok, Olaszország minden részét kegyetlenkedve száguldják be. S nem volt senki, a ki, ha csak nem a legerősebb várakban, ellenállt volna nekik.« sat. ¹⁾

Ez, Liudprand előadása, s történeti kézi könyveink is nagyjából így beszélnek el a krónikás nyomán a brentai nagy esetet, melyben más, fönnidézett krónikák szerint a mintegy harmincezerre tett keresztyén seregből több mint 20,000 esett el, ha igaz. Nem lehetetlen, nagyítás van az elesettek számában; mert az olaszok soha meg nem számíálhatták.

A dolog lényege annyi, hogy az olasz sereg, ha töredékei maradtak is, mint sereg meg volt semmisítve, a mi nem maradt belőle halva a csatatéren, szélylyel volt szórva.

A püspök az esemény után mintegy 50 évvel írja a fentebbi jelentést. De mint felső olaszországi születésű és cre-

¹⁾ Pertz, Monumenta Script. III. k. 290. 1.

monai szemtanúktól is hallhatott egyetmást. Nem lehetetlen azonban, hogy írott kútforrást használt, melyet maga fölfogása és stylja szerint módosított, s a hol nem, értelmetlenül írt. Így a hol a magyarok kis sátrairól szól; nyilván elárulja, (ha csak nem a későbbi másoló a hibás), hogy nem tudja, milyen a magyar sátor ¹⁾.

Mindamellet, hogy igen óhajtható lenne, ha a magyarok több hadjáratáról maradt volna legalább ennyire részletes elbeszélés, s hogy csakugyan néhány becses adatot szolgáltat, az egész előadás igen hézagos, nem egy valószínűtlenség foglaltatik benne, és az egész, a tárgy nem értése miatt, fonák fölfogással van előadva.

Először is az ellenségeskedések kezdetét merőben homály fedi. Miután az olasz hadsereg együtt van, mindjárt egy phrasis-sal: »száz szónak is egy a vége« a magyarok bele vannak ugrasztva az Adda vizébe, s kétségbeesetten kérnek békét.

Következik az Adda után az Ecscsen való átkelés a verónai mezőn. Itt már találunk egy igen jellemző vonást. A magyarok utócsapatáról van szó, mely, a krónikás szerint a sereg futását fedezi, míg az olaszok előcsapatja ennek nyomában van. Azonban az előadó nincs tisztában ezen utócsapat jelentősége felől. Úgy látszik, ha nem is természetesebbnek, de a magyaroktól szebb hadi tettetnek tartja vala, hogy miután az ellenség előcsapatját visszaverte, bevárta volna annak derék seregét is. E helyett folytatta az utóhad a rút visszavonulást, Liudprand szerint a *futást*.

A két sereg egyszerre érkezik a Brentához szerinte. Ez sem szabatos kifejezés, mely mutatja az eszmezavart. Azonban kitűnik az előadásból, hogy a magyarok a viz keleti partján foglaltak állást, mikor az olaszok a nyugati parthoz érkeztek. Ennélfogva azt akarhatta mondani L., hogy itt is az olaszok előhada a sarkában volt a magyarok utóhadának.

¹⁾ »Cumque juxta Brentam defixis *tentoriolis* immo *centonibus*« = midőn a Brenta mellett felütik sátracskaikat, s a mi több nemezeiket! — Ez csak a dolgot egyáltalán nem értő másolata lehet oly kéziratból, melyben értelmé volt a helynek.

De az egész visszavonulás indokaiban valószínűtlen. Az Adda vizétől a Brentáig, körülbelül a mai Loditól Padua tájáig közel 40 mai osztrák mértföld az út. Mindenesetre nagyon fárasztó folytonos marsban. S nagyobb seregek, kivált olykori csatározások mellett, 15 nap is kellett hozzá. De merőben valószínűtlen az, hogy a menet fárasztóbb lett volna, a nehéz utakban és nélkülözésben jobban edzett magyar kisebb fajta lónak, mint a nagyobb, nehezebb, lassabban haladó s hamarabb fáradó nyugateurópai lovaknak.

Merőben koholmánynak tűnik föl pedig ezen üldözés, ha tudjuk azt, hogy az olasz sereg csak akkor bír előnyösen mérkőzni a magyar íjász csatározók ellen, ha nehéz fegyverzetű, zárt soros massákban intézhet rájuk rohamot. Hogy ütközet esetében egy tömegben lehessen föllátni ily serget, annak egyetlen egy úton kellett haladni, mi rendkívül hátráltatta előnyomulását. Legalább is tízenöt napig örökösen csatasorban lenni, s pánczélt, sisakot, pajzsot viselni, sokkal fárasztóbb volt, mint könnyebb fegyverzetű, a serget észszerűen több részre osztva vonulni vissza s az utóhadbeli csatákat kisebb osztályok által fölváltva folytatni. A képtelenség Liudprand előadásában olyan forma, mintha valaki azt állítná, hogy egy bival fogat üldözött egy fiatal paripát, s mindegyre utól is érte, miközben ez teljesen kifáradt, az pedig nem.

Szintoly kevésbé valószínű, a mit a brentai találkozásról beszél a krónikás. A magyarok azon a parton állnak, a mely visszavonulási vonaluk felől volt, s az olaszok a tulsó parton. Már a magyarok ügyes és veszélyes íjászok lévén, az olaszok pedig nem, igen csekély számú magyar íjász meggátolhatta volna a különben is nehézkes lovú és lovagú olasz sereg átkelését a Brenta folyón. Nagyszámú sereg mellett, minő mindenesetre volt a magyaroké, teljes lehetetlen lesz vala átkelniök az olaszoknak a vizen, a kik különben sem voltak képesek, (s egyik akkori hadsereg sem) az ellenség láttára erőszakolni az átkelést valamely folyón. Ezt minden régi sereg akkor és ott tette, a mikor és a hol az ellenség tudta nélkül tehetette. Még kész hiddon sem lesz vala képes az olasz a magyarokkal szemtől szembe menni.

De ha áll az, hogy a magyarok engedelme nélkül soha az olasz nem lesz vala képes a Brentát átlépni, akkor áll az is, hogy ha a magyarok nem akarják bocsátni, a többi felső olaszországi folyókon sem lesz vala képes átkelni a keresztyén hadsereg.

Liudprand tévedése onnan eredt, hogy arról mit sem tudott, s talán lehetetlen is volt tudnia, minő hangulatban voltak a magyarok, minő állapotban voltak embereik és lovaik, s még kevésbé tudhatta, hogy ezen titoktartó nép vezérei mit végeztek az ő hadi tanácsukban. Midőn szószerint idézi mit beszéltek a magyar táborban, nem tesz egyebet, mint nevetségesen majmolja a római historicusokat, kik mesteri szónoklatokat adnak hőseik szájába. Maga sem hitte talán, hogy az utókor egyébként veszi ezt, mint remek stylgyakorlatnak.

A cremonai püspök hívebb lehet annak előadásában, mit izentek által a magyarok Berengárnak az Addánál és a Brentánál. Elfogadhatjuk históriai ténynek, hogy csakugyan békét kértek. De valószínű, hogy sem az, sem a visszautasítás nem történt oly kirívó modorban, mint a krónikás előadja. Mert műve, mint maga bevallja a czímbe, tendentiosus mű. »Antapodosis« vagy is »megtorlás« a címe. Szándéka Berengárt befeketíteni ezen hadjárat előadásával is. S általán véve a nagy nemzeti vereségek alkalmával szerepelt férfiak ellen mindig gyakorolja kisebb-nagyobb mértékben a nemzeti történetírás a bírói túlszigort. A XVI. és XVII. századbeli magyar történetírás sem győz elég rosszat rá kenni a mohácsi vészt megelőzőtt s abban szerepelt egyénekre. Ilyen esetekben nem fél igaztalan lenni.

A brentai ütközet nagy catastropha volt Olaszországra nézve, s Liudprand a felelősséget egészen Berengárra hárítja, a ki igen könnyen elkerülheti vala azt, ha a magyarok által önkényt kínált kedvező föltételeket elfogadja. Valószínű hát, hogy nagyítás van mind a magyarok állítólagos föltételeiben, mind a főnnhéjázó visszautasításban. Csak annyit fogadhatunk el az előadásból, hogy a magyarok béke-alkudozásokat folytattak, melyeket az olaszok elbizakodásukban visszautasítottak.

De különben ismervén mind a magyarok, mind a nyugat-európaiak akkori hadi szervezetét, ha valamelyik fél bizonyosnak

tartotta a győzedelmet, az a magyar volt, s azon hadi tanácsokban, melyekben a magyarok, Leo szerint megfontolják előre hadi tervöket, s melyek említése jellemző vonás Liudprandnál is, az egész hadjárat az Addától a Brentáig előre ki volt számítva. A magyarok most először akarván mérközni egy nyugateurópai nagyobb hadsereggel, még kelletténél óvatosabbak is voltak, s nem érték be a győzelem valószínűségével számításukban, hanem teljes bizonyosságot akartak szerezni, azaz: kilesni azt a pillanatot, mikor magok részéről legkevesebb áldozattal végleg döntő csapást mérhetnek az ellenségre. Mindjárt eleve tapasztalván az ellenség elbizakodását, még jobban megerősíték benne békeajánlataikkal, mire alig volt szükségök; mert nyugateurópai népek még akkor, ha visszavonulni látták a magyarokat, azt futásnak vették. A visszavonulás pedig a magyarok részéről azért történt oly sok napi járó földre, hogy a nehéz fegyverzetű ellenséget, mely a fáradalmakat és nélkülözést nehezen tűrte, testben, lélekben kifáraszták. Abban téved Luitprand leginkább, hogy a magyar sereg végkimerüléséről beszél, holott éppen megfordítva állott a dolog, csakhogy a magyarok ügyesen színlelni tudták az ellenség előtt kimerültségöket és félelmöket.

Azt gondolom, a brentai ütközetet nem Liudprand írta le híven, hanem Leo császár, midőn azt adja elő, mikép lehet egy frank sereget tönkre tenni. Leírása annyival hitebb, mivel minden nyugati sereg közt éppen az olaszt ismerték legközvetlenebbül a byzantiak. A leírás itt következik:

»Türelmetlenek a fáradalmak és nélkülözések iránt (a frankok). A hőséget, hideget, esőket, az élelem s más szükségesek, különösen a bor hiányát, s végre az *ütközet halogatását* nehezen tudják elviselni. Ha ellenségek *futást színlel*, könnyen szétverheti őket.... Ha valaki velök hadat folytatandó, ezt tartja szem előtt, nem is szükséges velök nyílt csatába bocsátkozni, s különösen nem a háború kezdetén, hanem *lesekkel* s véletlen meglepésekkel háborgatni; s *vagy a megütközés kerülésével* húzni mentül tovább az időt, vagy pedig *békehajlamot színlelve* elfogni az ellenség élelmét s hőség vagy hideg által lelohasztani vitézségöket és serénységökét.¹⁾ Nagy készséggel jelennek meg a táborban a kitűzött

¹⁾ Leo, XVII. 90—96. §§. 860. lap.

időre. De ha a táborozás határideje letelt, nincs maradásuk s oda hagyogatván a serget, haza mennek. Nem számítanak előre, s sem a hadi fogások különbféleségével, sem a tábor bizton létével nemgondolnak könnyű őket hátba és oldalba fogni, mert őrsök s más elővigyázatok nincsenek náluk szokásban. ¹⁾

Ha hozzá vesszük Leo ezen kitünő jellemzéséhez azt, hogy mindezekben a magyar épen ellentéte volt a franknak, ezen sorokban hasonlíthatatlánul jobban le van írva a magyarok első olaszországi hadjárata, mint Liudprandban. Csaknem azt hinné az ember, hogy a byzanti Taktikák ezen hadjárat tanulságait közlik megnevezetlenül, ha már régebben nem ismerték volna a frankok harczmódját. Annál feltünőbb egy Liudprandban, a tanulékonytság azon hiánya, hogy az eset után ötven évvel sem volt tisztában sem a magyarok, sem saját nemzete hadseregének jellemével. A mint föntebb érintettem, Konstantinápolyban jártának elbeszélése meggyőz arról hogy efélékre semmi érzéke nem volt.

A fentebbiek nyomán az olaszországi hadjárat lefolyása körülbelül ez volt:

Az Addánál az olaszoknak sikerül a magyarok utócsapatját megszorítani, mit az olaszok már győzelemnek tartottak. A magyarok tanácskoztak, valószínűen a fölött, átbocsássák-e az ellenséget a folyón, s ott ütközzenek meg, vagy jobb lesz ezt elhalasztani. Az összetűzés kockáztatott, visszavonulás által a sereg nem veszíthet, mert a nehéz fegyverzetű sereg nem képes erőlyesen üldözni őket, míg ellenben ők visszavonulás közben is örökösön háborgathatják. Az ellenség elbizakodását nevelték a színlett békekövetség által. Erős utócsapatot hagynak, mely folyvást szemmel tartsa a lassan üldöző nehéz olasz hadat, s annak az ütközet elhalasztása miatti türelmetlenségét kisebb háborgatások által nevelje; de egyszersmind félelmet szinleljen visszavonulása által.

Mentül több folyón engedték átkelni Berengár hadát, annál jobban megerősítették abban a hitben, hogy a magyarok képtelenek a derék sereggel csatát állani. Nem lehetetlen, hogy az Eccsnél a magyar utócsapatnak az olasz előhad fölött vívott győzelme vagy egy magyar alvezér hibája volt, vagy a viszonyok kény-

¹⁾ Leo, XVII. 87., 88. és 93. §.

szerúsége idézte elő. Visszavonultak a Brentáig, azon háborítlanul átkeltek; seregök nagyját, mely kétségkívül jóval előbb érkezvén a Brentához, mint az utócsapat, kipihente magát, s föl is lehetett osztva állomásaira. Úgy helyezték, hogy az ellenség ne láthassa. Az olaszok mit sem tudtak a magyar seregnek sem számáról, sem elhelyezéséről, míg a magyarok belátták az egész ellenséges táborn, s még hangulatáról is jól voltak értesülve. Az olasz sereg ki volt fáradva, csak az aznapi út miatt is. Ismét követséget küldenek az olaszokhoz, melyben, ha nem túloz szerfölött Liudprand, oly ajánlatokat tesznek, hogy a legtapasztalanabb is beláthatta volna az olasz táborban, hogy a magyarok a legkézzel foghatóbban ámitni akarják. De az olaszok elbizakodása valóban az otrombaságig ment, ha elhitték, hogy egy még meg nem vert sereg, mely ezenkívül fáradtabb sem lehet azolasznál, kész legyen mindezt kiadni, szabad elvonulás föltétele mellett, mely elvonulás útja pedig egészen nyitva állott. S az olaszok elhitték az ámitást. Úgy okoskodhattak: ha a magyarok felső Olaszország több folyójánál nem merték utját állani a keresztyén hadnak, itt is gyöngeségök érzetében védtelenül hagyják az átkelést, s ütközetre szoríttatván, könnyű lesz ezen »rendetlen« harczmodorú népet teljesen szélylyel verni. Azonban a magyarok az alkudozást nem csak az elbizakodás fokozására kezdték, hanem időnyerés végett is, míg intézkedésök teljesen rendben lesz, az olaszok pedig estve felé éhség és fáradság miatt pihenésnek adják magokat. S csakugyan az olaszok, este felé levén, s az alkudozás hosszúra nyulta miatt unatkozván is, levetik nehéz fegyverzetöket és vacsorához látnak.

Az olasz sereg mint egyik nyugaterópai sem, nem szokta elsánczolni a táborn, mint a görögök; de előőrsöket sem tett ki, mint a magyarok szokása volt.

A magyarok három hadosztályt küldtek át a vizen, alól és felül, melyek rendeltetése volt egyszerre csapni három felől a vigyázatlanságukban elbizakodott keresztyénekre. A roham nagy pontossággal volt kivíve. Az olaszok meglepése sikerült, s habár hihető, hogy egyes keresztyén osztályok ellen álltak; de mikorra a lehajló nap lement, a keresztyén sereg szélylyel volt szórva és erélyesen üldözve, mi bizonyítja, hogy *pihent* hadosztályokkal működtek a magyarok.

Ezen sikerült támadás a magyar taktikára több oldalról világot vet. Három külön hadosztály volt kiküldve a támadásra, vagy mint a krónikás véli, volt *lesben* elhelyezve, s ezeknek körülbelől egyszerre kellett rárontani az ellenségre. Napjainkban is, mikor a táborkari tisztek egyik kezökben térképpel, másikkban chronométerrel lovagolnak az ily csapatok mögött, s ágyuszó vagy rakéta adja meg a jelt, nem mindig sikerül az ily operatio együttessége. S ama régi lovasoknak, térkép, zsebóra és ágyu szó nélkül sikerül az. A fegyelemnek, önálló működési képességnek és rendnek lennie kellett hát legalább is azon a fokon, mint a mai hadaknál. Továbbá teljesen bizonyos az, hogy a magyarok itt csaknem kizárólag közeli fegyverekkel működtek. Nyilázással akarni előkészíteni a csatát, annyi lett volna, mint időt engedni az ellenségnek a sorakozásra. A magyar lovasság előtűntét nyomban a sebes megrohanásnak kellett követnie, mi közben egynél több lövést tenni a nyillal nem is volt physikai idő. A lövés alig történhetett több mint legföljebb százötven lépésnyi távolból; de már ekkor az addig tán ügetve történt rohamnak vágtatásba kellett átmennie, s e közben a kardot vagy kópját előrántani. A nyillal nem is lehetett, mint a mai puskával vagy ágyuval, beljebb löni a tábor szélleinél. A tábor közép részeihez csak a lova juttathatta el a magyar harczost, közeli fegyvereivel kezében. Azért gondolkodási röstségnek kell tulajdonítunk azon állítmányt, mintha nem volna ismeretes oly eset, melyben a magyarok karddal és kópjával győztek volna. ¹⁾ Igaz hogy Liudpránd »*spicá*«-val szögezteti nem egy olasz falatját a torkába; de ily phrasisos embert képzelete is elragadhat, s spica alatt érthet kópját is. Nyillal szélylyel verni nem lehetett sem ezt a serget, sem mást.

Még számba kell vennünk azt is, hogy a kardos vagy kópjas roham csupán zárt sorokban lehetett érelyes. A mint a hadi rend alkata is mutatta, a magyarok bár nem nagyon hosszú, de zárt homloku sárookban állottak ki, s kétségkívül a támadó csatarend

¹⁾ Meinert »Das Kriegswesen der Ungarn« most megjelent külföldben több érdekest tartalmazó művében, valamint egy korábbiiban, »Geschichte des Kriegswesens in Europa« fejez ki ily véleményyt.

képe volt ez. Ha ez különben is szükségképi különösen lovas rohamoknál, másfelől lehetetlen volt, hogy az ellenség megközelítése ily kész csatarendben történt volna. Kisebb-nagyobb hosszúságú colonnák voltak szükségesek a területi akadályok mellett a gyors és pontos előnyomulhatásra. Még az utolsó pillanatban is az a területi akadály, mely addig elfödte a támadó hadosztályt az ellenség szeme elől, nem engedte, hogy csatarendbe formálódva bukkanjon elő. Így a legnagyobb valószínűség szól a mellett, hogy a támadó lovasság az ellenség szeme láttára fejlődött fel hadoszlopokból támadó csatarendbe.

Végül ezen meglepés lehetőségére nézve szükséges volt, hogy a csata napját esős idő előzze meg. (Ezen ütközet idejét szeptemberre lehet tenni, úgymint 24-re tehát a népegyenlőség tájára. ¹⁾ A magyar hadoszlopok ha nem ország-úton mentek is, akár a száraz tarlókon, akár a kiaszott kaszálókon nagy porfelleget vertek volna föl, mi az ellenséget hitelesen tudósította volna közeledésökről. Nem lehetetlen, a magyarok az időjárás kedvezésére is vártak a csata hosszas halasztásával.

Eme részletesebben leírt hádjáratból oly kérdések is támadnak, melyekre a Taktikák sem adnak feleletet. Ilyen a seregnek Olaszországba átkelése. Liudprand, mint láttuk, tíz napi útnak mondja a távolságot a Brentától a magyarok hazájáig. Ebből világos, hogy a magyart már megtelepedettnek lehetett tekinteni a Dráva és Száva közép folyásánál is. Az út pedig az, mely Laibachon vezet keresztül máig is. A Klagenfurt felé vezető jóval hosszabb lett volna. A laibachi utat el is nevezték az olaszok »Strada Hugarorum« (magyarok országútja) névvel. Kétségtelennek kell tartanunk, hogy az Árpád-korbeli okleveleinkben a Balaton somogyi partján elvonult »Hadut« (vagy hodút), volt ama »Strada«. A magyarok semmi esetre több úton nem, csak ezen egyen mentek. Ez az út pedig szoros többszövegre, s a seregnek nagyobb kiterjeszkedést meg nem enged. Továbbá egy részben kopár sziklás vidéken megy keresztül. Végre számba kell venni, hogy Liudprand szerint a magyarok akkor törtek be

¹⁾ Szabó K. »A magyar vezérek kora« hol igen sok érdekes és alapos megjegyzés található még ezen hádjáratra nézve.

Olaszországba, mikor a nap a kos jegybe lépett, tehát kora tavasszal történt a magyarok hegyvidéki utazása, mikor a múlt évi takarmány a gyér lakosságnál fogytán volt, s a különben sem terjedelmes legelők nem adtak táplálékot a magyarok rengeteg nagy számu barmainak. Magok élelmezése sokkal könnyebb volt, mint lovaiké, melyeket nem elég volt csupán tengetni, hanem jó húsban is tartani egy hadjárat megnyíltával. A legeltetés lehetetlen lévén, nem áll hát az, mintha a magyarok harci lovaikat télen-nyáron csak legeltetéssel tartották, s mintha azok szükségkép minden tavaszra elhitványodtak volna. Tehát a takarmány-gazdaságnak divatoznia kellett. Sőt a Karszt hegységeken keresztül vezető alkalmasint két hétnél is tovább tartott útban szénával sem boldogult volna a sereg. Zab vagy árpa, mely kisebb volumenű podgyász, mint a széna, azt gondolom szükségképi útra való volt. Ez pedig föltételezi a földmívelést. Az élelmezés s az úti rend akkor is egyike volt a legfontosabb stratégiai kérdéseknek, s semmivel sem könnyebb, talán még nehezebb, mint napjainkban.

Az olasz hadsereg vezérletében semmi nyoma a stratégiai észnek. Főadata az lett volna, hogy a magyar serget zárt soros megütközésre kényszerítse. Ennek pedig módja az lett volna, hogy a nyugat felé messze, az Addán is túl előnyomúlt magyar serget ne az Addánál igyekezzék kifelé szorítani, hanem vagy az Ecses vagy a Brenta vonalát észrevétlenül szállja meg, s így vágja el a visszavonulást. Ezt megtehetette volna, mintán az olasz király az ő seregét a Pótól délre, hova a magyarok még nem hatoltak volt, gyűjtötte össze és szervezte volt. Rövidebb is lesz vala az út Ferrára táján kelni által a Pón, mint fölkerülni Pávia tájáig. Ekkor a helyett, hogy az olasz kereste volna föl a magyar serget, hogy megtámadja, az lesz vala kénytelen fölkeresni az olasz tábort s azt megtámadni nagy hátrányával. De úgy látszik, akkor a nyugati európaiaknál vonalak elzárásáról, mi a seregek kiterjesztésével jár, oly kevéssé volt szó, mint az ehhez szintoly szükséges rendes előőrsökről s az ellenséget folyton szemmel tartó kémelő hadosztályokról. Legkevésbé lehetett elsánczott táborokat létesíteni, kivált rögtönözve, mi az átjáróknál s épen a magyarok ellen sokat használt volna; mert a feudális úr és az ő szintén nemes szolgálja nem alázhatta odáig magát, hogy kapát,

ását véve kezébe, vitézhez illetlen alyas munkára vetemedjék. Egy szóval a vezér inkább kénytelenségből, mely a hadi organizációból folyt, mint okosság hiányából mulasztotta el a visszavonulás elzárását, s nem is mulasztotta el, hanem tán eszébe sem jutott. Akkori fogalmak szerint föltehető, úgy vélekedett, hogy a magyar, mint más akkori nép, lovagias kötelességének fogja tartani azonnal kiállani a síkra s szemtől szemben megütközni; mihelyt ő a nemzeti duellum színhelyén teljes fegyverzetben mutatni fogja magát.

A magyarok, úgy látszik, nem voltak készületlenek azon eshetőségre, hogy az olaszok a Pó alsó folyásánál fognak átkelni. Mert tudva van, hogy seregök egy része Velencze felé volt leküldve, mely alkalommal történt az a világtörténetben tán páratlan, s még gondolatnak is vakmerő vállalat, hogy egy lovas hadsereg egy tengerbe épített várost a vizen át megrohan. Sikertült is bevenni a külvárosokul szolgáló Chiozzát, a hosszúra nyúló Lidot, több külső szigetet. Csak a belváros, a Rialtó volt hátra, melynek megtámadását a velencei hajóhadnak végre sikerült meghiusítani. Föl kell tennünk, hogy itt gyalog harczoltak a magyarok, s rendkívüli ügyességet mutattak a vizen való átkelésekben; e mellett a vállalkozás s gyors kivitel közszellemét. Ha a főseregnek a Brentáig követett stratégiája az óvatosság és kiszámítás netovábbjára szolgáltat példát, az utóbbi eset a legnehezebbet is megkísértő ifjúságában mutatja föl a nemzetet.

Különben ezen sereg tulajdonképi rendeltetése valószínűen más volt, mint Velencze bevétele, a Pó alsó vidékeinek őrzése lehetett rá bízva, míg a fősereg messze nyugatnak hatolt előre.

Így lehet a valónak körülbelül megfelelő képet alkotnunk a magyarok első hadjáratáról Olaszországbán.

Különösen jellemző az Addától a Brentáig való visszavonulás, úgy a mint azt a byzanti Taktikák világánál föntebb magyaráztam. Az a stratégia és harczmód pedig, melyet itt egy nehéz fegyverzetű sereg ellen használ a magyar, más emlékezetes hadjáratokban is győzelemre segítette, s kivált védelmi háborúkban nagy előnnyel alkalmazta.

Legvilágosabban leírt s political következeiseiben is emlékezetes eset első királyaink korából az 1051-diki, mikor Henrik

német császár amaz ismeretes hadjáratot intézi a hűbérének tartott Magyarország ellen. Endre király és Béla herczeg nem a várakban lették Magyarország erejét, hanem ugyanazon stratégiában, melyet főntebb Leo császár után idéztem. A védők eltakarítanak minden élelmet és takarmányt a Styria felől benyomuló német fősereg útjából, melynek elvágják közlekedési útjait, s örökös kis csatákkal háborgatják, míg inségre és kimerülésre jutván, a Vértes hegyekben döntő ütközetet határoznak el, mely a német sereg teljes vereségével végződik, s mely még egy hiú kísérlet után teljesen bebizonyítja a német császároknak, hogy a nagy keresztyén birodalom összes ereje képtelen Magyarországot meghódítani, mint a magyarok meggyőződtek volt azelőtt mintegy száz évvel, Augsburgnál, hogy nem képesek nagy Németországot adózójokként állandóan megtartani.

Ezen stratégia elvei nem sokat változtak a XIX-dik századig is. Egy újkori hadtani theoreticus, kit többször idéztem, mint a ki tüzetes könyvet adott ki 1817-ben »a könnyű csapatokról«, mintha csak a magyarok 1051-diki védelmi harcát írná le, midőn leír egy képzeleti hadjáratot, melyben a védendő ország nagy számú könnyű csapatokról rendelkezik, az invasiót tevő hatalomnak pedig nehéz s úgynevezett rendes csapatokban áll az ereje.¹⁾

Tegyük föl, úgymond, hogy egy könnyű hadsereg egy ország határszélén van elhelyezve, melyet védenie kell. Az előtte levő egész vidék ki van fosztva segélyforrásaiból, melyeket a védő sereg a háta mögötti raktárakba helyez el, oly módon, hogy a támadó sereg győzelem esetében se érkezhessenek ezekhez egy időben vele, s nyomban se követhesse odáig. Az egész puszta vidéket könnyű csapatok rajai czirkálják be, nemcsak azért, hogy szemmel tartsák az ellenség mozgalmait, hanem hogy az ellenség előcsapatjait örökösen nyugtalanítsák. A támadók a puszta vidéken, melynek lakosait is eltávolította a védő, merő tudatlanságban lévén a védő sereg állása felől, kétségkívül hibákat fognak elkövetni intézkedéseikben. A védők annál éberebbek ezen

¹⁾ Des Troupes légères, par le Comte De la Roche Aymon, Paris 1817. 26. és köv. lapok.

ezen hibák fölhasználására: oldalt, hátban megkerülik, belépődznak a sereg hézagai közé, elvágják közlekedési útját, s a mi legérzékenyebb, elfogják az élelmi szállításokat, melyeket a támadó seregnek, hogy éhen ne vesszen, magával kell hurczolnia, sőt ha ezeknek megérkeztét csak egy napig tudják hátrá latni, veszélynek lehet kitéve a sereg.

A támadó vezér kénytelen lesz szintén megosztani hadait a szállítványok fedezésére, a közlekedési utak biztosítására s az ellenfél czirkálóinak szemmeltartására. Ha a támadónak sikerül is megküzdeni egyelőre ezen akadályokkal, s messzebb nyomul, a védő folyvást rendszeresen eltakarít előle lakosságot, barmokat, élelmi szereket s maga is egy hátrábbi vonalba vezeti serege zömét, s nem téveszti szem elől, hogy kerülnie kell minden nagyobb ütközetet, mely kockáztathatná a sikert, s az ellenséget gyorsan juttatván a védők raktáraihoz, egészen fölöslegesnek bizonyítná be az ország egész vidékeinek elpusztítását. Ha a támadó kisebb győzelmeket vívna is, nem képes felhasználni, kénytelen bevárni a csatatéren az élelmi szereket, melyek mindig fenyegetve vannak. Különös gondot fordít a védő arra, hogy az ellenség hátát nyugtalanítsa, ez levén leggyengébb oldala. Az élelmi szerek elfogása nagyon lassítja az előnyomulást, s a levelezések elfogása leleplezi terveit és állapotját.¹⁾ A támadó kénytelen lesz egész útjában egyes csapatosztályokat hagyni állomásonként ezen út fedezésére, s így mentül messzebb halad előre, annálinkább gyengíti seregét. Az élelem és italok szűke a katonát minden egészségtelen ital és étel használatára kényszeríti, mi által betegségek fogják tizedelni a sorokat. A támadó minden lépéssel, mit előre tesz, gyöngíti magát, öregbíti a nehézségeket, s szaporítja a veszélyeket.

S mentül kevesebb erődített helyet talál útjában a támadó, annál rosszabb dolga van. Mert minden biztos állomásúl szolgáló támaszpont nélkül kell az utat fedező csapatoknak elhelyezkedniök. Természetes, hogy a védő nemcsak a falukat, hanem a vá-

¹⁾ Tudva van, hogy 1051-ben is sikerült Béla vezérnek kézrekeríteni Henrik császár levelét, melyet a dunai hajóhad parancsnokához írt.

rosokat is néptelenül s megrongálva hagyja. ¹⁾ A támadó tábornoknak fő érdeke az, hogy mentül előbb megütközzék a védő sereggel, s egy győzelem által annak raktáraihoz jusson, de épen ezért a védő tábornok érdeke ezen ütközetet mindaddig kerülni, míg teljesen nem biztos a győzelem. Nagy előnye az, hogy a folytonos kis csatákban, melyekkel az ellenséget különösen oldalt háborgatja, csapatai gyakorlottak, míg az ellenség, mely csak nagy tömegekben szokott harcolni, azokban nem képes hasonló ügyességet fejteni ki, s ezekben épen lovassága jut tönkre, melyet különben is legjobban megront az élelmezés hiánya. Ha nem kerül is derék ütközetre, bizonyos a támadó sereg veszte, miután mélyen nyomult be az ellenség földére. A legnagyobb veszély akkor áll be, mikor megkezdí visszavonulását. stb.

A fentebbi leírás, (melyet azonban terjedelmessége miatt csak kivonatban közlöttem) általános vonásaiban talál tehát az 1051-diki hadjárat leírására, csakhogy a magyarok ekkor is eldöntötték a hadjáratot, a Vértes hegyekben, hihetőleg oly gondosan kiszámítván a támadásra alkalmas perczet, mint nyugoti legelső nagyobb csatájokban, a Brenta partján.

Ezen 1051-diki hadjárat nevezetes históriai emlék annyiban is, hogy mint annak egész lefolyása bizonyítja, a magyar stratégia ugyanaz még, a mi volt Árpád idejében. Másfel század alatt lényeges átalakúláson nem ment keresztül a harczmód; ebből pedig az következik, hogy fegyvernem, fegyverzet, s a sereg egész szervezete is ugyanaz volt. Következőleg nem áll az, hogy Sz. István az ország védelmére várakba szorította volna jobbágyait, hogy nehéz fegyverzetűekkel akár kül-, akár belföldiekkel, lényegesen szaporította volna a magyar hadakat, sat. És ha a hadi szervezet lényeges változást még nem szenvedett, meg lehetünk róla győződve, hogy a politikai sem sokat változott.

Sőt még igen sokáig azután is a magyar nem szeretett várakba zárkozni az ország védelmében. Ellentéte volt olasznak, németnek. Berengár mindjárt az első magyar invasió után megengedte, hogy minden nagy birtokos magán várat építhessen, s

¹⁾ Azt gondolom, ez jele annak, hogy 1051-ben még a Dunán túl sem igen voltak valódi várak. S ha ott nem, annál kevésbé az ország más részeiben.

ezt utánozták később a német császárok, minden módon előmozdítván a várak keletkezését. Mert különben a Rajnán inneni közép Európa oly míveletlen és koldus terület volt, hogy csak a pápaszemek képzelődés tartja roppant hátramaradásnak a civilizációban a magyarok németországi látogatásait. Nem sokat talált ott a magyar, a mi ha kárba ment, könnyen újat ne lehetett volna rögtönözni helyébe. Köemlékek nincsenek is a X-ik századból. A magyarok inváziói, — ez helyesen elfogadott nézet — ellenkezőleg előmozdíták Németországon a várak keletkezését s helységek fallal való körülvételeit, s vele a városi életet. A németek képtelenek voltak átvenni a magyarok támadó fegyverét, azért ebben is a defensívát igyekeztek hathatossá tenni.

Ellenben a magyar kevés szükségét érezte a passiv természetű védelmi eszközöknek. Fájdalom! akkor sem fordított ezekre kellő gondot, midőn régi támadó fegyvereit nem volt képes oly kitűnően forgatni. Ez okozta az 1241-diki katastrophát. Az országot csaknem merőben erős várak nélkül találták a mongolok, de egyszersmind az egykori íjászok és egykori taktika nélkül. — Csak ezután IV. Béla korában lát az ország nagyobb mérvben a várak építéséhez. De még Zsigmond király is igazsággal elmondhatta, hogy valamint a mongol veszedelmet, úgy a török terjeszkedését is az okozta, hogy Magyarországnak nincsenek kellő számban erős várai.

Már az első Árpád királyok alatt láttunk ugyan várat kivált a nyugati határokon keletkezni, s Pozsonyt 1052-ben hiában ostromolja a német császár nyolcz hétig minden akkor használatban volt gépekkel. Az ostromról, de különösen a német sereg ottani teljes vereségéről igen kevés az adat, s teljesen hiteles majd semmi sincs. Csak az ostrom ténye és az eredmény megbízható.

De ha voltak is valódi várak már a XI-dik században, általános szabálynak vehetjük, hogy mind abban, mind a következő században királyaink kénytelenek voltak idegen, s különösen német jövevényeket telepíteni be, ha várakat kívántak ellátni őrséggel. Ezen idegenek fegyverneme sokkal alkalmasabb volt ilyen célra.

A magyar stratégiának és taktikának voltak gyönge per-
cei, melyekben megfeledkezett tradícióiról. S még a vezérek ko-
rában is elő fordultak, midőn csupa elbízakodásból hanyagolták el
hadi szokásaik leggondosabb követését.

955-ben alig lehet ráismerni a brentai magyarokra. Majd
mindent szokásuk ellen tesznek. Egy várat, Augsburgot, *rend-
szeres* ostrom alá vesznek. — A helyett, hogy ők lepnék meg
véletlenül a németeket, Ottó császár lepi meg őket váratlanul,
mikor már a nem nekik való ostrom megpuhította volt. Sejtelmök
sincsen róla, hogy a Duna vonaltól északra egy nagyszerű had-
sereg gyűlt össze. Csak akkor tudják meg, mikor az már Ulm tá-
ján át kelt a folyón. A főhiba ez volt. A Dunán való átkelést kell
vala meggátolniok, a mire kétségkívül képes lesz vala seregeknek
csak egy része is az akkori fegyverzet viszonyai között. Így
előrsi óvatosságuk tradíciói ellen halálos bünt követett el ve-
zérök.

A német császár közeledésére félben hagyják az ostromot
s a helyett, hogy a Lech vize keleti partjára vonulnának vissza,
szembe mennek a német császárral. Ellenkezője ez is annak, a
mit az Addánál, Ecscsnél, Brentánál tettek.

Egy merész fogásuk volt csak, a mi a régi stýlben történt.
Szembe menvén a német haddal, egy külön hadosztályuk hátba
fogja az ellenséget s a kitünően keresztül vitt manőver dicsére-
tére vált az alvezérnek; de a fővezér annál inkább kimutatja te-
hetetlenségét. Elmulasztja, hogy ugyanakkor, mikor külön had-
osztálya ily emberül megteszi kötelességét, egyszerre oldalt vagy
szemben intézzen támadást, s azért az ellenségnek szabad kezét
enged, hogy ama megkerülő hadosztály ellen túlnyomó, eltipró
erőt fejthessen ki.

De a legvégzetesebb hiba az volt, hogy miután az első fo-
gás nem sikerült, a magyarok egy nehéz fegyverzetű, jól vezérelt
s számos sereggel elfogadják a homlokban való megütközést,
hátuk mögött egy kiáradt folyó gátolván csatározási szokott ma-
növereiket.

Ha a magyarok sokat felejtettek volt régi harcmódjukból,
a németek sokat tanultak volt tőlök. Nyilazásban most sem ver-
senyezhettek velők. Ellenkezőleg nehezebb véd fegyvereket öltöt-

tek, mint azelőtt. Csakhogy csatasorukba nagyobb rendet hoztak. Együttes működés volt parancsolva a lovagoknak azon tilalommal, hogy senki se merjen a csatában egyedül kiválni a sorból, hogy első legyen a támadásban; hanem paizst paizshoz illesztve kell egymáshoz sorakozni. De ennél is nevezetesebb a magyarok abban való utánpótlása, hogy Ottó hadi rendje is már nem egy tömött homloksorból állott, hanem több külön hadtesre oszlott némileg önálló, de engedelmes vezérlet alatt. Volt hát már a német seregnek is tartalékja, s mikor a magyarok hátulról történt támadása két három osztályt szét vert, Ottó képes volt helyreállítani a csatát egy újabb hadosztálynak segítségével küldésével. A vezérlet és hadirend ezen módját a magyaroktól kölcsönözte, kiket most saját taktikájokkal vert meg.

Tanultak a stratégiából is a németek a magyartól. Augsburgnál, mint azelőtt Merseburgnál is (mely utóbbi különben nem is vereség, csak visszavonulás volt) az okozott legtöbb veszteséget, hogy az ellenség a visszavonulás útjából a néppel elta- karítottatott eleséget, közlekedési eszközt, s mindazt, a minek a visszavonulók céljaikra használhattak volna — valódi népfölkelés volt ez a magyar sereg ellen.

Egyébiránt, hogy mennyire nem hitte a német császár tönkre vertnek a magyar hadakat, bizonyítja az, hogy nem mert hódító hadjáratra jöni az augsburgi győzelem után.

Ezen példa is bizonyítja, mily könnyen hanyatlík el egy-két generáció alatt a legkitünőbb hadi szervezet is, ha nincs rá alkalom sokáig azt és gyakorolni, és hogy a népek életében törvény, hogy a túlságos siker, az elbizakodás miatt, a vereség csíráját rejtegeti.

Azonban a kiemelt időnkénti hanyatlások mellett a magyar harczmód rendkívül szívós életerőt mutat.

A régi magyar stratégia hagyományai nagyon késő időkig lenyúlnak. A mennyiben elhanyaglott, feledékenységre ment, két nagy megújulás történt benne. Első volt a kúnok által, kik a XIII. században telepedtek közénk; a második a XIV. század végén, midőn a törökkel való ellenséges érintkezéseink kezdődnek, melyek háromszáz évig mondhatni folytonosak. A török pedig, eredetileg szintén merőben lovas nép, igen hasonló harcz-

módot követett a magyarhoz hűbéri hadosztályaiban. S mikor a török hódoltság megszűnik, a spanyol örököségi háborúban nyugati Európa egy rá nézve már idegen sajátságú fegyvernemet lát megjelenni csatáterein: a könnyű csapatokéit, a magyar huszárt, mint a rendes, nehezebb mozgású hadak czélszerű kiegészítő részeit. A császári tábornokok 1683—1700-ig is hasznát vették a magyar könnyű lovasságnak kémszemlékben, előőrsökön, s váraknak nem ostromában, hanem körül zárásában. S ezek által nyertük vissza az akkor nevezetes Érsek-Újvárt, Kanizsát, Egert, N.-Váradot. S mégis az akkori hadi tekintélyek ignorálták a könnyű lovasságot. Elég korlátolt eszűek voltak, minden talentum mellett is, hogy bár folytonosan látták és használták szolgálatait, mégis lenézték.

A Rákóczi-féle fölkelés is, mely még inkább, mint az ugyanazon időbeli spanyol öröklési háború, fölnyithatta volna szemét mind a praxisnak, mind a theoriának, nem emancipálta volt teljesen a könnyű csapatokat. Pedig ezek taktikáját követte Rákóczi és Bercsényi. Daczára annak, hogy ezek serege majd mindenütt megveszti, a hol nagyobb ütközetet próbál, hét évig előnyben van többnyire az ország bírására nézve. Általános-ságban azt a taktikát követik, a mit fentebb idéztem egy újabb-kori taktikusból — az élelem elpusztítását sem véve ki, s a hol attól eltértek, többnyire megbánták. Mindezen nagy példák daczára csak akkor nyertek általános elismerést a könnyű fegyvernemek, mikor Batthyány II. Fridriket 1744. Csehországból kiűzte a nélkül, hogy nagyobb ütközetbe bocsátkozott volna vele.¹⁾ S ekkor kezdék utánozni minden európai hadseregben s elméletileg is vizsgálni ezt a fegyvernemet és sajátságos harczmódját, mely elméletet tovább fejlesztének I. Napoleon háborúi nyomán, s ezek gyümölcse különösen a fenn általam idézett franczia mű »a könnyű csapatokról«.

Azért ha tán előbb nem egy olvasóm előtt különösnek tetszett, hogy én a mostani theoriák szemüvegén keresztül vizsgálgtom az ősrégi magyar harczmódot, s talán nemzeti dicsekvés tőlem

¹⁾ Kápolnay. »Századok« 1869. 439. l. és Delaroch Aymon 53. s köv. ll.

az, hogy a régi magyart oly okos harczosnak mutatom be, mint a mostani hadtudósok, a fentebbi vázlatból látni fogja a szükségképi kapcsolatot, melyben a régi magyar harczmód áll az újabbkori huszár harczmóddal, s azon leszármazást, mely Árpádot egy-egy újkori theoreticus egyik szellemi ősatyjának tünteti föl. S hozzátehetjük, hogy az Árpád-korbeli könnyű lovasságnak alig versenytársa akármelyik mai könnyű lovasság. Hiányzik az újabbkoriban a lövésbeli ügyesség s csatározásra való alkalmazhatóság; ámbár a mi a mai hadseregeket egészben véve illeti, hasonlíthatlan felsőségben vannak nemcsak a tűzértség által, hanem a csatározásra sokkal alkalmasabb gyalogság által is. Magában véve ama régi lovasság többet tudott s többet vitt ki a mostaninál, s a Rákóczi idejéből, melyet jó gyalogság nem támogatott, csak elhanyaglás volt, s mégis kitünően megtette a magáét.

Számos provinciája van az emberi tudásnak, mely előbb volt meg az életben, mint könyvekben. Hiszen nem is a papír a tudás fészke, hanem az emberi lélek. — Messze vezetne, s ezen értekezés körén túl, a források oly részletes bírálata, s a tények oly analysise mellett írni le több ütközetet, mint fentebb a Brenta partit. Pedig elég érdekes kivált a 907-ki pozsonyi és a 910-diki augsburgi ütközet egy-két jellemző ténye. Hát még a későbbi időkben a magyar harczmód fejlődésének különböző phasisai, melyeket imént csak futtában érintettem! S még messzebb vezetne a kérdés egyellenkező oldala azt, i. hogy a byzanti Taktikák világánál Ázsia régibb népei történetének homályába igyekezzem hatolni. Pedig találhatni erre is, úgy hiszem, practibilis utat, ha csak Justinus könyvéig mennénk is vissza. De czélom ezen szakaszban csak az volt, hogy kísérletet tegyek az alapúl vehető kútfők, a byzanti Taktikák alkalmazására az igen hiányos krónikai kútfőknek magyarázásában, sőt hitelességök megítélésében is.

S talán még ennyi is sok volt a hadtanból értekezésben, mely első kiindulásában históriánk csak egyetlenegy kútfejének, Leo császár »Taktiká«-jának analysise akart lenni.

V É G S Z Ó.

Láttuk Árpád hadseregét csatasorban állva: homlok és másod vonalát, táborszereivel. Következtetéseket vontam, combinatiót állítottam föl a sereg személyzetéről, vezérletének, legénységének egymáshoz való viszonyáról, kapcsolatban a tőle elválatlan political és társadalmi szervezettel. Vizsgáltam a sereg felszerelését, fegyvereit, fegyvernemét. Következett taktikája, s végre az utolsó szakaszban stratégiáját ismerttettem, a mint egy két ütközet leírása, kapcsolatban a byzanti Taktikák tanúságával fölmutatja.

Újjmutatást adtam arra, hogy a byzanti Taktikával kezünkben nemcsak a IX. és X. század hadi eseményeit és ügyeit magyarázhatjuk, hanem használható »*Vademecum*« az későbbi századok történetére nézve is.

Az egész tárgy nagyobb világot nyer az által, hogy nemcsak a magyarok, hanem más nemzetek hadi szervezetét is vizsgáltam, különösen azokét, a kik ellen gyakrabban harczolt a magyar.

A görög írók fölfogásába hatolandó, a byzanti sereg szervezetét vagy legalább a byzantiak elméleti hadtanát kellett tanulnom. Csakhamar észrevettem, hogy mint az özönvíz előtti némi váz, ha maga meg nem lelhető is, de köben, mészen plasticailag hú lenyomatát találja a geolog, úgy az avar-magyar hadi szokások több részlete található lenyomva a görög sereg leírásában. — Ezáltal, remélem, sikerült meggyőzőnöm az olvasót a byzanti Taktikáknak nemcsak magyar, hanem világtörténelmi fontosságáról is.

Kútfőmnék az illető korra nézve mindenekfölött hitelességről tanúskodik nemcsak az a néhány megjegyzés, melyet munkám első fejezetében előrebocsátottam volt, hanem a szöveg belső valósága, következetessége, a dolgok természetével csaknem a legkisebb részletig való teljes öszhagzása. — A szöveg kizárólag hadtani értekezés levén, a dolgok természete itt a hadtan alapelveit jelenti, melyekbe iparkodtam annyira behatolni, a mennyire egy magamszerű laikusnak lehetséges.

Munkám azonban mindenekfölött kútfőtanulmány, s az olvasó óhajtana bővebb fölvilágosítást a kútfő szerzőjéről és magokról az iratokról.

Az első szakaszban, a hol a szövegeknek csak inkább hivatalos hitelességét emeltem ki, nem fejtegettem bővebben azok egymáshoz való viszonyát. Be akartam várni, hogy az olvasó végig menvén munkámon, számos esetből maga győződhessen meg ama szövegek egységéről, még ott is, hol egyik bővebb mint a másik. Értekezésem, melynek az idézetek adnak alapot, elejétől végig csaknem folytonos bizonyosság amaz egységről.

Ennélfogva a tárgyi kritika maga is tájékozásul szolgál a Taktikák egymáshoz való szoros viszonyáról.

De nem fölösleges ama szövegek viszonyát új idézetekkel is documentálnom, most miután a tárgyi analysisen végig mentem.

Először is a X. századbeli Konstantin Porphyrogennéta császár neve alatt ismeretes »Taktiká«-ról mutatom meg, hogy nem ez a császár írta.

Ezen Konstantin apja bölcs Leo császár volt. Leo apja pedig Basilius császár. Basil trónralépett 867-ben ; ennek fia Leo 886-ban ; ennek fia Konstantin 945-ben. E szerint Basilius nagyapja volt Konstantin Porphyrogennétának, ki már a X. században született, a császári palota bíbor-termében. S mégis az utóbbi neve alatti Taktika írója *apjának* nevezi Basilius császárt.

A Konstantin-féle szöveg azt a tanácsot adja a hadvezérnek, hogy mikor veszélyes helyeken kell átvonulnia a seregnek, személyesen menjen oda. »*Mert ezt cselekedte az én apám, a csá-*

szár is,« mikor Syriában a Paradisus folyón át kellett szállítnia seregét. ¹⁾

Úgy de Leonál is ezt olvassuk, csak szavakban eltérve egy kissé: »Mert emlékszem, mond Leo, ugyanezt cselekedte az én dicső apám Basileios császár, mikor Syriában a Paradisus folyón átvezette seregét« stb. ²⁾

De vannak más helyek is a Konstantin-féle szövegben, melyek ép így Leo tollába illenek.

Konstantin így ír: »Kelj át a Taurus hegyén, a mint tette hatalmas apám a rómaiak császára.« (1401. lap.)

Leo azt mondja: »a Taurus hegyén át intézz betörést a saracénokra . . . mint dicső és hatalmas apám Basileios, a rómaiak császára.« (818. l.)

Más helyen

Konstantin ajánlja: az ellenség rászedésére a tábortüzeket égve kell hagyni s onnan a sereggel távozni, »mert ezt cselekedte Niképhoros a mi vezérünk, mikor nagy sereggel Syriába küldetett« sat. (1261. l.)

Leo: (a tüzek égve hagyását ajánlván) »mert tudjuk, ezt cselekedte Nikephoros a mi vezérünk, mikor nagyszámú sereggel küldöttük Syriába« (652. l.) ³⁾

A Konstantin-féle szöveg fő részére nézve idéztem a fön-
tebbieket (mert van egy külön appendixe is).

Ezen fő rész pedig, melyet Mevrsius a pfalzi választó fejedelem levéltárának codexéből írt ki; s Lamius a veronai Maffei-féle csonka codexből egészített ki, nem oly teljes, mint a Leo nevét viselő, s még kevésbé szabatos. ⁴⁾

A föntebbi idézetek elseiből azt következtethetjük: a fő-
részt teljességgel nem írhatta a X. századbéli Konstantin császár, ki legjobban tudhatta, hogy Basilius neki nem apja, hanem

¹⁾ Touto gar kai ho hémeteros patér kai *basileus* epoiésen sat. (Mevrsius VI. 1237. l.)

²⁾ Touto gar kai ton hémeteron aeimnéston patera kai *besilea Basileion* pepoiékenai ginōskomen, etc. (Leo cap. IX. §. 13.) (Mevrsius VI. 625. l.) A Konstantin szövegben a *Basileios* kimaradt.

³⁾ Hogy Niképhoros (Phókas az idősb) csakugyan Leo hadvezére volt, lásd ifjabb Nikephoros (Phokas) császár művét a »portyázásról.« Corp. Scr. Byzantinorum. Bonn. XI. rész. 243. l. S ugyanazon kötet Indexét »Nicephorus Phocas Major« alatt.

⁴⁾ Mevrsius VI. 1209. l.

nagyapja volt. Tehát vagy Leo császár műve ez is, vagy egy olyan Konstantin, a ki csakugyan Bisilius fia volt. Az utolsó idézet, melyben Niképhoros vezérkedése említettik, határozottan Leonak tulajdoníttatja a szövegnek legalább illető részét. A szöveg főrészének címe mégis egy Konstantint mond a munka szerzőjéül.¹⁾ A görög cím azt mondja, hogy az a Konstantin császár volt a munka összeírója, a ki Romanosnak volt a fia. Tudjuk pedig, hogy Romanos ezen fia a mi Sz. Istvánunk idejében, 1025-ben jutott trónra, több mint száz évvel bölcse Leo halála után. De ez még kevésbé nevezhette apjának Basiliust, mint a 950. körül uralkodott Porphyrogennéta. A görög címet a másolók nem értésből, úgy kell lenni, megcsontították, mint a szöveg igen sok helyét. Romanost olvashattak a hol pedig római császárról volt szó, s mint egy fentebbi idézetben Basilius személynévét kihagyták, az egészen rokon hangzású *basileüst*, azaz császárt, egyszer írni elégnek tartván.²⁾

Csak ily értelemben maradhat meg a *Konstantín* név a szöveg címében, s kerülhetjük ki azt, hogy a codexek vizsgálóit és másolóit mai nap már csaknem példátlan lelkiismeretlenséggel, s szándékos szemfényvesztéssel vádoljuk.³⁾

Ha a nevet meghagyjuk, a *Konstantín*-féle szöveg szerzője nem más, mint *Basilius Macedo* császár négy fiának legidősbike, kit apja még életében, 868-ban császári rangra emelt volt. Sok törvényt viseli a Basilius és Konstantín nevét. Ez a Konstantín, mint hadvezér is szerepelt egy syriai, s hihetőleg más hadjáratban is. Basilius különösen szerette Konstantínt, ki még atyja előtt, ifjú kora virágjában meghalt 878-ban, atyja

¹⁾ *BIBAION TAKTIKON* *ΟΠΕΡ ΞΥΝΕΓΡΑΦΕ ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ Ο ΤΟΥ ΡΟΜΑΝΟΥ ΥΙΟΣ*. (Taktikai könyv ... melyet összeírt Konstantín császár Romanos fia.)

²⁾ Lehetett a cím: »Biblon Taktikon, hoper synegraphe Konstantinos basileüs, ho (tou Basilei) basileös rhomaion huios.« (Taktikai könyv, melyet összeírt Konstantín, Basilius római császár fia).

³⁾ Mindenesetre jogosulatlan volt Mevrsius és Lamius a szerkesztő és kiadó azon eljárása, hogy a cím görög szövegének lefordítása helyett Konst. *Porphyrogennéta* nevét illeszték oda a címbe. Mentőségül szolgál az, hogy magok is képtelenségnek vélték, hogy *Romanos* fia lett legyen az összeíró.

kimondhatatlan fájdalomára. Basilius császár előtt lovaglás közben, éber álmában visióként jelenvén meg kedvence képe, azon részében a fővárosnak, emlékére, Szt. Konstantin templomát emelte.

Basilius alacsony sorsból emelkedvén a császári trónra, elejente kevés figyelemmel volt az irodalomra; de uralkodása későbbi nagyobb részében rendkívüli szeretettel ápolta a művészeteket és tudományokat. Konstantinápolyt számos monumentalis épülettel díszítette. Többek közt a császári palotában állított egy fényes basilikát, mely különösen hirdetendő volt az ő családja kegyességét s tudomány és művészet iránti vonzalmát. Itt egy nagy festvény csoportozatában a császári család valamennyi tagja egyesítve volt. Mindenik, még a család női is, kezökben könyvvel voltak ábrázolva. ¹⁾ — Életrője Porphyrogenneta az ő unokája kiemeli, hogy valamennyi gyermekének Basilius tudományos nevelést adatott. ²⁾

Ily császárnak különösen kegyelt kedvence csak oly fia lehetett, ki a közművelődés s irodalom iránti szeretetében osztozott. — Azért nagy belső valószínűség szól a mellett, hogy a szóban levő Taktika összeírója a már császári címmel is fölruházott, de az egyedüli uralkodást meg nem ért fia volt Basiliusnak.

Hogy a főrészből mindamellett a szöveg Niképhoros vezért említi, mi határozottan Leo uralkodása korába való — abból azt magyarázhatjuk, hogy későbbi másolók az egymással majdnem azonos Leo és Konstantin-féle szöveg töredékeit összezavarták.

A különbség a két szöveg közt főleg az, hogy a Konstantin-féléből hiányzik az előszó, s a Leonál oly kitűnő recapitulatiót képező fejezetek a munka végén. Csonka elől utól — s igen hézagos a közép része is.

Végre külső különbség az, hogy a K.-féle szöveg nincs fejezetekre osztva, mint a Leoé, hol ezen fejezetek külön címet viselnek s §-okba is vannak foglalva.

¹⁾ *Historiae Byzantinae Scriptores*, Cambesiusiustól. (Post Theophanem) 1685. 164. 205. 212. l.

²⁾ U. o.

Különben a Konstantin-féle szöveget a Leo-félével egybevetve, azokat csupán egymás variánsának tarthatjuk.

De van az előbb nevezett szövegnek a főrészen kívül egy appendixe is, mely épen ránk nézve legfontosabb tárgyról, az idegen népek hadi szokásairól szól. Ennek külön címe hasonlóképp félreértéssel van közölve a Medici-féle könyvtár egy külön töredék kézírata után: »Konstantinnak Krisztusban dicső római császárnak stratégikonja a különféle nemzetek szokásairól«¹⁾, — e helyett hogy: Konstantinnak, Krisztusban dicső Basileios császár (fiának), rómaiak császárának, Strategikonja a különféle nemzetek szokásairól« stb.

A függelék már külön címe alatti fejezetekre is van osztva; de a persa és magyar hadi szokásokon túl nem jut el a szlávok és frankok szokásainak ismertetéséig, sőt a magyarokét sem fejezi be. Különben, mint egyes példákban láttuk, csak variánsa ez is a Leo-féle szövegnek — s több helyen hiányosabb variánsa.

Az egység s mondhatnám azonosság tárgyilag oly mértékű, hogy csaknem fölöslegesnek tűnik föl a szerzők megkülönböztetése, — ha három körülmény nem adna fontosságot a distinctiónak. Egyik az, hogy Konstantin szerzősége megerősíti azt, hogy a Taktikák több császár idejében is adattak ki; hivatalos jellemökre nézve új érvet nyerünk. Másik az, hogy a Taktikák datuma így közelebbről meghatározható — tévén azokat a IX. századba. Harmadik az, hogy ha a Konstantin-féle szöveg főrészét egynek vehetjük tárgyilag Leoéval, — a szöveg appendixe inkább a Maurikioséval egy; mert mindkettő leírja a persák hadi szokását is, míg Leo nem terjeszkedik ki ezekre; továbbá a hol Leo *bolgárt* és *turkot* nevez meg, K. szövege, mint Maurikiosé, egyaránt *avart* és *turkot* említnek. Így a K. féle szöveg mintegy összekötő lánczszem Leo és Maurikios szövege közt.

¹⁾ Mevrsius VI. 1409. l. »Κονσταντινου ἐν Χριστῇ Βασιλεὶ αἰωνία Βασιλείῳς ῥωμαίων στατήριον περὶ ἐθνῶν διαφόρων ἐθνῶν-« stb. Itt is mint fentebb Basilius személynévnek a basileüs címmel való összetévesztése, s a hüios (fia) kihagyása — (mí a fő rész címében megvan) okozhatta a félreértést. (A ἕως τῇ Βασιλεὶ előfordul ugyanezen Konstantinra nézve a Cambesius kiadta krónikában. A párisi említett kiadású kötet 164. l.)

Lássuk most Leo szövegét.

Említettem az első fejezetben, hogy a byzanti Taktikák hivatalos jellemű iratok. Leo császár szövegéről ez bizonyos. Leo a munka előszavában bővebb szavakkal ezeket mondja:

Régibb és újabb stratégiai és taktikai munkákból s történeti művekből szedte össze, a mi használhatónak látszott. Hozzátette, a mit tapasztalásból tanult s hasznosnak tetszett. Ezt telhetőleg rövidbe szorítva (?) *kész törvény szerkezetűl* adja tovább, ¹⁾ mintegy hadtani bevezetésként az ő alvezérei számára. Inkább a tárgyban, mint szavakban keresi az ékességet. Egyszerűen ír, hogy megértésük azok is, a kik magasb rangot ohajtanak elérni. Innen van, hogy a görög kifejezések helyett oly sok latin műszót használ, mely átment az életbe. Kihagyta, a mi használhatóság szempontjából fölöslegesnek tetszett.

A mint ezen kivonathól látható, Leo császár Taktikája csakugyan egy neme a katonai réglement-nak, — felsőbb tisztek használatára. A Konstantin-féle szövegnek bevezetése hiányozván, nem tudjuk, minő lehetett.

Leo előszavából kiüti magát, hogy ő csak korlátozott értelemben szerzője a neve alatti munkának, vagy törvénynek. Saját tapasztalásai is, úgy tetszik, csak mások iratainak hitelesítésére szorítkoztak. Használt régi és újabb stratégiai és taktikai munkákat. Még pedig, mint műve tartalma meggyőző, igen kis mértékben régieket. E szerint műve legnagyobb részét a hozzá közel eső korbéli hadtani iratokból szedte, vagy szedette össze többek közt az idegen népek szokásairól szóló XVIII. fejezetet is.

Jellemző, hogy a császári törvény gyanánt kiadott Leo-féle Taktika nem a parancs, hanem az atyai intés hangján van tartva. Egyike ez azon vonásoknak, melyekben Ozmán utódai meglepően hasonlítanak Nagy-Konstantin utódaihoz! — Leo szövegében oly szelid az intés hangja, hogy igen gyakori az »oh vezér!« megszólítás. — Az előszóban nem igen rászorító, s egy törvényadó császár tollába nem igen illő szerény záradékot találunk, melyben csaknem bocsánatot kér, hogy külön munkát nem tett ki tőle, s fölhatalmazza hadi embereit, hogy a ki az ajánlottaknál jobbat tud alkalom szerint föltalálni, használja föl.

¹⁾ »Echonta procheirou taxin nomou paradidoamen«. Leo Mevrsius VI. 537. l. Ertheti azt is hozzá, hogy fejezetekbe és §-okba szedte.

Leo császár »Taktiká«-ja három külön codexből van összeállítva úgy, a mint Mevrsius összes műveinek VI-ik kötetében. Leo neve alatt találjuk. Egyik a francia királyi, másik a pfalzi fejedelmi könyvtárban, harmadik Pistorius János birtokában volt. A párisinak eleje és vége volt csonka; a pfalzinak közepe és vége, a Pistorius-félének csak közepe.

Szólanom kell most a harmadik, a Maurikios-féle szöveg bevezetéséről, melyben többek közt ezt olvassuk:

A hadtani ismeretek — úgymond — hosszú időközön át elhanyagoltak. A katonák gyakorlatlanok, a vezérek járatlanok. Azért a régiek irataiból s saját tapasztalásaiból szedte össze ezen művet, — lehetőleg rövidbe szorítva; inkább a tárgyban, mint szavakban keresvén az ékességet. A régieket használta, műszavaik helyett latin kifejezéseket írván, hogy közérthetőségű legyen a munka, s használhassák azok, kik magasb rangot akarnak elérni. Hozzá vett a régi írók tanításaihoz több olyat, a mi az ő korában hasznos, de a régiek mellőzték. Így állítja össze, a mi bevezetésül szolgál azoknak, kik *hadi pályára* adják magokat. A mi hasznos ezen munkában, isten dicséértessék érte, hogy megadta a hozzá való értelmet. De ha a vezér ezeknél valami jobbat tud föltalálni tapasztalásból, azért is dicséértessék az isten«. ¹⁾

Ha a Maurikios-féle szöveg ezen bevezetését összevetjük Leo fennidézett bevezetésével, tapasztaljuk, hogy bár a mondat alkotás különbözik, de magok a szavak is egyeznek. Itt is meggyőződünk a közös eredetről. De van különbség itt is. A Maurikios-féle bevezetés egy szóval sem mondja, hogy törvény ereje volna az iratnak, — s a hol Leo saját alvezéreit (hüpostratégos) említi, Maurikios csak vezért (stratégos) ír.

Azt látjuk újból, a mit munkám sok idézetében, hogy a két szöveg nem egyéb, mint egymásnak variatiója. De épen ezért a Maurikios-féle szöveg, ha nem mondja is, mint Leoé, hogy műve utasítás a vezéreknek, sejteti végszávaiban. — Továbbá ezen bevezetés meggyőz arról, hogy a munkát egy gyakorlati ismereteket is szerzett férfiú állította össze; de ez a férfiú nem maga Leo császár volt. — Ki lehetett hát?

Említettem munkám első fejezetében, hogy a Maurikios-

¹⁾ Scheffer kiadásának 289. lapján is a Maurikios-féle szöveg azt mondja: »Mindezt saját tapasztalásunkból s a régiek szavai után írtuk, a mint tudtuk, azok számára, kiknek szükségök lehet rá«.

féle szöveget magának Maurikios császárnak tulajdonítják, s ezen alapon a VI-dik század végén kelt munkának tartják. Vizsgáljuk az *alapot*.

A szöveg kiadója, Scheffer János ezt mondja:

»Ezt az író-t Mevrsius, Rigaltius és mások, kik annak régi codexeit idézik, Maurikiosnak nevezik. Az én codexem elején sincs másképp nevezve. . . . *De ki volt ez a mi Maurikiosunk, s val-
jon mikor élt? az bizonytalan.* Hanem szélteben látom, hogy császár-
szárnak mondják. ¹⁾

»A mit ha megengednénk, nem lenne kétség benne, hogy Krisztus után 582. körül élt. *De egyik régi könyvben sem adják meg neki a császár címet.* Azon gondolatra is jöhet valaki, hogy csak magán ember műve az«. ²⁾

Ennyi az alapja annak, hogy a szöveget egy VI-dik századbeli császár munkájának tartják. — Azaz: nincs semmi legkisebb alapja a kétszáz év óta közkeletű nézetnek. Scheffer részes abban a hibában, hogy határozottan vissza nem utasítván a kényelmes föltevést, két száz évig hagyta a tudós világot egy nagy tévedésben. De a tudományos »vulgus« is hibás, — mert e részben maga jó szántából csalódott — s állott rá nézve »mundus vult decipi«. Mert Scheffer moshatná legalább kezét, hogy ő *ugyan nem erősítette azt*, hogy a szöveget egy császár, a VI. századbeli Maurikios császár írta, — sőt fölhatalmazta az olvasót, higgye, ha tetszik, hogy magán ember a szerző. Ő csak azért, hogy munkájának mentül magasb rangból, s mentül régibb korból való származása szerezzon nagyobb kapósságot annak, engedte meg a lehetőséget a császári eredetre nézve. Mert az a császári cím a nagyobb hitelességen kívül mintegy háromszáz évvel idősbnek mutatja a munkát, mintha Leo századába tesszük. Az egész egy kis régiségbúvári »réclam«.

Nincs a szövegben egy betű, melyből annak VI-ik századi származását lehetne bizonyítani, ellenben van rá bizonyíték, hogy ama századnál újabbkori a munka. — A fönidézett vonatkozásokban, melyekben a szerző a maga forrásait említi, a régi írók

¹⁾ Video eum »vulgo« nominari Imperatorem.

²⁾ Scheffer kiadása. 383. és 384. l.

és saját tapasztalás vannak fölhozva. Már pedig a szöveg maga kilencz tized-részben a byzanti serget és hadi szokásokat úgy mutatja föl, épen mint Leo szövege: galvano-plasticai kicserélődésben az északi lovas népek hadi szervezetével és szokásaival; saját stylje is saturálva latin és barbár szavakkal, — különben kora hadi emberei meg nem értenék. A VI-ik században a régi írók legújabbjai is Arrian, Vegetius, Onosander, stb. lettek volna, kiknek Taktikájától pedig Maurikios szövegének csaknem minden része különbözik.

Azonban elég ismételnem, hogy nincs semmi nemű bizonyíték, sem külső, sem belső a mellett, hogy a munka Maurikios császáré lett volna — hogy az a VI. század végére, vagy a VII-dik elejére volna tehető. Ép olyan ráfogás volt ez, mint a X-dik század Konstantinja nevét adni egy IX-ik századbeli Konstantinéra. Ha a másolók lelkiismeretlensége képes volt nyilvánvaló szövegbeli protestatiók ellenére (melyeket fentebb idéztem), eltagadni a szerzőt, mennyivel többet merhetett a Maurikios-féle szövegre nézve, hol a czáfolat nem lehet oly kézzelfogható!

Ily charlatánságot tapasztalván a másolók eljárásában, föl vagyunk jogosítva azt mondani: most már nemcsak azt tagadom, hogy Maurikios császár írta volna az illető szöveget, hanem tagadom azt is, hogy az írók Maurikiosnak hitták volna, — s tagadom hogy az illető tudósoknak, kiknek kezében jártak a codexek, lettek volna jó okaik azt bármi néven elnevezni. Scheffer is azt mondja, csak azért tartja meg ezt a nevet, mert más korábbi codex kutatók is ezen néven idéznek a szövegből, mint Mevrsius Rigaltius »és mások.« — Bizony pedig a tudomány ily argumentumot merőben semminek kell hogy tartson, kivált épen ezen kérdésben, hol oly könnyelmű eljárást tapasztal.

Scheffer a codexeket nem is látta. Az olvasóhoz írt ajánlatában ezt mondja:

»Mauriciusért — nyájas olvasó — mondj köszönetet azon nagy hírnevű s míg élt, legtudósabb (?) férfinak, a hamburgi *Holstenius* Lukács úrnak! O volt, ki négy kézirati codexből, melyek ketteje a Barberini, harmadika a Medici, negyedike a Farnese könyvtárban van, összeállítva, s a görög szöveg hézagait kitöltve és szépen kiegészítve, nekem múlt években önkényt, s

váratlanul is megküldte azt, *Leonak a kézirattal egyeztetett codexével együtt.*»

Igy Maurikios szövegének összeallítója Holstenius volt, nem pedig a kiadó Scheffer, ki azt a hibát követi el, hogy meg sem mondja, mi volt Holstenius Lukácsnak ama rengeteg tudósnak, véleménye, s általában volt-e véleménye; mert Scheffernek nincs, s ha volna sem nyomna semmit, olyformán bizonyítva, mint fentebb láttuk. Hiba az is, hogy nem emeli ki, miben egyeztetette Holstenius Leo szövegét Maurikioséval:

Azonban Holstenius figyelmeztette kétségkívül Scheffert, hogy a használt négy codexnek nem mindenike viseli Maurikios nevét. Egyike a Medici-féle, az *Ourbikios* nevét viseli, ki csakugyan meg is nevezi magát a Maurikios-féle szöveg XII-dik, azaz utolsó könyvében, s azt is elmondja, hogy ő, Ourbikios, Anastasius császár idejében ír, azaz a 494-dik év után. — Hanem helyesen jegyzi meg Scheffer, hogy a Medici codex hajdani másolója tévedett, mikor az egész mű szerzőjének állítja azt, kinek egy csekély s alárendelt fontosságú helyét a terjedelmes szövegbe fölvéve találja. Pedig a szöveg megmondja, hogy *régibb* iratok is föl vannak benne használva.

Hanem a Medici codex ezen tévedése mégis segít valamit a valóság kiderítésére. Látjuk, hogy a régi másolók sem fogadták el ténynek, mintha Maurikios lett volna a szöveg szerzője. De látjuk egy újabb példában eljárásuk felületességét — a szerzői nevek adásában.

Mindezek után mit tartsunk a Maurikios-féle szövegről?

Először is azt, hogy Maurikios császár semmi esetre nem írta, — s így nem VI-dik századbeli irat. *Másodszor*, hogy még a Maurikios-féle szerzői név sem illik rá, míg az eddiginél több alapja nincs a névadásnak; — egyelőre anonymnak vehetjük. Abból, hogy Maurikios nevű hadvezért, ki tapasztalásaira hivatkozhatnék, nem találunk ama századokban a császáron kívül, nem következik, hogy az ily nevű császár írta, hanem következhetik az, hogy nem is Maurikios nevű ember a szerző. *Harmadszor*, hogy a bevezetés, s az eltérések mellett is a

gyi s stylbeli egysége is a Basilius és Leo idejebeli szöveggel oly kétségtelen lévén, mindenesetre IX. századbeli az anonym szöveg.

Negyedszer: ha az anonym szerző kilétére legelább valószínűsége-
 gen alapuló hitben akarunk megnyugvást szerezni, legtermésze-
 tesebb, további adatok napfényre jöttéig, abban maradnunk, hogy
 az a szöveg is Basilius császár idejébeli irat (mint munkám első
 fejezetében is sejdítéskép mondtam), — sőt nem lehetetlen, hogy
 az ifjú Konstantinnak, Basilius fiának művéből egy másik, szin-
 tén hiányos compilatio. *Ötödször*: A Maurikios név úgy ragad-
 hatott rá, mint az Ourbikios név: Valamelyik régi codexben le-
 hetett átvéve egy részlet valamely Maurikiostól, mint »régibb«
 írótól, kiről az egészet elkeresztelték volt. *Hatodszor*: A szerin-
 tünk anonym, mások szerint Maurikios-féle szövegrégibbnek látszik
 Leo szövegénél, miután avarokat említ; de nem szükségképp régibb
 Konstantin-nénál, mely szintén ezeket említi. Azonban ha régibb
 is Leo szövegénél, utóbbi nem kivonata a görög anonymusénak;
 mert Leo szövege sokkal terjedelmesebb.¹⁾ S mindamellett, hogy
 terjedelmesebb, mégis a Maurikios nevét viselő nem egy részben
 mond olyakat, a miket a többi szövegek kihagynak.

Most már a három szövegről együtt szólván, melyik lehet az
 eredeti, az anyaszöveg? — Azt gondolom, egyik sem az, — az
 anyaszöveg ismeretlen. Azok, melyek ismeretesek, párhuzamos
 szövegek, — egyik egyben, másik másban bővebb, egyikben egy
 másokban más hiányzik. Egymást kiegészítik.

Sőt úgy a mint nyomtatásban megjelentek, a Holsteniusok
 és Mevrsiusok a különböző töredékeket összezavarhatták igen
 könnyen számos helyeken. Ha képesek voltak Konstantin szöve-
 gébe iktatni oly helyet, mely nyilván Leo szövegébe tartozik,
 mint láttuk, — mi mindenféle összezavarodás történhetett azon
 helyekre nézve, melyek semmiféle chronologiai vonatkozást
 nem tartalmaznak?

S szerintem ez nem volt hiba. Nem ott hibáztak az össze-
 állítók, hol összekeverték a szövegeket, hanem ahol meg akarták
 különböztetni s számos évvel, sőt századokkal elválasztani, a mi
 egy és ugyanaz.

¹⁾ Ha Leo szövegét, a mint Mevrsius közli, 5 százezer betűre
 tesszük, a Maurikios-féle szöveg betűinek száma csak mintegy 3 száz-
 ezer Scheffer kiadásában,

A XVII. és XVIII. századbeli kiadók kezén megfordúlt codexekben kétségtelven már régebbi századok másolói eléggé összekeverték a tárgyat, különböző codexeikben.

Már akkor történhetett meg Leo szövegében az a sok ismétlés, (minő pl. az, hogy a VI. fejezet eleje egészen újra kezd, a mit az V. fejezet eleje bőven elmondott — csekély variációval).

Sőt bizonyosnak vehetjük, hogy Konstantin, Leo s az a bizonyos Maurikios úr is, nagy részint oly összeállítók, compilerok voltak, mint akár Holstenius úr, a szerény palaeograph.

Azonban, ha sem Konstantin, sem öccse Leo írói eredetiséggel nem dicsekedhetnek, a két császári név, s különösen utóbbi, ki törvényerőt tulajdonít a munkálatnak, csak annál nyomatékosabban megpecsétli a hitelességet.

Maga az anyag hivatalos jellemű lehetett.

A három szöveg különbségei arról győznek meg, hogy nem egymásból, hanem közös forrásból vannak merítve. Föl volna hát tehető egy közös kútfő, egy anyaszöveg. S csakugyan szükséges egy ilyet tennünk föl, nem mint históriai valóságot, hanem mint egyesítő eszmét — tehát egy ideális szöveget. — Tényleges anyaszöveg ha létezett volna, aligha meg nem marad emléke valamelyik eddig ismeretes compilatióban. Históriai valóságtól ebben a részben azt tehetjük föl, létezett a IX. században Konstantinápoly császári levéltárában egész egy gyűjtemény, részint földolgozva, részint száraz adatokban, mely az ismert Taktikákhoz anyagot szolgáltatott. A három kinyomatott szöveg közül egyik egyet, másik mást használt föl; egyik egy, másik más rendbe hozta; s némileg eltérőleg stylizálták. Egyik sem kimerítő.

Az ideális anyaszöveg most, ezer év múlva lenne összehallítható, mely az ugyanazon közös forrásból merített anyagot, (a külön szerzői cím alatt mindenik fönmaradt szövegben) egynek s ugyanannak tekintvén, azt a még ki nem adott kéziratokból kiegészítse, — az egészet kritikailag megrostálja, Leo szövegének monstruosus rendetlenségével ellenkező utat követvén, újból szerkeszse és logikai rendbe hozza, — s így állítson össze oly művet, minő ezelőtt ezer évvel lehetett egy anyaszöveg, vagy legalább minőnek lennie kellett volna.

Tulajdonkép ezen munkám egész folytatában azt tettem ma-

gam is, hogy a három szöveget egynek véve, egyiket a másiktól egészítettem ki abban, a mi közelebb vagy távolabb a magyarok s szomszéd népek hadi szokásaira vonatkozott. S reméllem, az olvasó meggyőződött, hogy nem mesterséges összeillesztés az, hanem a legtermészetesebb benső összeillés, mely magában is hangosan szól a fölvett szövegek egységéről.

Azt gondolom, ezen fölfogás mellett a codexek egy újabb vizsgálója sok fölösleges tünődéstől és gyümölcstelen vizsgálattól kimélné meg magát. Az átvizsgálás, összeszerkesztés s correktebb kiadás rég érzett szükség.

Hogy nem adom rá magam, egyik oka az, hogy igen meszsze s félre vezetne tanulmányaim és más nemű teendőim rendes útjából, hogy beutazzam Olasz- és Németország városait, Konstantinápolyt, Londont, Párist, s mindazon helyeket, hol byzanti Taktikák codexeit remélném találni. Aztán egy külön specialis tanulmányra kellene adnom magam — a görög irodaloméra, melyben ilyenmű vállalathoz jóval több kell, mint a mennyi jártassággal én dicsekedhetem. Ezt másokra bízom, mint külön tudományos professiót. Hogy pedig a három kinyomott szövegből öntsek egyet, az szintén hiányos szöveg lenne a kéziratok megvizsgálása nélkül.

Némely eszmék tisztázására — mi fő czélom volt ezen Végszóban — azt gondolom, a három ismeretes szöveg is alkalmas volt, s a felettök uralkodó homály mellett is főképp az én hibám, a miben ezen egész kísérletem gyengén ütött ki.

TÁRGY- ÉS NÉVMUTATÓ.

- Adda** 132. 135.
Adestrata (vezeték ló) 24.
Anonymus 128.
Anzeni ütközet 108.
Arabs és persa sereg 20.
Archon 36. 55.
Átpártolások 33.
Augsburgi ütközet 149.
Autonomia 36. 110.
Avarok 6. főembereik 39. emlé-
 keik (Pulszkytól) 92.

Banda 10. 19.
Banderium 58.
Basilius császár 156.
Besenyők nemzetségei 51. inva-
 siójok 61.
Bisraarek 13.
Bírói méltóság 38.
Boér (bojár boilades) 54.
Bolgár 6. 22. 47.
Botond 117.
Brenta folyó 131. 135. ütközet 137.
Büntetések 34.
Buzogány 85.

Cantonnírozás 123.
Clan rendszer 16.
Codexek 3. 155. 160. 162.
Colonne 29. 117 és 142.
Csatarend 10. 11.
Csatározás (nyíllal) 104.

Csiszárság 97.
Csizmaszár 90.
Cursor 29.

Defensor 29.
Delaroche-Aymon 13. 145.
Drungos (moira, ezred) 11. 15.
Duló 53.

Eceses folyó 135.
Éjjeli támadás 120.
Élelmezés 143.
Előőrsi szolgálat 112.
Endre király 44. 145.
Enedra (les) 19.
Engedelmesség 34.
Erdély 124.
Etelközi katastrophá 61.

Fegyelem 34. 100.
Fegyvernem (magyar) 93. könnyű
 és sorlovasság 119.
Fegyverzet (magyar) 69.
Fennek 81.
Földmivelés 64. 143.
Föld várak 124.
Frank csatarend 15. 16.
Fürdő (magyar) 99.

Gallér (kerek) 70. 89. 91. hadi
 viselet 98.
Gené (legénység) 53.

Genere (de) 59.
Görög sereg 7. 8.
Guba 90. 98.
Guibert 12.
Gúnya 71.
Gyalog harez 67. 68. 105.
Gyalogság 120.
Gyujtószer 92.
Gyula (gülas) 37. 39. a besenyők-
nél 53.

Hadút 142.
Hajnyírás 72. 88. 97. 99.
Határőrség 124.
Hézagok (csatarendben) 11. 14.
25. politikai jelentőségök 15.
Híd 72.
Holstenius 162.
Hunyadi hadi rendje 20. 29. 41.

Ibn Dasta 16. 34. 39. 56.
Ijász taktika 104.
Íng (bő újjú) 98.
Jobbággy 55.
Isa (a kozároknál) 39. 56.

Kabar 59.
Kabát (alsó) 71. (felső) 90. 97.
Kabadion 98.
Kalpag, kalap 89.
Karchas 37.
Kard 74. egyenes és görbe 75.
egyélű 76. 94. német kard 96.
kard taktikája 114.
Kém szemlék 114.
Kengyel 71. 92.
Kentuklon (nemez) 71.
Keresztvas 77.
Kerített helyek 124.
Kézív 80.
Khán (bolgár) 54.
Királyi lovasság (kozár) 56.
Kitartás a fáradalmakban 34.
Kollár 2.

Konstantin Porphyrogennéta 154.
Taktika 32. »A birodalom kor-
mányzásáról« 35.
Konstantin (Basil fia) 155.
Kontubernion (szakasz) 103.
Kontos (kópja) 8.
Kópja 8. 72. 94. 95.
Könnyű csapatok a XVIII. század-
ban 151.
Kozárok 16. 39. 56.
Közeli fegyverek döntők 114. 141.
Krétai íjászok 81.
Krónikások a középkorban 127.
Kúna (szakasz) 102.
Kúnok 56. 150.

Lábbeli 71. 90. 92.
Ladik 72.
Laibachi út 142.
Lami-féle kiadása a »Taktikák«-
nak 3. 155.
Legelők 123.
Lések 134.
Levente 57.
Liudprand 96. 129. leírja a hadjá-
ratot 131. »Antapodosis«-a 137.
Lobogó a (kópján) 72.
Lórosokon (bőr lábbeli) 71. 90.
Lovasság (könnyű és sorlovasság)
94. 119. nehéz 93.

Machaira (görbe kard) 76.
Maurikios 5. 7. 32. 70. 161.
Meré (a hadsereg harmada) 9. 18. 25.
Mevrsius összes műveiben a Leo és
Konstantin-féle Taktikák 3. 155.
Mohácsi ütközet 41.
Moirá (ezred) 11.
Monarchia a vezérek korában 34.
Mongol tisztatlanság 99.

Nemesség bolgár 54. kozár 56.
kún 56. magyar fő- (jobbággy)
55. magyar kis nemesség 101.

Nélkülözés 34.
 Német csatarend 15. 30. harc-
 mód 68. hadi szokások 138.
 Nemez 71. fénymázás 90.
 Népvándorlás egy törvénye 49.
 Nemzetiségek 33. nevök 60. auto-
 nomiaíjok 36. a szlávoknál 46.
 Nikapolyi ütközet 30.
 Nikephoros 5. 97. 129. 155.
 Nyereg 71. 92.
 Nyíl 78. 80. 82. 102. 106. 114. 131.

Olaszország 130. 139.
 Ökrök (tehenek 25.
 Örsök 112. 113.
 Összetett hadirend 25. mint mo-
 narchia jele 42.
 Ourbikios 5. 163.
 Öv 72. 92.

Paizs 86.
 Parataxis (hadi és csatarend) 12.
 Párbajok 117.
 Patkó 33. 71. 92.
 Pedilon (patkó) 71. 92.
 Periknémis (csizmaszár) 90.
 Perissos (tartalék) 28.
 Péter király 39.
 Phalanx (négyyszög tömeg) 9.
 Phossiton (sáncz) 125.
 Plota (talp, tutaj) 72. 99.
 Pó folyó 143.
 Podgyász 23.
 Pozsony vár 148.
 Proklasztá 29.
 Pteruistera (sarkantyú) 90.
 Polpitoun (padolui) 72.

Quincunx (sakk-táblaforma sereg
 felállítása) 26.

Rákóczy Ferencz korának harc-
 móla 151.
 Ráspoly 92.

Regino 91. 127.
 Ring (hring) az avaroknál 125.
 Roham zárt sorokban 116. 141.
 Romanos 156.

Sagmarion (teherhordó ló) 24.
 Sánczolt tábor 30. 121.
 Sarkantyú 90.
 Sátor 33. 72. 123. 131. 135.
 S. heffer 161.
 Sisak 70. 88.
 Strada Hungarorum 142.
 Szablya 77.
 Szabó Károly 2. 27.
 Szárnyak 17.
 Szekér 25. 30.
 Szekérvár 122.
 Szekercze 85.
 Szent István 43. 65. 147.
 Szétszórt harcmód 110.
 Szinlett hátrálás 109.
 Szlávok 46. 125.
 Szűr 90.

Takarmány 143.
 Talpak (tutaj) 72. 99.
 Tarisznya 71. 92.
 Tarján 54. 60.
 Társadalni osztályok 63.
 Tartalék 21. 26. 28. 118.
 Taxis (csatarend) 20.
 Tegez 92.
 Telepedés 124.
 Terület fölhasználása 105.
 Tisztaság 99.
 Tömlő 72.
 Török hadi rend 20. háborúk 150.
 Törzsek 33. 52.
 Touldon (podgyász) 24. 100.
 Tulbu 100.
 Tulum u. o.
 Tuphia (csokor) 70.
 Turk (magyar) 6.
 Turma 9.

Üdvarnok 64.

Ujoneczozás 111.

Üldözés 118.

Vadászat 103.

Vár 124. 146. 148. — jobbágy

58. — ostrom 121.

Vaspánczél 91.

Védelmi stratégia 144.

Velencze meglepése 144.

Vérivók 128.

Verona 133.

Vértésben győzelem 147.

Vezeték ló 23.

Viselet hadi és polgári 99.

Zabla 71.

Zostaria (alsó kabát) 71.

Zsoldosok 57.